

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний політехнічний університет
Кафедра історії та етнографії України

Г. І. ГОНЧАРУК
Л. М. ІВАНІЧЕНКО

СИН БОЛГАРСЬКИЙ — ПАТРІОТ УКРАЇНСЬКИЙ

Одеса
«Астропринт»
2014

УДК 929Станко(477+497.2)
ББК 63.3(4Ук)6/7-8Станко
Г65

*За сприяння Г. Л. Труханова,
народного депутата України*

Рецензенти:

Д. П. Урсу, д-р іст. наук, професор;
С. А. Цвілюк, д-р іст. наук, професор;
В. Л. Цубенко, д-р іст. наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного політехнічного університету (*протокол № 8 від 22 квітня 2014 року*)

Гончарук Г. І., Іваніченко Л. М.

Г65 Син болгарський — патріот український : [монографія] / Г. І. Гончарук, Л. М. Іваніченко. — Одеса : Астропринт, 2014. — 248 с. : іл.

ISBN 978–966–190–865–8

Книга підготовлена на базі кандидатської дисертації Л. М. Іваніченко, присвяченої Володимиру Никифоровичу Станко. Все, що написано за межами дисертаційного дослідження, належить іншому автору.

Розрахована на фахівців-істориків, особливо археологів, студентів історичних факультетів, всіх, хто цікавиться стародавньою історією України та питанням українсько-болгарської дружби.

УДК 929Станко(477+497.2)
ББК 63.3(4Ук)6/7-8Станко

ISBN 978–966–190–865–8

© Гончарук Г. І.,
Іваніченко Л. М., 2014

ЗМІСТ

Вступ	4
Науковці та колеги про нього	7
А документи вперта річ	25
Вченим народжуються, а педагогом стають	43
Чудове життя, якщо поруч професори і студенти	61
Якщо у тебе іскра Божа, зроби так, щоб вона світила іншим	71
Створення любого дітища	100
Без своїх поглядів ти не вчений	110
Тебе колись навчили — навчи інших	152
Якщо здатний — краще організуй навчання	159
Чомусь доля повертає туди, де народився	175
Визнання	179
Є що узагальнювати	186
Перелік досліджених літератури та джерел	191
Перелік умовних скорочень	247

ВСТУП

Кажуть, жінка любить вухами, чоловік — очима. А ми продовжимо: батьки люблять своїх дітей душею, діти батьків люблять серцем, громадяни люблять Батьківщину всіма добрими почуттями, а Батьківщина любить своїх дітей їх справами. Можливо, чимало красиво, художньо говорити про свій народ, про його землю, історію, культуру, традиції, звичаї, показувати себе за відданого патріота...

Це теж добре. А ще краще, коли людина робить для своїх земляків, співвітчизників, країни конкретні речі, що покращують їх життя, піднімають авторитет, створюють гідність, достоїнство, прославляють свій край у всьому світі. Пишемо, здається, банальні, зрозумілі речі. Їх ніхто не збирається заперечувати. Мовляв, це природне, коли діти віддають сили, здібності, талант служінню Батьківщини.

Але в цій книзі ми хочемо розповісти про те, що, на перший погляд, неприродне. А в реальності? Можливо, надприродне. Про тих патріотів України, які належали до родини інших національностей, а стали серед найрідніших її синів. Скільки їх? Було цікаво започаткувати окреме видання «Неукраїнці — Україні». Про окремих з них уже написано. Але хто скаже, скільки гідних подяки заслуговують на увагу з боку дослідників та України?

Назвемо декількох з них: поляк В. П. Липинський, український політичний діяч, історик, публіцист, один з ідеологів «Гетьманського руху»; росіянин М. І. Петров, історик української літератури; фін П. К. Брун, автор праць з історичної географії Причорномор'я, вірмен І. К. Айвазовський, живописець, мариніст, український вірмен С. Й. Параджанов, кінорежисер; С. Я. Боровой, історик українського єврейства; росіянин В. П. Філатов, радянський офтальмолог.

Вони віддали українському народу свої кращі сили, життя. Тепер головне, щоб Україна віддала належне їм, зберегла і шанувала про них світлу пам'ять, робила все, щоб їх спадщина стала надбанням нових поколінь українських громадян і найкращим чином служили суспільству.

Монографія присвячена науковій та освітянській діяльності Володимира Никифоровича Станко — всесвітньо відомого археолога, історика, етнолога, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, дійсного члена Російської академії природничих наук. Володимир Станко тривалий час був деканом історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, головою вченої ради факультету та спецради по захисту докторських і кандидатських дисертацій при університеті та керівником міжнародних проектів. В цій людині успішно поєдналися організаторські якості, талант публіциста, чудового лектора та жива зацікавленість у розвитку науки. В. Н. Станко побудував відомі на весь світ теорії з питань розвитку палеоліту на території Північно-Західного Причорномор'я, віднайшов власні методи дослідження археологічних пам'яток. Він засновник болгаристичної школи в Одеському університеті, відроджувач етнологічних досліджень в Одесі. Вчений залишив по собі учнів з археології та виховав значну кількість спеціалістів по дослідженню етнології Півдня України. Тема життя і творчості В. Н. Станко є доволі актуальною, яку не можна описати у незначній кількості статей, що вийшли про нього. До цього часу немає жодного комплексного дослідження, де було б висвітлено життєвий шлях та наукові здобутки вченого. Важливі періоди його праці в Одесі, коли він був завідувачем відділу археології Північно-Західного Причорномор'я ІА НАН України та деканом історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова, згадуються в літературі у вигляді кількох речень. Виникає необхідність відтворення з окремих, розрізаних, мозаїчних і рознесених по численних та різнохарактерних дослідженнях елементів характеристики всебічної діяльності професора в науці та освіті України. Подібні дослідження дозволяють висвітлити такі важливі аспекти, як вплив епохи на оточення В. Н. Станко та його творчість, еволюцію світогляду, визначення його особистого внеску у розвиток науки. Важливе значення має вивчення впливу наукових досліджень історика на сучасників, сприйняття його ідей, їх розвиток і т. п. Актуальність і в тому, що це перше комплексне дослідження, присвячене діяльності В. Н. Станко та узагальненню його наукових доробок.

Актуальність теми підкреслюється і тим, що в лютому 2012 р. в пам'ять про В. Н. Станко на історичному факультеті

ОНУ ім. І. І. Мечникова відкрита меморіальна дошка. Жоден з вчених, що працювали на факультеті протягом його існування, не удостоєний такої пам'ятної відзнаки. Більш того, за час існування даного навчального закладу написано кілька дисертацій про життєвий і творчий шлях вчених університету, що там працювали до ХХ ст. Це дослідження О. О. Синявської про О. І. Маркевича [1.9.209] та О. Є. Музичко про Ф. І. Леонтовича [1.9.200]. Тому сказане про В. Н. Станко стане ще одним доповненням у вивченні наукового життя історичного факультету другої половини минулого — початку нинішнього століття, прикладом для молоді у досягненні своєї мети, розвитку наукового таланту, організаційних здібностей освітянського діяча.

НАУКОВЦІ ТА КОЛЕГИ ПРО НЬОГО

Володимир Никифорович Станко відомий широкому загалові як видатний археолог, історик первісного суспільства та етнолог. У цій людині успішно поєднувалися організаторські якості, талант публіциста, чудового лектора та жива зацікавленість у розвитку науки. Разом з тим його життя та діяльність далеко не повно оцінено в історіографії, а науковий доробок вченого охарактеризовано фрагментарно — це короткі оцінки окремих праць В. Н. Станко.

Формування груп історіографічної літератури можливе як виданнями, присвяченими різним етапам життя і діяльності В. Н. Станко, так і за видами самих видань. У зв'язку з тим, що деякі видання присвячувались одночасно і етапам життя і діяльності професора, довелося застосувати останній, традиційний принцип формування історіографії.

Історіографічна база поділена на вісім основних груп: 1) збірники наукових конференцій та журнали, присвячені В. Н. Станко; 2) словники та енциклопедичні видання з інформацією про професора; 3) статті, що безпосередньо присвячені постаті В. Н. Станко; 4) праці, в яких професор згадується у контексті розвитку науки; 5) монографії та статті, де зустрічаються його наукові погляди і теорії, дається їх оцінка; 6) автореферати дисертацій; 7) інформація інтернет-ресурсів.

Перша група складає збірники, що випущені при житті вченого та вже після його смерті. Сам факт їх наявності свідчить про визнання заслуг Володимира Никифоровича Станко у науці та популярність його поглядів у різних її сферах, які отримали розвиток у статтях його учнів та колег не тільки з України, але Росії, Молдови, Болгарії. Це дало змогу показати вплив ідей В. Н. Станко на розвиток вітчизняної науки та масштабність їх втілення.

Перший збірник на честь талановитого дослідника первісної доби вийшов у 1997 р. [1.5.40]. Це пов'язано з тим, що професору виповнювалося 60 років. У цьому ювілейному збірнику висвітлювалися основні відомості про життя історика, його

досягнення на науковому поприщі, основні погляди Там же вперше подається список наукових робіт, опублікованих професором на той час.

Центральне місце займають статті, в тій чи іншій мірі пов'язані з проблематикою, яку розробляв професор В. Н. Станко. Частіше всього зустрічаються публікації його учнів й послідовників (І. В. Піструїл, А. В. Главенчук, М. П. Оленковський, О. В. Сминтина [1.5.40, с. 69–76, с. 76–87, с. 103–113, с. 113–122]) з проблем археології, що входять у коло основних наукових інтересів вченого — хронології, періодизації та культурно-історичного членування пізньопалеолітичних та мезолітичних пам'яток, контакти давнього населення та зв'язки між ними на території Північного Причорномор'я, криза мисливського господарства та передумови виникнення відтворюючої економіки даних територій. Крім цього, про розвиток етноболгаристичного напрямку в ОНУ ім. І. І. Мечникова, відродженого В. Н. Станко, свідчать наукові публікації викладачів історичного факультету ОНУ: професорки кафедри історії України О. А. Бачинської, доцентів кафедри археології та етнології України О. А. Пригаріна та Н. О. Петрової, кандидата історичних наук Т. А. Агафонової та доцента Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова О. І. Ганчева [1.5.40, с. 285–294, с. 305–316, с. 316–321, с. 321–327, с. 335–344].

Важливе значення для вивчення життєвого шляху та діяльності В. Н. Станко має збірка наукових праць, видана в честь його 70-річчя [1.5.58]. До неї, як і попередньої ювілейної, увійшли результати досліджень друзів, колег та учнів професора. Науковий збірник містить в собі 52 статті, більшість з яких присвячені результатам археологічних та етнографічних досліджень України, Росії, Болгарії, Молдови. За статтями, опублікованими у збірнику, можна судити про успішний розвиток етноболгаристичного напрямку та продуктивної розробки кафедральних тем, які розроблялися на чолі з В. Н. Станко, і, також археологічного напрямку, про що говорять статті вже названих учнів професора. Збірник свідчить про життєздатність його поглядів у роботах учнів та колег та розповсюдження його теорій за кордоном. У статтях кандидатів історичних наук, археологів І. В. Піструїла, А. В. Главенчук, наукового співробітника ІА НАН Украї-

ни Ю. Е. Демиденко [1.5.58, с. 52–49, с. 92–99, с. 100–110] та інших неодноразово досліджується питання правомірності існування анегітвської культури, виділеної В. Н. Станко після відкриття стоянки Анегітвка (Миколаївська обл.).

Окремої уваги заслуговують журнали та збірники, присвячені пам'яті Володимира Никифоровича Станко: «Лукомор'я» (Одеса) [1.6.62], «Наукові праці. Науково-методичний журнал» (Миколаїв) [1.6.64], «Stratum plus» (Кишинів) [1.6.66], «Человек в истории и культуре» (Одеса) [1.5.59].

Значним внеском у розробку досліджуваної теми слід вважати наукове видання «Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я». Темою третього випуску цього видання є життя, діяльність та творчість В. Н. Станко. У зв'язку з цим у п'ятому розділі вміщено статті російських та вітчизняних істориків, які вшановували пам'ять Володимира Никифоровича як археолога, етнолога, педагога та просто друга [1.6.62, с. 327–409]. Спочатку публікується біографія вченого (автори — відомий археолог, історик М. В. Агбунов, професори ОНУ ім. І. І. Мечникова О. М. Дзиговський та А. В. Шабашов) [1.7.70, с. 327–330] та найбільш повний список його наукових праць [1.6.62, с. 330–338]. Крім того, включене наукове редагування В. Н. Станко монографій, наукове керівництво та роботи, що присвячені йому. Опубліковано спомини про життя професора. Більша кількість статей збірника показує заслуги В. Н. Станко як вченого по напрямкам його діяльності

19–22 лютого 2009 р. у Чорноморському державному гуманітарному університеті ім. П. Могили пройшла Міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті вченого [1.9.209]. Організаторами форуму, крім університету, стали ОНУ ім. І. І. Мечникова, Інститут археології НАН України, Одеський археологічний музей. У конференції взяли участь понад 40 вчених України, Росії, Болгарії та Італії. В перший день прозвучали спогади про свого вчителя, приятеля і колегу від професора П. Біаджи, професорів О. Б. Дьоміна та О. А. Бачинської, доцента О. А. Пригаріна, голови молодіжної болгарської співдружності Д. Жело (с. Тернівка, Миколаївська обл.) та інших.

В рамках пленарного засідання відбувся показ авторського фільму Г. Пеневої про життя та наукову діяльність В. Н. Стан-

ко. На другий та наступні дні конференції працювало чотири секції: «Археологія», «Етнологія та етнографія», «Всесвітня історія та історія України», «Історія України», де прозвучали цікаві доповіді та були розглянуті актуальні проблеми в галузі археології, історії, етнографії.

В пам'ять В. Н. Станко присвячено 83-й випуск збірника ЧДУ імені П. Могили «Наукові праці», надрукований за матеріалами конференції [1.6.64]. Більша частина публікацій розділу висвітлює результати розкопок в Одеській та Миколаївській областях. Першою вміщена стаття доцента кафедри археології та етнології України ОНУ ім. І. І. Меникова Д. В. Кюсак, П. Біаджи та В. Н. Станко (посмертно) про нові датування поселення Мирне, яке професор розкопував у 1969–1976 рр. Автори помістили результати радіовуглецевого аналізу, за якими Мирне віднесено до бореалу [2.4.394, с. 33–37]. У номері журналу вміщені також публікації інших учнів В. Н. Станко (І. В. Піструїл, А. В. Главенчук) про деякі результати дослідження кам'яного віку долини р. Бакшали, де знаходиться поселення Анетівка [1.7.92, с. 44–49]. Вчений був незмінним керівником стоянки, і його справа продовжується надалі іншими дослідниками. Крім цього, у збірнику оприлюднені нові результати археологічних розкопок поселення фінальної бронзи «Дикий Сад» (керівник — доцент МНУ ім. В. О. Сухомлинського, археолог К. В. Горбенко) [1.6.64, с. 56–61], сабатинівського поселення Виноградний Сад (археологів В. М. Фоменко, О. О. Требух) [1.6.64, с. 111–115] та Березанського поселення [1.6.64, с. 79–82], які стали базовими пам'ятками Лабораторії археології та етнології при МДУ імені В. О. Сухомлинського, створеної В. Н. Станко. Третій розділ «Етнологія та етнографія» складався з статей, що переважно стосувалися історії та культури болгар Півдня України. Інформацію про традиційні житла болгар рідного Володимиру Никифоровичу поселення Тернівка вмістила у збірник болгарський етнолог Ю. В. Георгієва [1.6.64, с. 117–124]; І. О. Смірнов та А. О. Смірнова написали про розвиток болгарської культури у роки візантійського панування (XI–XII ст.) [1.6.64, с. 144–146].

Заслуги В. Н. Станко в науці викладені в міжнародному журналі з археології та культурної антропології «Stratum plus» [1.6.66], де перші дві статті присвячені безпосередньо пам'яті

В. Н. Станко. Його пам'ять вшанували російські археологи, старші наукові співробітники Інституту історії матеріальної культури РАН М. К. Анісюткін, Г. В. Григор'єва [1.7.100] та доцент ОНУ Д. В. Кюсак [1.7.112], відображаючи основні моменти діяльності професора як дослідника, організатора науки, педагога.

У наступних розділах описані результати розвідок та наукових досліджень тих стоянок, що раніше відкриті В. Н. Станко та його учнями. В цьому плані цікавими є статті вчених-археологів М. П. Оленковського та С. П. Смольянінової, Д. В. Кюсака [1.7.113; 1.7.128; 1.7.149]. Зокрема, М. П. Оленковський стверджує, що на 2009 р. більше третини усіх досліджених розкопками пам'яток України розташовані на півдні й з 37 стоянок пізнього палеоліту майже половина — це пам'ятки, вивчені В. Н. Станко та його учнями. Вчений вважає, що не менше половини всіх монографій про пізній палеоліт України, опублікованих українськими авторами більш ніж за століття пізньопалеолітичних досліджень, належить південноукраїнським археологам: більшою частиною це монографії самого В. Н. Станко та його учнів старшого покоління (М. П. Оленковський, С. П. Смольянінова). Автор статті коротко описав історію дослідження стоянок Білолісся, Сагайдак I, Анетівка I, II, XXII, XIII, Івашково IV, Серединний Горб, що їх провів В. Н. Станко разом зі своїми [1.7.128, с. 241–242].

У лютому 2012 р. в Одесі пройшла інша конференція в честь пам'яті В. Н. Станко з випуском меморіального збірника. 16 лютого, після пленарного засідання, відбулася церемонія відкриття меморіальної дошки, яка встановлена на фасаді історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова за адресою: вул. Єлисаветинська (Щепкіна), 12. Меморіальна дошка створена зусиллями учнів, колег та соратників В. Н. Станко.

Спеціально до конференції випущений другий збірник «Людина в історії та культурі» [1.5.59], який має ряд особливостей. По-перше, його підготовлено до 75-річчя В. Н. Станко. Потрібно зазначити, що цінність та актуальність книги доводить її представлення на конкурсі «Краща книга виставки-форума» ОННБ імені М. Горького. Збірник отримав перемогу у номінації «Наукове видання» [1.9.214]. У порівнянні з попереднім він має 5 розділів. Збірник відкриває розділ «В пам'ять про вченого і

людину, науку і долю» [1.5.59, с. 15–108], де на його початку вміщені деякі листи з особистої справи професора, включаючи його автобіографію, характеристики на період завідування відділом археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН СРСР та ін. Ще однією особливістю збірника є вміщений комплекс споминів про В. Н. Станко не тільки представників наукової еліти, а й земляків видатного вченого, рідних та близьких, хто знав його ще з дитинства. Після даного блоку споминів вміщена публікація фрагментів інтерв'ю, взятих у жителів Тернівки під час україно-болгарської експедиції по вивченню цієї локальної спільноти під керівництвом В. Н. Станко (1998–1999 рр.) [1.5.59, с. 23–50].

У розділі «Археологія Причорномор'я в європейському контексті» опубліковані результати подальших досліджень стоянки Анетівка П. А. В. Главенчук та І. В. Піструїла, що свідчить про цінність пам'ятки, і справа В. Н. Станко мала розвиток ще довгий час [1.7.93–1.7.94; 1.7.132]. Підтвердженням думки може бути і публікація про нові аспекти методики просторової фіксації фауністичних останків, розробленої В. Н. Станко та А. В. Старкіним при розкопках поселення Анетівка П. Зокрема, науковий співробітник ІА НАН України А. В. Старкін зазначає, що ця методика може являтися ключовим критерієм для зіставлення близьких в хронологічному і тафономічному відношенні пам'яток пізньоплейстоценової епохи [1.7.161]. Близько половини статей розділу «Етнологія: практики дослідження давніх культур» присвячено різноманітним питанням культурного розвитку болгар (це статті кандидатів історичних наук Г. М. Стоянової, О. І. Ганчева, Г. В. Леснікова, викладачки Мелітопольського педагогічного університету Н. С. Красько та ін.) [1.5.59, с. 402–406; с. 407–414; с. 450–458].

Особливе значення мають статті останнього розділу («Історія наукових знань»). Старші наукові співробітники ІА НАН України Н. Б. Бурдо та М. Ю. Видейко достатньо добре висвітлили процес переходу від первісного суспільства до класового у дослідженнях В. Н. Станко [1.7.84].

Діяльність професора В. Н. Станко — ціла епоха в історії факультету та університету, переконаний ректор ОНУ ім. І. І. Мечникова І. М. Коваль, який був студентом та учнем видатного археолога, історика, етнолога, як і десятки вчених,

що приїхали на конференцію з Болгарії, Молдови, Росії. За три дні конференції прочитано більше 50 доповідей у секціях «Археологія Причорномор'я в європейському контексті», «Етнологія: практики дослідження культур», «Історія Північного Причорномор'я», «Історія наукових знань». Форум завершився поїздкою на батьківщину Володимира Никифоровича — Тернівку.

У червні 2012 р. в м. Ялті ЧДУ ім. Петра Могили проводив «Ольвійський форум», у рамках якого відбулася міжнародна конференція «Землеробські цивілізації світу: історія, археологія, етнологія, екологія, економіка, політика, право», присвячена пам'яті В. Н. Станко. Серед основних напрямків роботи конференції: «Археологія і всесвітня історія про землеробські цивілізації світу» та «Проблема землеробства в етнологічних та етнографічних дослідженнях» [1.5.53].

Хоча в одній з статей зазначено [1.9.211], що В. Н. Станко, який зробив так багато для української науки, знали за кордоном краще, ніж у його рідній місцевості, де він народився, зауважимо інше — присвячені йому конференції та збірники Миколаєва, численні публікації учнів та послідовників про стянки, які він відкрив й досліджував, свідчать про зацікавленість науковими поглядами талановитого вченого.

З початком нинішнього століття з'являється ціла низка досліджень, присвячених історії Одеського університету, певне місце в яких відводилося характеристиці викладацької діяльності В. Н. Станко. До таких видань належить біографічний словник [1.3.37, с. 147–150]. Дане видання цінне тим, що тут вперше подається список літератури з переліком авторів, які вже писали про В. Н. Станко. Тому з цього часу постало питання про необхідність узагальнюючої праці для висвітлення життя та діяльності всесвітньо відомого дослідника первісності.

Видання ювілейних та меморіальних збірників на честь В. Н. Станко є прямим свідченням поваги до нього наукового світу, існування наукової школи, що не припиняє розвитку й до сьогодні, популярності теорій вченого як в Україні, так і за її межами.

Серед видань, присвячених дослідженню наукового життя ОНУ ім. І. І. Мечникова від початку його створення до кінця XIX ст., є «Історія Одеського університету» [1.2.27]. Унікаль-

ність цього видання полягає у розкритті внеску В. Н. Станко у світову науку. Мова йде про міжнародну програму «INTAS», одним з керівників якої був професор. Коротко розглядається зміст та етапи дослідження на території Дністра і Дунаю згідно з проектом цієї програми [1.2.27, с. 218].

Деякі деталі з біографії вченого наявні в енциклопедичних виданнях. Свідченням цього є інформація доцента кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету Т. В. Березовської [1.7.76]. О. А. Бачинською коротко окреслений життєвий шлях в Енциклопедії історії України [1.7.74].

Зі стислою біографією В. Н. Станко можна ознайомитись у недавньому виданні Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ) імені М. Горького — «Календарі знаменних і пам'ятних дат на 2013 рік» [1.3.36, с. 9–10]. Ім'я вченого стоїть поряд з відомими історичними постатями м. Одеси — герцогом де Рішельє, О. Ф. Ланжероном, Б. М. Ляпуновим та ін., що свідчить про важливе значення діяльності В. Н. Станко і те, що він дійсно зробив цінний внесок в освіту та науку.

До третьої групи віднесені такі праці: 1) статті у наукових виданнях про життя професора, які вийшли за життя В. Н. Станко; 2) статті друзів, колег, студентів, аспірантів, що вийшли після його смерті, які переважно містяться у наукових збірниках і журналах, присвячених пам'яті В. Н. Станко, та ті, що вийшли в інших наукових виданнях.

Перша публікація до 60-річчя В. Н. Станко вийшла у 1997 р. під авторством О. А. Прігаріна та О. М. Дзиговського [1.7.105]. Наведені основні відомості з біографії В. Н. Станко, які хоч і далеко неповно, але відтворюють цілісну картину життя та діяльності відомого археолога. У статті підбиваються підсумки наукової діяльності вченого за 35 років, оглядово, але достатньо добре показані заслуги українського історика. Однією з величезних заслуг В. Н. Станко автори вважають створення ним відділу археології Північно-Західного Причорномор'я, завідувачем якого він потім стає. При цьому відзначається, що з цього часу на новий рівень піднімається вивчення первісної археології. Із залученням точних та природничих наук розробляються нові методики вивчення пам'яток кам'яного віку [1.7.105, с. 4]. Публікація показує діяльність В. Н. Стан-

ко як організатора науки. Авторами наведений факт, що під керівництвом вченого захищені на той час дві докторські та сім кандидатських дисертацій, видано сім монографій та п'ять збірок. Подаються короткі відомості про наукову діяльність В. Н. Станко не тільки в Україні, а й за кордоном. Зокрема, це виступи заслуженого професора на престижних наукових форумах, його членство в різних наукових організаціях (наприклад, членство у РАПН) [1.7.105, с. 6].

Варто згадати публікацію О. А. Пригаріна та А. В. Шабашова [1.7.172], вміщену в одному з болгарських видань до 60-річчя вченого. Окреслено основні біографічні моменти, оцінено діяльність В. Н. Станко по відродженню етноболгаристичного напрямку в Одесі

А. В. Шабашов за роки життя В. Н. Станко випустив статті [1.7.172; 1.7.174], остання з яких міститься у збірнику, присвяченому видатним вченим Одеси. Вона цікава передусім наявністю відомостей про університетський період життя В. Н. Станко. При розкритті теми дослідження автор відходить від «сухого» викладу матеріалу, частіше згадуючи спомини самого професора про свої юнацькі роки. А. В. Шабашов зробив спробу розкрити можливі причини, які слугували становленню В. Н. Станко як археолога. Серед вдач долі автор називає знайомство тоді ще молодого дослідника з видатними вченими-археологами М. Ф. Болтенко, П. Й. Борисковським, С. М. Вібиковим та П. Й. Каришковським [1.7.174, с. 77]. Певної цінності статті надає коротке розкриття основних поглядів В. Н. Станко на проблеми пізнього палеоліту [1.7.174, с. 79–80].

Стислу біографію вченого можна зустріти у журналі «Археологія», випущену до його ювілею. У статті зазначається, що в дослідженнях В. Н. Станко прагне, по-перше, до глибокого знання історичних фактів (археологічних джерел), а по-друге, до широкого їх осмислення в контексті загального культурно-історичного процесу, у співвідношенні і взаємодії суспільства та природи [1.7.107, с. 155].

Основні моменти життя і творчості Володимира Никифоровича Станко простежуються у статті О. А. Бачинської [1.7.72], випущеної до його 70-річчя. Поряд з цим авторка характеризує його не тільки як видатного археолога, а й як гарного педагога

га. В даному випадку відзначається, що досліднику первісності притаманне доброзичливе ставлення до початківців, намагання в міру можливостей створювати режим найбільшого сприяння тим вченим, хто може багато і якісно працювати. Вперше згадується про наукову школу під керівництвом професора [1.7.72, с. 10].

Перелічені наукові публікації дали змогу простежити послідовність подій у житті В. Н. Станко та виділити основні його здобутки у вітчизняній науці для подальшого детального дослідження.

У статтях, що виходять після смерті вченого, наявна більш докладна інформація про окремі періоди його життя та діяльності. Раніше публікації містили тільки загальні відомості про основні етапи життєвого шляху професора, а його досягнення розкривалися в кількох реченнях. Особливо потрібно зазначити, що діяльність В. Н. Станко у руслі археології, етнології та системи науки раніше не розглядалася в окремих публікаціях, що не дозволяло у повній мірі показати заслуги вченого перед Україною. Хоча до нинішнього часу не припиняють виходити узагальнюючі публікації про життя та творчі здобутки В. Н. Станко. Статті та замітки після смерті видатного дослідника писали вітчизняні вчені Н. Б. Бурдо, М. Ю. Видейко [1.7.84], О. А. Бачинська [1.7.75], Л. Л. Залізняк [1.7.109], А. В. Шабашов [1.7.71], М. В. Агбунов [1.7.69], О. А. Радзиховська [1.7.140], Д. В. Кіосак та О. А. Прігарін [1.7.112; 1.2.114; 1.7.139], О. І. Смирнов [1.7.144], О. М. Дзиговський, А. С. Островерхов [1.7.106], С. П. Смольянінова [1.7.150], М. П. Оленковський [1.7.128], Ю. В. Котляр, В. Ю. Ветушинська [1.7.118] та закордонні дослідники Г. В. Григор'єва, М. К. Аніюткін [1.7.100]. Більшість з статей відрізняється характеристикою В. Н. Станко по напрямках його діяльності як науковця (археолога та дослідника давньої історії України, етнолога) та організатора.

Доречно звернути увагу на статтю професора ЧДУ ім. П. Могилы Ю. В. Котляра у співавторстві, де аналізуються основні етапи наукової діяльності вченого та деякі його праці, що дозволяють виділити коло наукових інтересів В. Н. Станко в дослідженні причорноморських степів періоду пізнього палеоліту — мезоліту [1.7.118, с. 108, 111].

Статті, де розглядається не життєвий шлях, а творчі здобутки В. Н. Станко, допомогли краще зрозуміти його внесок як вченого та освітянського діяча у науку та визначити його здобутки у різних наукових сферах — історії, археології та етнології. Можливо, вперше приділено більше уваги характеристиці археологічної діяльності В. Н. Станко у статті Д. В. Кіусака та О. А. Пригаріна [1.7.114]. Подаються відомості про участь професора в різноманітних експедиціях по вивченню пам'яток пізнього палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я та описані висновки досліджень по окремих стоянках. Особлива увага приділяється мезолітичній стоянці Мирне: міститься інформація про процес встановлення датування цієї стоянки та її дослідження в рамках започаткованого В. Н. Станко спільного українсько-італійського проекту «Радіовуглецева хронологія мезоліту Північного Причорномор'я» [1.7.114, с. 461].

Роль професора у розвитку вітчизняної археології оцінена доцентом кафедри давньої та середньовічної історії ОНУ ім. І. І. Мечникова О. О. Радзиховською, яка зробила стислий огляд внеску відомого археолога у дослідження палеолітичних та мезолітичних комплексів Північно-Східної Європи [1.7.140]. Зазначається, що протягом 1960-х рр. В. Н. Станко включився в інтенсивну роботу з вивчення степової зони Причорномор'я як окремого господарсько-культурного регіону. Роботи вченого висвітлили низку дискусійних теоретичних питань відносно шляхів розвитку місцевих етнокультурних процесів у найдавніший період. Авторка статті простежує еволюцію поглядів на проблеми розвитку палеоліту Північного Причорномор'я від радянських вчених-археологів П. П. Єфименко і П. Й. Борисковського до самого В. Н. Станко на прикладах окремих праць [1.7.140, с. 389–390].

Здобутки В. Н. Станко в археології яскраво простежуються у статті С. П. Смольянінової, в минулому співробітника ІА НАН України, де, крім характеристики життєвого шляху, визначені основні його погляди на деякі проблеми розвитку палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я [1.7.150, с. 401].

Інші дослідники намагалися розкрити внесок В. Н. Станко не тільки у руслі археології. Наприклад, професор А. В. Шабашов у своїх статтях показує В. Н. Станко як етнолога, перераховує ряд чинників, що спонукали його до дослідження проблем

етнології [1.7.171, с. 393–402]. Особлива увага приділяється ролі вченого по відродженню етнології в Одесі в іншій статті. Підкреслюється, що він відіграв вирішальну роль у становленні інфраструктури цієї науки наприкінці ХХ ст. [1.7.172, с. 4].

Ряд статей свідчить про важливу роль В. Н. Станко в розгортанні національного відродження серед свого рідного болгарського народу, яке тісно пов'язане зі сприянням розвитку етноболгаристичного напрямку на історичному факультеті ОНУ. Відомості про постійну участь вченого в даному процесі є в інших статтях А. В. Шабашова [1.7.173], О. А. Прігаріна, Д. В. Кюсака [1.7.112; 1.7.114; 1.7.139]. Наведені праці містять деяку інформацію про очолення В. Н. Станко Одеського науково-дослідницького товариства болгаристів. Надається коротка оцінка діяльності товариства. Так, О. А. Прігарін відмічає, що це об'єднання стало авторитетною організацією у складі Асоціації болгар України і отримало широку відомість та заслужений авторитет в академічному колі вчених [1.7.139, с. 294]. Більш докладно про діяльність В. Н. Станко у даному товаристві описується у книзі, присвяченій 10-річчю Всеукраїнської болгарської асоціації [1.2.22, с. 199–200].

Особливу цінність має стаття О. А. Прігаріна, О. І. Ганчева, де розповідається про видатного болгарського етнографа С. І. Цветко, двоюрідного діда В. Н. Станко. Зазначається, що Володимир Никифорович не забуває про своє етнічне коріння і намагається зберегти традиції та історію свого народу. Для цього він проводить комплексне дослідження болгарського поселення під Миколаєвом — Тернівки [1.7.90, с. 11].

Найбільш вагомий внесок у дослідження діяльності Володимира Никифоровича як освітянського діяча й організатора науки, на нашу думку, зроблений М. В. Агбуновим, К. В. Горбенко та О. І. Смирновим [1.7.69; 1.7.96]. Відомий археолог, професор М. В. Агбунов аналізував творчий шлях В. Н. Станко, приділяючи особливу увагу його діяльності в організації науки. Автор підкреслював, що талант професора як організатора науки і системи вищої освіти проявився в повній мірі, коли він з 1989 р. знову почав працювати в ОДУ ім. І. І. Мечникова. М. В. Агбунов відмічав, що при цьому В. Н. Станко-організатор не заслонив В. Н. Станко-вченого. Володимир Никифорович активно публікував статті, книги, брав участь у

масштабних міжнародних конференціях. Внаслідок цього Російська академія природничих наук змогла оцінити творчість професора по заслугі — у 1996 р. В. Н. Станко обраний дійсним членом Російської академії природничих наук [1.7.69, с. 380–381].

Останні роки творчого шляху В. Н. Станко висвітлені у статті К. В. Горбенко і О. І. Смирнова. Автори зробили спробу охарактеризувати діяльність по організації науки, педагогічну і наукову творчість В. Н. Станко в період його роботи в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (2004–2007 рр.). Зокрема, відзначається його головна роль у формуванні та відкритті Лабораторії археології і етнології при науковому відділі університету, а також спеціальності «Класична історія» [1.7.96, с. 385–386].

Література, яку віднесено до четвертої групи, представлена працями, що прямо чи опосередковано свідчать про внесок В. Н. Станко в освіту та науку України. Частина відомостей про діяльність вченого в Миколаєві наявна у виданні МНУ ім. В. О. Сухомлинського [2.294], де подається історія створення та розвитку одного з провідних підрозділів — Інституту історії та права та інформація про його структурні підрозділи. Представлено короткі біографії викладачів Інституту, списки публікацій викладачів, у тому числі і В. Н. Станко [1.2.26, с. 141–152].

Діяльності В. Н. Станко в Одеській обласній організації Українського товариства охорони пам'яток і культури (УТОПІК) присвячена публікація О. М. Присяжнюка [1.7.138]. Дослідник показує становлення системи і розвиток охорони культурної спадщини Одеської області. Інформативною в цьому плані є стаття, де розглянута історія дослідження її учасниками пам'яток археології вказаного регіону. Виділено, що завдяки наполегливій праці учасників УТОПІК, у тому числі і В. Н. Станко, вивчено та досліджено багато пам'яток, зібраний і опрацьований значний масив інформації про пам'ятки історії та культури Одеської області [1.8.192, с. 11].

Для доповнення даних про діяльність професора В. Н. Станко протягом його життя певну користь принесли публікації, де зустрічаються окремі відомості або непрямі свідчення його здобутків. Велика кількість збірників випущена під редакцією та

керівництвом В. Н. Станко спільно з Одеським археологічним музеєм або він був у складі редакційної колегії. Це є одним з показників його наукової роботи та організації науки. В деякій мірі за ними можна визначити і коло наукових інтересів вченого [1.5.41; 1.5.47; 1.5.50–1.5.52; 1.5.55–1.5.56].

Про підсумки роботи Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я за час завідування В. Н. Станко красномовно говорять наукові монографії, написані співробітниками відділу, редактором яких був вчений [1.1.2; 1.1.12–1.1.14; 1.2.20–1.2.21; 1.2.24; 1.2.32–1.2.33].

Дані збірники та монографії є свідченням основних результатів дослідження співробітників відділу, в т. ч. самим В. Н. Станко, які створені на матеріалах розкопок різних експедицій (наприклад, Причорноморської експедиції, яку багато років очолював В. Н. Станко).

Редакторська робота В. Н. Станко у період його праці в ОНУ займала важливе місце в його діяльності, про що говорять випуски наукового збірника (1995–2004 рр.) [1.6.60–1.6.61]. Відомо, що В. Н. Станко, будучи деканом історичного факультету ОНУ, почав випускати даний збірник та всі ці роки був його редактором. За допомогою аналізу випусків видання можна простежити основні напрямки, за якими публікувалися статті, коло інтересів різних вчених на факультеті, а головне — актуальність збірника під керівництвом В. Н. Станко. Перелічені праці стали цінним доповненням до більш конкретного висвітлення життя і діяльності професора у різних сферах.

До п'ятої групи віднесено праці, де, наприклад, зустрічається описання його наукових поглядів у порівнянні з іншими дослідниками археології стосовно різних проблем розвитку давньої історії. Тут наявна величезна кількість наукових статей та монографій, бо теорії В. Н. Станко виявилися достатньо спірними та набули світової відомості. Це праці відомих спеціалістів з давньої історії Півдня України в галузі археології — С. П. Смольянінової [1.7.145–1.7.156], І. В. Сапожнікова [1.1.10–1.1.11; 1.8.193; 1.9.221], І. В. Піструїла [1.7.132–1.7.135], А. В. Старкіна [1.7.161–1.7.162], колективна робота Г. Ф. Коробкової, І. В. Сапожнікова, Г. В. Сапожнікової [1.2.31], М. П. Оленковського [1.7.128; 1.8.188], також можна назвати багатьох інших вчених — А. В. Главенчук (у співавторстві) [1.7.92–1.7.95],

О. С. Федорченко [1.7.167], З. О. Абрамову [1.7.67–1.7.68], С. В. Палієнко [1.7.129] та ін.

Порівняння поглядів науковця з різними дослідниками часто зустрічаються у працях І. В. Сапожнікова. Часто вчений критично ставиться до періодизації пам'яток Північно-Західного Причорномор'я, запропонованої В. Н. Станко, їх хронології у пізньому палеоліті та мезоліті. Це підкреслено у монографії [1.1.11], де її автор вважає, що більша частина викладених В. Н. Станко положень по проблемі виділення, генезису та культурної належності індустрій ранньої пори пізнього палеоліту «вимовлена в апріорній тезовій формі, суперечить одне одному і не підкріплена яким-небудь аналізом джерел» [1.1.11, с. 24]. І. В. Сапожніков часто згадує праці В. Н. Станко в інших монографіях [1.1.10, с. 10, 18, 203].

Відмінну позицію від В. Н. Станко про виділення анетівської археологічної культури та її датування має Г. В. Сапожнікова, що простежено в колективній монографії дослідниці [1.2.31, с. 143]. Нею відкидаються датування більшості пам'яток, віднесених В. Н. Станко до пізнього палеоліту та мезоліту, на основі яких вчений виділяв анетівську культуру. Більш докладно позиція Г. В. Сапожнікової описана в останньому підрозділі третього розділу дисертації.

Важливе місце в оцінці внеску професора В. Н. Станко у розвиток української археології посідають праці С. П. Смольянинової. Це, передусім, монографія про палеоліт та мезоліт степового Побужжя, яка є першою узагальнюючою працею по вказаних періодах досліджуваного регіону [1.1.12]. У монографії наводяться нові матеріали, отримані стаціонарними дослідженнями у Побужжі, які дозволили по-новому розглянути проблему розвитку палеолітичної культури не тільки у регіоні, а й на суміжних територіях нижнього Подніпров'я і Придністров'я. Висвітлюється історія дослідження кам'яного віку, реконструюється палеогеографічна ситуація у кінці пізнього плейстоцену — ранньому голоцені у басейні Південного Бугу. Для розкриття цих питань у праці наводяться різні точки зору багатьох дослідників, в тому числі В. Н. Станко [1.1.12, с. 5–21, 34, 42, 58].

Деякі відомості використані в статті кандидата історичних наук С. В. Палієнко, де розглядається історіографія проблеми історико-культурного поділу пам'яток пізнього палеоліту Схід-

ної Європи в радянському та пострадянському палеолітознавстві з кінця 50-х рр. ХХ ст. до 2009 р. [1.7.129, с. 47].

Стаття кандидата історичних наук О. С. Федорченко присвячена історіографічному аналізу польових досліджень пізнього палеоліту Північного Надчорномор'я та Надазов'я в період новобудівних розкопок (70–80-ті рр. ХХ ст.). В ній міститься інформація про розкопки Причорноморської палеолітичної експедиції ІА АН УРСР за участю та керівництвом В. Н. Станко [1.7.167, с. 27].

Особливого значення діяльності Володимира Никифоровича надає професорка З. О. Абрамова (ІМК РАН). Дослідниця дотримується думки, що В. Н. Станко блискуче підтвердив гіпотези П. Й. Борисковського при розкопках стоянки Анетівка II [1.7.68, с. 171].

Використані публікації дали змогу через призму ставлення авторів до наукових поглядів В. Н. Станко зіставити та порівняти їх з обох сторін.

Не меншу значимість мають автореферати кандидатських дисертацій, передусім, учнів В. Н. Станко. Вони є свідченням, яка тематика розробляється науковою школою професора, простежуються напрямки дослідження з проблем давньої історії та етнології [1.8.176; 1.8.178–1.8.184; 1.8.187–1.8.188; 1.8.190–1.8.191; 1.8.196–1.8.197; 1.8.199].

Автореферати окремих дослідників розкривають в деякій мірі внесок В. Н. Станко у науку та відображають їхнє ставлення до теорій вченого. В авторефераті кандидатської дисертації [1.8.194, с. 6, 13] Г. В. Сапожнікової висвітлена критична позиція з приводу існування анетівської культури.

В авторефераті О. М. Присяжнюка [1.8.192] показано внесок В. Н. Станко у збереження та охорону археологічних пам'яток Причорномор'я

Для всебічного розкриття теми дослідження використана інформація, знайдена в електронному вигляді в мережі Інтернет, яку тематично можна розподілити по п'ятьох вже представлених групах, але праці декількох груп можуть знаходитися на одному і тому ж сайті одночасно, тому ми обмежилися назвою самих Інтернет-сторінок.

Біографія В. Н. Станко виставлена на багатьох відомих сайтах, у тому числі — в електронній енциклопедії Вікіпедія. Спо-

гади самого Станко про життя вийшли в одному з випусків передачі Ганни Пенєвої на Одеському телебаченні [1.9.223; 1.9.224]. В поодиноких електронних версіях є згадки про Володимира Никифоровича, як він тільки почав викладати на історичному факультеті ОНУ [1.9.210].

Нові дані можна знайти на Інформаційному Порталі Болгар України, де постійно виставляється інформація про конференції на честь пам'яті Станко та статті про його життя і діяльність у етноболгаристичному напрямку в Одесі [1.9.208–1.9.209; 1.9.213] та регіональних Інтернет-виданнях Миколаєва [1.9.215].

На інформаційних сайтах особливо добре висвітлено подію про відкриття з ініціативи О. А. Прігаріна меморіальної дошки Володимиру Станко в рамках конференції 2012 р. в Одесі. Можна назвати регіональні сайти — Офіційний сайт міста Одеси [1.9.203], Офіційний сайт ОНУ ім. І. І. Мечникова [1.9.218; 1.9.222], Рупор Одеси [1.9.217]. Зокрема, на сайті Одеського національного університету можна зустріти спогади про В. Н. Станко ректора І. М. Ковалю та проректора Є. Л. Стрельцова під час відкриття меморіальної дошки вченому у 2012 р.

Важливу інформацію надають статті з сайтів газетних видань «Одеські вісті» та «Вечірня Одеса» [1.9.201–1.9.202; 1.9.214], де знаходяться статті як про самого Володимира Никифоровича, так і про присвячені йому видання.

Відомості про роботу В. Н. Станко у Миколаєві можна знайти на офіційному сайті ЧДУ ім. П. Могили, де є описання історії кафедр та містяться біографії викладачів [1.9.206–1.9.207], а також деяких електронних миколаївських прес-службах, де розповідається про участь В. Н. Станко у налагодженні міжнародних зв'язків від університетів та яким чином втілюються у життя започаткування професора [1.9.211–1.9.212; 1.9.216].

На окремі відомі сайти, куди бажаючі можуть завантажити або відредагувати статті, подають, на жаль, недостовірну інформацію про наукові здобутки та життєві факти про Володимира Никифоровича Станко. Через неглибоке дослідження особистості вченого викривляються факти, занижується кількість виданих ним монографій, наводяться необґрунтовані

цифри стосовно захищених дисертацій під його керівництвом або кількості праць.

Таким чином, сучасний етап дослідження життя В. Н. Станко у різних сферах його діяльності характеризується зростанням з кожним роком наукового інтересу до його внеску у науку. Проте публікації більшості сучасних дослідників про науковця є лише фрагментарним та епізодичним оглядом його життєвого шляху та багатогранної діяльності і не заповнюють прогалин у його біографії (коли він був завідувачем Відділу археології Інституту археології АН УРСР, чи його внесок в освіту і науку як завідувача кафедри археології та етнології України або декана історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова). У статтях та монографіях багатьох вчених згадуються наукові погляди В. Н. Станко, що дозволило комплексно дослідити його теорії та гіпотези стосовно різних проблем давньої історії. Важливе місце мають статті з електронних мереж, які, передусім, сприяли дослідженню діяльності вченого у руслі археології.

А ДОКУМЕНТИ ВПЕРТА РІЧ

Джерельна база дослідження є широкою і різноманітною. Залучено писемні опубліковані та неопубліковані матеріали. Для всебічного і об'єктивного дослідження життя В. Н. Станко залучено такі групи історичних джерел: документальні та наративні. Враховуючи специфіку проблеми, науковим працям вченого відведена окрема група. У зв'язку з цим нами виділено чотири основні групи:

1) праці В. Н. Станко (кандидатська і докторська дисертації, монографії, програми навчальних дисциплін, опубліковані наукові та науково-популярні статті, спомини, рецензії) та автобіографія, написана ним у різні проміжки часу;

2) наративні джерела, представлені здебільшого історіографічними матеріалами (мемуарна література (**спогади про В. Н. Станко**), рецензії на різні види праць професора);

3) документальні джерела, що мають архівний характер (звіти, розпорядження, листи окремих осіб і організацій, відкриті листи на розкопки, офіційні звернення, договори, протоколи, накази тощо);

4) газетні статті про життя вченого та відомості про його працю в ОНУ.

Перша і найбільш цінна група джерел — праці В. Н. Станко, список яких з постійними доповненнями публікувався у різних виданнях ще при житті вченого [1.3.37, с. 165–166; 1.5.40, с. 7–13; 21.5.58, с. 11–22]. Пізніше, вже після смерті професора, кількість виданих ним робіт досягла більш ніж 150 найменувань, але поділу їх на групи так і не відбулося [1.6.62, с. 330–338]. Залучено увесь комплекс наукових та науково-популярних праць В. Н. Станко: монографії, статті у науковій періодиці та пресі, рецензії вченого на історичні дослідження та наукові видання, його мемуари та спогади про своє життя та про діяльність колег, деякі відредаговані ним праці.

Опубліковані праці В. Н. Станко можна поділити за напрямком дослідження на такі види:

а) археологічні: кандидатська та автореферат докторської дисертації вченого; статті та монографії, які, у свою чергу,

можна систематизувати в окремі групи. Поділ відбувався за схемою, наведеною у книзі Ж.-К. Гардена «Теоретична археологія» [1.1.1];

б) історичні: праці та статті з дослідження історичного розвитку первісного суспільства, окремих міст України, постатей та товариств;

в) етнологічні: монографії та статті вченого, що розкривають процес відродження та розвитку етноболгаристичного напрямку в Одесі;

г) промови В. Н. Станко у вигляді вступного слова, опубліковані у періодичних виданнях;

ґ) навчальні програми, методичні вказівки по спецкурсах;

д) рецензії вченого на наукові праці;

є) власні спогади професора про окремі сторінки свого життєвого шляху;

е) автобіографії науковця.

На основі виділених видів праць В. Н. Станко ми визначили ті проблеми, дослідженням яких займався вчений, а саме: палеоекономічна ситуація у пізньому палеоліті і мезоліті — умови мешкання на конкретних поселеннях, вплив природного оточення на розвиток господарства — криза мисливського господарства та передумови виникнення відтворюючої економіки, складання мезоліту, контакти давнього населення та зв'язки. Ним розробляється методика реконструкції структури і мікроструктур пам'яток по утилізації мисливської здобичі, культ бізона (бика) у стародавніх суспільствах.

Ці питання в тій чи іншій мірі розкриті, перш за все, у дисертаціях В. Н. Станко, які є головним джерелом для простеження його поглядів та наукових уподобань. З них дізнаємося, чиї ідеї автор взяв як основоположні для побудови теорій та гіпотез, культурно-хронологічних періодизацій епохи палеоліту та мезоліту Північного Причорномор'я. З цього виду джерел можна простежити всю кількість наукових праць автора, що стали основою для створення монографії.

У дисертації «Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я» [2.4.340] на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (1967 р.) В. Н. Станко ставив за мету систематизацію та узагальнення матеріалів по мезоліту Північно-Західного Причорномор'я. На основі аналізу мезолітичних пам'яток ав-

тор робить спробу простежити характер зв'язків племен цієї та сусідніх територій, поставити питання про шляхи складання типів пам'яток у ранньому мезоліті і локальної культури в пізньому мезоліті даного регіону, а також побудувати археологічну періодизацію даного періоду.

В основі дисертації покладені матеріали, зібрані Одеським палеолітичним загоном. Польові дослідження та обробка отриманих матеріалів проводилися з 1954 по 1966 р. під керівництвом П. Й. Борисковського. В. Н. Станко використав також свої результати досліджень та матеріали розвідок і розкопок В. Н. Даниленко, О. П. Черниша, В. І. Красковського, А. М. Кремера, Н. М. Шмаглія, О. Г. Шапошнікової, В. І. Нікітіна, Ф. А. Козубовського [2.4.340, с. 2].

У розділі I дана коротка характеристика заключного етапу пізнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я. Пам'ятки розглядаються під кутом пошуків можливих генетичних зв'язків пізнього палеоліту і мезоліту регіону. Ця інформація дала можливість виявити стан розробки деяких питань пізнього палеоліту другої половини 1960-х рр. та виявити позицію В. Н. Станко стосовно актуальних проблем того часу.

Але більш цінними є II та III розділи праці, де наведена характеристика мезолітичних пам'яток Північного Причорномор'я. В. Н. Станко їх поділяє на ранню та пізню хронологічні групи, тобто наводить власну періодизацію мезоліту окреслених територій. Цей матеріал дозволяє простежити, як змінювалася та доповнювалася періодизація у подальшому.

Розділ IV дисертації присвячений культурно-хронологічним розбіжностям у мезоліті Північно-Західного Причорномор'я. Тут розглядається питання хронології та періодизації мезолітичних пам'яток. Він дійшов висновку, що мезоліт Північно-Західного Причорномор'я охоплює час від 8000 років до н. е. до 5000 років до н. е. (кінець пізнього дріасу — середина атлантичного часу) [2.4.340, с. 21]. Інші питання, до яких звернувся автор, торкалися історико-культурних відмінностей у мезоліті Північного Причорномор'я, складання типів пам'яток і локальної культури, характер зв'язків населення розглянутого регіону та суміжних територій. До раннього мезоліту ним віднесено два типи пам'яток — білоліський та анетівський, до пізнього мезоліту — локальна гребеніківська культура [2.4.340, с. 22].

Дослідником встановлено, що територіально близькі мезолітичні культури Північно-Західного Причорномор'я, Подніпров'я та Лівобережної України, мають, крім відмінностей, значні східні (подібні) риси, що дозволяє їх виділити в одну історико-культурну область.

Докторська дисертація В. Н. Станко «Мирне. Проблема мезоліту степів Північного Причорномор'я» виконана у вигляді новаторської монографії, за яку він отримав науковий ступінь доктора історичних наук (1983 р.) [2.4.342].

З 1969 по 1976 р. під керівництвом дослідника здійснені широкомасштабні дослідження опорної стоянки пізнього мезоліту — Мирне. Це поселення розташоване уздовж західного берега р. Дракуля, поблизу Дунаю. Ці роботи стали справжнім методологічним проривом як у методиці розкопок, так і у засобах інтерпретації. Планіграфічна фіксація та аналіз розповсюдження масових знахідок, економічна інтерпретація результатів трасологічного аналізу кременевої індустрії, технологічний аналіз нуклеусів та пренуклеусів, широкі палеоекономічні та палеосоціологічні реконструкції розроблені за матеріалами цієї пам'ятки. Вони і склали основу монографії [2.4.342]. Як відмітив у рецензії П. Й. Борисковський, це є перше і поки єдине в археологічній літературі дослідження, яке вичерпно трактує мезоліт степів Північного Причорномор'я. Крім того, він підкреслює, що більша частина археологічних матеріалів, покладених в основу монографії, добута в полі самим автором чи при його безпосередній участі [2.2.227, арк. 25]. Вчений констатує: «В. Н. Станко створив фундаментально-узагальнююче дослідження, яке дійсно вперше поставило на свої місця та прояснило основні проблеми мезоліту степів Північного Причорномор'я. Ні один з майбутніх дослідників кам'яного віку європейської частини СРСР, а також Південної та Південно-Східної Європи не зможе обійтися без книги В. Н. Станко як одного з своїх перших відправних пунктів і в той же час наріжних каменів» [2.2.227, арк. 27].

Метою написання роботи стало дослідження на конкретних матеріалах поселення Мирне та інших мезолітичних пам'яток Південно-Західної Європи, питань палеоекологічної ситуації в регіоні у кінці плейстоцену — ранньому голоцені, первісної технології, палеоекономіки і соціального устрою суспільства

мезоліту, проблем генезису та взаємовідносин мезолітичних культур. При вирішенні поставлених завдань широко застосовувалися дані трасології, геоморфології, стратиграфії, палеозоології.

У своїх теоретичних передумовах В. Н. Станко опирався на вже сформовані в археологічній науці концепції, розроблені, передусім, зусиллями С. М. Бібікова, П. Й. Борисковського, М. В. Воеводського, Н. Б. Леонової та інших дослідників. Ці методологічні принципи залучені при аналізі конкретних матеріалів мезолітичного поселення Мирне, що дозволило вперше виділити господарчо-побутові комплекси в мезоліті та на їх основі розглянути ряд питань палеоекономіки та соціального устрою суспільства цього історичного періоду [2.2.227, арк. 51].

Дана праця на той час — перше монографічне дослідження, в якому розглянуті основні проблеми історії населення степового Причорномор'я у мезолітичну епоху. В. Н. Станко розглянув складні та різноманітні питання, пов'язані з виникненням і розвитком мезолітичних культур в Північно-Західному Причорномор'ї. Мезолітичні культури показані в їх зв'язках з культурами, з яких вони зростають, і з культурами, які їх змінюють, а також розглянуті на широкому фоні розвитку культури граничних територій [2.4.341, с. 3].

В структурному відношенні монографія В. Н. Станко складається з двох частин, які, у свою чергу, поділяються на шість окремих розділів.

Перша частина монографії присвячена вивченню, опису та систематизації матеріалів і господарчо-побутових комплексів, відкритих внаслідок ретельних, високоефективних та довготривалих робіт на стоянці Мирне. Надана історія досліджень пам'ятки, топографія та палеографія околиць стоянки і району в цілому, проаналізований кам'яний та кістяний інвентар. Виділення ряду жнивацьких інструментів дозволило поставити питання про появу зачатків відтворюючого господарства вже в мезоліті. Простежується різкий стрибок у розвитку відтворюючих сил. Найвищого свого розквіту досягає техніка паралельного сколювання. Складові вкладишеві знаряддя впроваджуються у всіх сферах суспільного виробництва. В тексті представлені кумулятивні графіки, котрі об'єднують різні ознаки кам'яного інвентарю і дозволяють більш чітко уявити

не тільки основні прийоми в техніці первинної та вторинної обробки каменю, але і прийоми формотворення різноманітних засобів праці, а також метричні характеристики окремих груп і категорій предметів. Також для наочності слугують таблиці по різних показниках кам'яної індустрії поселення Мирне. В. Н. Станко зроблені спостереження над планіграфією різних категорій знахідок на місці стоянки. Ретельне вивчення різних скупчень однорідних предметів привело автора до цікавих висновків про господарство давньої людини на цьому поселенні [2.4.490, с. 142].

В. Н. Станко торкається питання про оригінальність та змішаність культурних традицій на поселенні. На його думку, кременевий та фауністичний комплекси поселення Мирне неадекватно представлені на окремих ділянках. Вивчення манери техніки первинного розколювання кременю і складу виробів із вторинною обробкою у скупченнях дозволило виявити дві лінії розвитку технології обробки кременю. Якщо в цілому комплекс поселення Мирне складає синтез гребеніківсько-кукрецьких традицій, то у скупченнях простежується інший, більш диференційований склад інвентарю, в одних — гребеніківський, у других — кукрецький, а в інших — змішаний — гребеніківсько-кукрецький. Подібна ситуація, на думку автора, може бути пояснена консерватизмом технологічних традицій у людини кам'яного віку, індивідуалізацією процесу виробництва засобів праці, з однієї сторони, та наявністю широких (екзогамних) зв'язків серед населення степів, з іншої. Поселення Мирне має кругове планування. Автор дійшов висновку, що структура очажного комплексу оригінальна. Вона не має аналогій ні серед пам'яток палеоліту, ні серед пам'яток мезоліту. Унікальне призначення її визначається як центр обробки мисливської добичі. У центрі очажної зони виділяється площа із своєрідним набором інвентарю, швидше всього, ритуального призначення [2.4.341, с. 28].

Друга частина монографії містить в собі основні висновки і заключення по мезоліту Північного Причорномор'я. В першій главі цієї частини подана палеоекологічна характеристика окресленого регіону у кінці плейстоцену — початку голоцену, виконана на основі вивчення геоморфології регіону, а також фауни і флори, виявлених на стоянках.

Другу главу цієї частини роботи можна охарактеризувати як центральну. Тут автор на основі ретельного вивчення пізнього палеоліту і мезоліту Північно-Західного Причорномор'я та суміжних районів розкриває проблеми складання, періодизації та культурно-історичного поділу пам'яток пізнього палеоліту і мезоліту. Простежуючи традиції розвитку кам'яного інвентарю від пізньомустьєрських до ранньонеолітичних, автор з великою часткою достовірності розкриває процес становлення мезолітичних індустрій, їх основні віхи розвитку. Тут також розглянуті питання абсолютного датування пам'яток, їх культурні взаємозв'язки. Крім місцевого генезису ряду пам'яток, автор виділяє пласт пам'яток (Білолісся, Білолісся IV, Кантемир, Кагильник), який має підоснову в палеоліті Подунав'я [2.4.341, с. 18–25].

Остання глава присвячена аналізу економіки і соціального устрою мезолітичних колективів Північного Причорномор'я. Важливе місце тут відведено питанню про кризу мисливського господарства в Причорномор'ї в епоху мезоліту. На погляд В. Н. Станко, криза мисливського господарства почалася раніше, на фінальних етапах пізнього палеоліту, коли відхід до півночі стад великих ссавців (мамонта, північного оленя) привів до виснаження мисливських угідь. Саме на останніх етапах пізнього палеоліту на стоянках людини в долинах Дністра і Пруту зникають фауністичні залишки великих ссавців, таких як мамонт, шерстистий носоріг. Криза мисливського господарства яскраво проявилася на пізніх етапах пізнього мезоліту, коли склалася така палеоекологічна ситуація, при якій зникли з вказаної території зубр та північний олень. Це призвело до зменшення мисливських колективів, до їх сегментації. Довготривала криза мисливського господарства, на думку автора монографії, призвела до появи у даному періоді відтворюючого господарства, зародки якого вже відмічені для поселення Мирне. Не менш важливо і те, що у книзі, зокрема, в останній главі, на основі планіграфії господарчих комплексів В. Н. Станко впритул підходить до проблеми соціального устрою мезолітичних колективів мисливців та збирачів. Однак остаточного рішення дане питання не отримало. Як відмічає автор, для цього ще не достатньо відомостей. В цілому праця В. Н. Станко про поселення Мирне і пов'язані з

ним проблеми мезоліту степів Північного Причорномор'я, написана на цікавому матеріалі, на високому науковому рівні, та її появу слід вважати великою науковою подією у сфері вивчення кам'яного віку Північно-Західного Причорномор'я [2.4.490, с. 143].

Важливо те, що робота носить комплексний характер. В ній, окрім розробок Г. Ф. Коробкової по трасологічному вивченню інвентарю, наявні два значних за величиною додатки, написані Г. А. Пашкевич та В. І. Бібіковою, де розбираються матеріали з палеоботаніки та теріофауни, добуті у процесі розкопок на поселенні Мирне. Книга до цього всього багата на ілюстрації і носить новаторський характер, має велику практичну цінність, так як в ній сконцентровані основні свідчення про мезоліт згаданого району. І. О. Борзіяк показав, на його думку, деякі недоліки. Наприклад, не зовсім чітко простежена еволюція кам'яних індустрій від фінальних етапів мустьє до мезоліту. На його погляд, таку еволюцію простежити навіть неможливо, хіба що в найзагальніших рисах, на рівні загальних критеріїв і тенденцій в обробці каменю, характерних для прильодовикової Європи в цілому [2.4.490, с. 143, 144].

На завершення характеристики праці В. Н. Станко вважаємо за необхідне процитувати професора Г. П. Григор'єва, який вважав, що його (В. Н. Станко) дослідження має перевагу перед більшістю докторських дисертацій за оригінальністю своїх ідей та багатством матеріалу, закладеного в його основу. «Ця робота буде довгий час будити думку дослідників мезолітичної епохи, а до матеріалів, вивчених ним, знову і знову будуть звертатися» [2.2.227, арк. 105].

Що стосується другого виду праць В. Н. Станко з археології, то вони є результатом вивчення періоду палеоліту і мезоліту Північно-Західного Причорномор'я. Володимир Никифорович Станко, працюючи над різноманітними проблемами пізнього палеоліту та мезоліту, залишив вагомий науковий спадок у вигляді монографій та статей. Праці з археології можна умовно поділити на три підвиди:

- публікації, що стосуються результатів археологічних розвідок;
- праці, в яких міститься інформація про археологічні розкопки однієї або декількох стоянок;

• інтерпретаційні праці, де на основі теоретичної інформації будуються нові гіпотези, теорії.

Джерела першого підвиду свідчать про масу виявлених В. Н. Станко стоянок та місцезнаходжень різних археологічних періодів на Півдні України. Це дало змогу окреслити напрямки роботи вченого та дізнатися про наукове співробітництво його з іншими відомими дослідниками-археологами у різні роки, зокрема, П. Й. Борисковським, А. Г. Шапошніковою, Г. В. Григор'євою та іншими [2.4.387; 2.4.412; 2.4.414–2.4.416; 2.4.426].

Праці В. Н. Станко другого підвиду про розкопки стоянок інформують стосовно процесу та тривалості проведення археологічних досліджень. Наприклад, статті про стан розкопок стоянок Гіржево [2.4.359; 2.4.385], Мирне [2.4.386; 2.4.419–2.4.420], Анетівка I, II, XIII [2.4.421–2.4.423; 2.4.440; 2.4.454] публікувалися щороку залежно від того, скільки сезонів копалися та чи інша стоянка.

Велику цінність для вивчення еволюції історичних поглядів вченого становлять інтерпретаційні праці — статті та монографії. В. Н. Станко торкається основних проблем розвитку пізнього палеоліту та мезоліту на території Північного Причорномор'я. В. Н. Станко доволі точно показав причини екологічної кризи кінця плейстоцену — початку голоцену. Зокрема, він послідовно простежує, як зміни клімату впливають на процес розселення людини та на кількість населення, а також на кількість теріофауни та зміни видів її представників [2.4.365], та відтворив можливий церемоніальний обряд культу бика [2.4.460]. Дослідник один з перших, хто створив більш чітку періодизацію культурних пам'яток пізнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я [2.4.462].

Публікації професора у наукових збірниках престижних вузів Великобританії (Оксфорд, Кембридж) свідчать про зацікавлення закордонними вченими його теоріями про палеоекологічну кризу та виділення нового, ще до того невідомого культу бізона (бика) на території Північного Причорномор'я. Можливо, теорії професора мають значення за кордоном ще й тому, що він постійно проводив прямі паралелі своїх знахідок зі знахідками на європейських стоянках, що є цікавим та цінним не тільки для вітчизняної науки. Доречно назвати публі-

кації В. Н. Станко в Болгарії [2.4.453; 2.4.459], Великобританії [2.4.467; 2.4.469; 2.4.471–2.4.472; 2.4.474; 2.4.477], Естонії [2.4.461–2.4.462], Франції [2.4.464; 2.4.465, Греції [2.4.466], а також Австрії [2.4.475] та Італії [2.4.478].

Важливим внеском у сферу археології є монографія В. Н. Станко по дослідженню Анетівки II [2.4.348]. Вченим надана публікація комплексу поселення та на його основі розглянуті питання синхронізації і культурно-історичної інтерпретації пізнього палеоліту Степів Північно-Західного Причорномор'я.

Значний внесок у науку зробив В. Н. Станко завдяки створенню і суто історичних праць. За окремі з них вчений отримав державні нагороди. Мова йде про підготовку та редагування першого колективного тому «Давньої історії України» [2.4.344]. За даний цикл праць вчений був нагороджений у 2002 р. Державною премією України в галузі науки і техніки [2.1.226]. В. Н. Станко написав кілька глав до цих книг, де виклав основні погляди на проблеми палеоліту та мезоліту України, етнічного розвитку давньої людини. Зокрема, друга колективна монографія присвячена висвітленню взаємозв'язків, що мали місце протягом століть й тисячоліть у міжетнічних контактах різних племен та народів, котрі й в стародавні, й середньовічні часи проживали на землях сучасної України. Своїми багаторічними дослідженнями археологічних стоянок В. Н. Станко значно доповнив розділи праці щодо появи людини на півдні Східної Європи близько 1 млн років тому та шляхів заселення території України племенами. Ці питання докладніше досліджуються у підрозділі 3.3. дисертації.

Важко переоцінити значення колективної монографії «Історія Одеси» [2.4.345]. Дослідник вперше простежив складний процес заселення території сучасного міста та його околиць, формування та розвиток в її межах господарських та соціальних структур.

Не менш важливе значення має підручник з історії первісного суспільства, створений В. Н. Станко у співавторстві [2.4.346]. У праці вчений проаналізував археологічні та етнографічні джерела, навів дані про антропосоціогенез, історію розвитку господарства, соціальних відносин, сім'ї, шлюбу, суспільних інститутів. За даною працею є можливість простежити концепцію формування цивілізацій у поглядах вченого. Науко-

вещь розкрив особливості формування первісного суспільства в Україні, що визначаються у введенні ним перехідного періоду від первісної історії до цивілізації, який, за В. Н. Станко, настає за епохою первісної общини і охарактеризований як епоха політогенезу (в археологічній періодизації — епоха палеометалів та раннього залізного віку).

Багато чого зробив В. Н. Станко як етнолог. Він зумів відродити етнологічну школу в Одесі, яка припинила свою діяльність ще в 30-ті рр. XIX ст. Діяльність вченого відображають його праці з етнології. Напрямки досліджень на кафедрі археології та етнології України, їх деякі підсумки описуються у кількох наукових публікаціях [2.4.361; 2.4.382; 2.4.435; 2.4.439; 2.4.451]. Вони показують результати дослідження етноісторії болгар та греків Причорномор'я. Підсумком у дослідженні історії його рідного краю стала книга документів і матеріалів 1792–1892 рр. з історії болгарського поселення Тернівка [2.4.347]. Ці праці та інші науково-популярні статті, написані В. Н. Станко в різні роки, дають змогу значно дослідити коло наукових інтересів вченого та розкрити становлення і розвиток його наукових поглядів.

Для дослідження наукової діяльності В. Н. Станко одним із видів джерел є його опубліковані промови на міжнародних конференціях [1.5.57, с. 3–4], виступи, вміщені в університетській газеті ОНУ [2.4.436]. Вони відображають в деякій мірі стан тогочасної вищої освіти та науки в ОНУ ім. І. І. Мечникова, задачі, які ставив перед собою В. Н. Станко як декан історичного факультету, та шляхи їх вирішення.

Шостий вид праць становлять методичні посібники по спецкурсах та методиках, розроблені вченим [2.4.349–2.4.353]. Це є основне джерело у вивченні освітянської діяльності професора. Даний вид праць свідчить про те, що вченим створена власна методика дослідження археологічних пам'яток на основі багаторічних розкопок поселень Мирне, Анетівка та інших стоянок, близьких за типами.

Сьомий вид праць В. Н. Станко складають його рецензії на історичні дослідження, які значною мірою відбивають коло його наукових інтересів та його історичні погляди. Серед них можна назвати рецензії на праці Ю. М. Алексеева, В. І. Наулко, Н. В. Руденко [2.4.481], В. Д. Барана [2.4.482] та І. В. Сапожні-

кова [2.4.483]. Перші дві рецензії є позитивними та стосуються історії давніх слов'ян — їх розселення на території України, побуту, культури і т. д. Рецензія на працю І. В. Сапожнікова містить більше критики. В. Н. Станко в даному випадку не погоджується з автором праці з приводу виділення господарчопобутових комплексів на палеолітичній пам'ятці Велика Аккаржа та з запропонованими І. В. Сапожніковим стратиграфією, геохронологією і датуванням стоянки. Різка критика В. Н. Станко монографії часто переходить у суб'єктивну «розповідь» про непрофесійну діяльність його колеги. Можна також знайти рецензії вченого у випусках газет [2.4.480].

До останнього виду праць В. Н. Станко відносяться його спомини, в яких міститься частина інформації про життєвий шлях професора. Але особливістю цього виду джерел є те, що вчений розповідає про себе через висвітлення діяльності інших осіб, як-от, наприклад, описуючи заслуги перед наукою П. Й. Борисовського, А. Д. Бачинського чи Б. М. Мозолевського [2.4.485–2.4.488].

Таким чином, наукові статті, монографії, рецензії, спомини, написані В. Н. Станко в різні роки, надають змогу дослідити коло наукових інтересів вченого та розкрити становлення і розвиток його наукових поглядів на окремі проблеми давньої історії України. Діяльність професора як викладача, організатора та керівника в деякій мірі відображають його спомини та виступи; непрямым свідченням його діяльності можуть слугувати деякі наукові збірники, випущені за часів очолення В. Н. Станко історичного факультету ОНУ.

Наративні джерела представлені передусім мемуарними матеріалами — посмертними спогадами (згадками) різних людей про події з наукового та приватного життя вченого [2.5.492–2.5.509]. Потрібно зазначити, що більшість спогадів про В. Н. Станко не претендує на вичерпність, тому вони використовуються у зіставленні з іншими групами джерел. Разом з тим у споминах містяться багато фрагментів біографії вченого, його ставлення до людей, їх ставлення до нього, риси його характеру. Одні з перших опублікованих споминів про Володимира Никифоровича містяться у «Лукомор'ї».

У споминах колег професора М. В. Агбунова [2.5.492], І. Т. Чернякова [2.5.509], В. І. Нікітіна [2.5.503], Г. В. Гри-

гор'євої [2.5.494], О. Б. Дьоміна [2.5.497], односельця та друга дитинства О. С. Атанасова [2.5.493], О. І. Дьоміної [2.5.498] та інших містяться згадки про дитинство та студентські роки В. Н. Станко, детально описаний період навчання майбутнього вченого в ОДУ ім. І. І. Мечникова, організація археологічних практик студентів та розкопок, які ним проведені.

Найбільш повними та змістовними є спогади І. Т. Чернякова — відомого археолога, кандидата історичних наук, автора численних наукових публікацій, у тому числі монографій, присвячених проблемам археології енеоліту та бронзової доби Північно-Західного Причорномор'я, а також науково-популярних видань з історії краю. На основі фактів (або їхніх інтерпретацій), що наводяться І. Т. Черняковим, дізнаємось про студентські роки В. Н. Станко, його роботу в Одеському археологічному музеї періоду 60–70-х рр. минулого століття [2.5.509]. Важливу інформацію про діяльність В. Н. Станко 1963–1964 рр. у Миколаєві містять спогади В. І. Нікітіна, який понад 40 років приятелював з вченим. Останній рік життя Володимир Никифорович працював разом з ним на кафедрі історії Чорноморського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. В. І. Нікітін розповідає про роль, яку відіграв В. Н. Станко у розвитку Миколаївської групи Одеського археологічного товариства та підготовці збірника «Старожитності Миколаївщини», докладно описуються всі перипетії життєвого шляху вченого з моменту їх знайомства на початку 60-х рр. ХХ ст. [2.5.503]. Якщо в одних спогадах про вченого зустрічаються дати, якими підкріплюються події, пов'язані з вченим, то в інших просто аналізуються його особисті якості. Наприклад, М. В. Агбунов відзначав високу працездатність В. Н. Станко та його організаційські якості: «ним рухали прагнення до пізнання, цілеспрямованість... його відрізняли надійність, почуття обов'язку, висока вимогливість до себе, вміння доводити почате до кінця... Ці якості і дали йому можливість досягти великих успіхів як ученому, керівнику, організатору науки» [2.5.492, с. 346].

О. Б. Дьомін у статті про Володимира Станко на основі власних споминів описує викладацьку діяльність Володимира Никифоровича на історичному факультеті. Підкреслюється, що він з перших місяців праці виділявся з середовища викладачів своїм науковим потенціалом, лекторською майстерніс-

тю та прагненням зацікавити студентство науковим пошуком [2.5.497, с. 31].

Вважаємо за необхідне відмітити, що важливою подією у виданні наукових праць ОНУ ім. І. І. Мечникова у 2012 р. є вихід меморіального збірника [1.5.59]. Свої спогади написали вчені з Санкт-Петербурга, Софії, Кишинева, Одеси, Києва, Ізмаїла, Миколаєва, а також Криму.

У споминах академіка НАН України П. П. Толочко Володимир Никифорович постає як талановитий організатор, який, судячи по досвіду написання «Давньої історії України», вмів працювати з творчими колективами [2.5.508, с. 51]. Позитивні відгуки про В. Н. Станко написані ректором ОНУ І. М. Ковалем [2.5.499], членом-кореспондентом НАН України, професором В. І. Наулко [2.5.502], В. Ю. Сунцовим (ООДА) [2.5.507], кандидатом історичних наук Ю. Е. Демиденко [2.5.496], А. С. Гриськовим (Одеська обласна спілка НСКУ) [2.5.495] та багатьма іншими.

З них можна дізнатися, які риси характеру Володимир Никифорович проявляв як вчений, викладач, керівник, що дозволяє зрозуміти деякі його наукові погляди. Спільною рисою у споминах про Володимира Никифоровича є те, що його поважали не тільки як вченого, а й як добру людину, гарного друга. Хоча в усіх споминах зазначається, що у В. Н. Станко складний характер і він гаряче відстоював свої погляди, був принциповим, інколи не погоджувався на ніякі компроміси.

Особливу увагу привертає комплекс споминів та згадок різних людей, зібраних під назвою «Під великими деревами...». Для створення цього зібрання залучено спомини археологів І. В. Піструїла, А. В. Главенчук, А. В. Старкіна, доцентів О. А. Прігаріна, І. Д. Черних та ін. [2.5.506].

Серед групи наративних джерел, яка дозволяє розглянути науковий доробок В. Н. Станко в контексті розвитку історичної науки та стану вивчення археологічних пам'яток Півднної України другої половини ХХ ст., є рецензії та відгуки на його праці. Стосовно даної групи відомі рецензії археолога І. О. Борзіяка [2.4.490], учня В. Н. Станко, херсонського дослідника археології М. П. Оленковського [2.4.491], відомих археологів Прикарпаття і Волині Л. І. Крушельницької, М. А. Пелещина та М. Бандрівського [2.4.489].

Для дослідження залучено різні види архівних джерел, які знаходяться у наукових архівах інститутів археології та історії України НАН України, Державному архіві Одеської області, архівах університетів Миколаєва та Одеси. Мають місце джерела з кафедральних архівів і наукових лабораторій вузів, відділів кадрів при них. Крім того, залучені матеріали з архіву відділу археології Північно-Західного Причорномор'я ІА НАН України, Одеського археологічного музею.

В науковому архіві Інституту історії України НАН зберігається дисертаційна справа В. Н. Станко. Відгуки на його кандидатську дисертацію допомогли більш об'єктивно та всебічно проаналізувати працю. Маються на увазі відгуки, написані дослідниками-археологами: О. А. Векіловою [2.2.278, арк. 96–102], Л. Я. Крижевською [2.2.278, арк. 107–108], В. Масоном [2.2.278, арк. 88–94], В. М. Даниленком [2.2.278, арк. 105–106] та ін.

Найбільша кількість джерел по науковій діяльності вченого зберігається в архіві Інституту археології НАН України. Головним джерелом для авторки стала Особова справа В. Н. Станко [2.2.227]. Цінним є матеріал з Особового листка по обліку кадрів з короткими записами про попередні місця роботи професора та основними відомостями про нього. При аналізуванні докторської дисертації В. Н. Станко значно допомогли відгуки істориків-археологів: О. П. Черниша [2.2.227, арк. 13–24], П. Й. Борисковського [2.2.227, арк. 25–34], А. Д. Столяра [2.2.227, арк. 43–45], Н. Я. Мерперт [2.2.227, арк. 46–50], Д. Я. Телегіна [2.2.227, арк. 90–94], І. О. Борзіяка [2.2.227, арк. 95–98], В. М. Гладиліна [2.2.227, арк. 99–100], Г. П. Григор'єва [2.2.227, арк. 101–105], М. П. Долуханова [2.2.227, арк. 107–108], Н. Б. Леонової [2.2.227, арк. 109–110]. Для більшого розуміння наукових поглядів вченого використано стенограму з засідання захисту його дисертації [2.2.227, арк. 50–85].

В архіві Інституту знаходяться деякі щорічні звіти В. Н. Станко починаючи з 1967 р. Це, передусім, звіти про роботу Інгульської експедиції (1967 р.) [2.2.232], у якій дослідник брав участь, та польових археологічних досліджень в Одеській області (1970–1972 рр.) [2.2.233–2.2.234], розкопок мезолітичних стоянок Мирне (1974–1976 рр.) [2.2.235–2.2.237]

та Білолісся (1977 р.) [2.2.238], роботу Причорноморської експедиції (1978–2005 рр.) [2.2.239–2.2.263].

Опрацьовані планові теми, що розроблялися відділом археології Північно-Західного Причорномор'я ІА НАН під керівництвом В. Н. Станко з колективом співробітників (звіти за 1981, 1982, 1984, 1985 та 1991 рр.) [2.2.264–2.2.268].

Про роботу професора у складі спеціалізованої вченої ради по захисту докторських дисертацій при Інституті археології свідчать знайдені протоколи засідань [2.2.231].

Діяльність В. Н. Станко у період завідування відділом археології ІА АН УРСР описують звіти 1980, 1982, 1984–1989 років [2.2.269–2.2.277]. Подальше співробітництво професора з відділом показано у звітах за 1990–1991 роки. Їх особливість полягає в тому, що вони, у порівнянні зі звітами, відправленими до архіву ІА НАН України, є розширеними, містять більш детальнішу інформацію про роботу експедицій, вхідну і вихідну документацію відділу, відкриті листи, рецензії, заяви співробітників та організацій Одеської області на проведення розкопок та інше.

Наукові звіти складені у повному узгодженні з вимогами польового комітету та відповідних інструкцій і рекомендацій: в них подана найповніша та найдокладніша інформація про всю роботу тієї чи іншої експедиції, про усі досліджені об'єкти, ретельно описаний весь здобутий під час розкопок інвентар, наданий його опис, наведена докладна інформація результатів розвідок. Все це супроводжується відповідними кресленнями та малюнками. Звіти Причорноморської експедиції висвітлюють високий рівень польової методики розкопок та застосування В. Н. Станко методів природничих наук до вивчення археологічних пам'яток і матеріалів.

В цілому наукові звіти допомагають досліднику побачити важливість відкриттів та їх значення. Так, за час керівництва В. Н. Станко відділом археології Північно-Західного Причорномор'я виділено декілька археологічних культур, у тому числі анетівська.

Свідченням праці В. Н. Станко в Одеському археологічному музеї НАН України є справи звільнених співробітників за 1960–1961 рр., серед яких міститься і його справа (архів відділу кадрів ОАМ) [2.2.279].

Не менш важливого значення набули матеріали з архіву ОНУ ім. І. І. Мечникова. Архівні дані університету розкривають, передусім, наукову та педагогічну діяльність В. Н. Станко за період роботи в ньому. Використано протоколи засідань кафедри давнього світу та середніх віків 1988 та 1993 рр., де міститься інформація про створення В. Н. Станко кафедри археології та етнології України на історичному факультеті, роботу наукової лабораторії, створеної вченим [2.2.294–2.2.295]. Опрацьовано звіти кафедри археології та етнології ОНУ [2.2.296–2.2.306] за 1994–2003 рр. З них зроблені висновки про діяльність В. Н. Станко на посаді завідувача кафедри та про успішність розробки різних наукових напрямків по держбюджетних темах. Протоколи засідань вченої ради історичного факультету ОНУ з архіву деканату сприяли реконструкції періоду, коли вчений перебував на посаді декана [2.2.288–2.2.293].

Важливе місце займають джерела Первомайського інституту ОНУ. Розподіл навантаження по кафедрах секції «Історія» дав змогу згадати викладачів, що приїжджали до філії для викладання дисциплін [2.2.314].

Не меншого значення мають звіти та плани роботи архіву Лабораторії археології та етнології Степової України ОНУ ім. І. І. Мечникова [2.2.311–2.2.313].

За допомогою цих джерел є можливість дізнатися про наукову роботу членів кафедри та інші важливі для дослідження факти: постійний склад колективу кафедри, поповнення новими вченими, їхні погляди та стан розробки наукових тем, які вони досліджували. Також можна дізнатися про поїздки вчених на різні наукові конференції, сесії, зокрема республіканські. Мають місце дані про наукову діяльність не тільки викладачів кафедри, а й аспірантів, студентів. Зокрема, цінними є дані про успішність студентів, наукове керівництво над ними.

Особові справи в архівах відділу кадрів ОНУ ім. І. І. Мечникова [2.2.287] та МНУ ім. В. О. Сухомлинського [2.2.316] містять такі цінні джерела, як автобіографія, характеристики на В. Н. Станко, його звіти про виконану роботу, численні заявки, відомості про закордонні відрядження, копії дипломів.

Інформативну цінність містять протоколи кафедри давньої та нової історії України [2.2.321], знайдений звіт про роботу кафедри спеціальних історичних дисциплін [2.2.322] та доку-

ментація Лабораторії археології та етнології Інституту історії та права Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомилинського [2.2.317–2.2.318].

Науковий інтерес становлять статті та замітки, віднесені до шостої групи, опубліковані в регіональних газетах та тих, що випущені ОНУ ім. І. І. Мечникова. З них дізнаємось, що співробітництво з науковими установами професора не визначалося в межах тільки нашої країни. Наприклад, в газетах «Вісник регіону» [2.3.336] та «Одеський вісник» [2.3.329] містяться відомості про колективну діяльність В. Н. Станко з науковцями Франції та Англії в рамках міжнародного проекту «INTAS».

Одним з носіїв цінної інформації є університетська газета «Одеський університет» («За наукові кадри»), що випускається з 1933 р. ОНУ ім. І. І. Мечникова [2.3.326–2.3.328; 2.3.330–2.3.334; 2.3.337; 2.3.339]. Дані про В. Н. Станко зустрічаються з 1970-х рр., але це здебільшого його виступи та звітні доповіді від парторганізації історичного факультету [2.3.326; 2.3.333]. З газет більш давнього часу відомо про багаторазове та плідне співробітництво В. Н. Станко з науковцями Італії [2.3.327; 2.3.330], Великобританії [2.3.339], Болгарії [2.3.328]. В «Одеському університеті» зустрічаються також відомості про життя історичного факультету, коли його очолював В. Н. Станко [2.3.331; 2.3.337].

Таким чином, за допомогою залучення широкого кола джерел та літератури відтворюються основні віхи життя та діяльності В. Н. Станко. Серед літератури використані перш за все наукові збірники конференцій, присвячені професору, де містяться спомини про нього, та статті, що торкаються деяких його наукових поглядів на проблеми археології. За допомогою джерел — статей, рецензій, монографій, написаних В. Н. Станко, стало можливим торкнутися основних його поглядів та зіставити їх з поглядами інших вчених. Використані спомини самого Володимира Никифоровича. Деяким доповненням стали газетні статті. Найбільш повноцінними з точки зору достовірності подій є матеріали архівних джерел — особові справи В. Н. Станко, звіти кафедр університетів різних років, лабораторій, відділу археології ІА АН УРСР, де працював вчений. У досліджуваному плані з біографії вони є цікавим та багатим носієм історичної інформації по проблемі, що вивчається.

ВЧЕНИМ НАРОДЖУЮТЬСЯ, А ПЕДАГОГОМ СТАЮТЬ

Народився Володимир Никифорович Станко 19 лютого 1937 р. у с. Тернівка під Миколаєвом у болгарській родині. Батько — Никифор Дмитрович, як розповідав В. Н. Станко, все життя працював шофером, мати — Марія Федорівна віддавала всі свої сили на виховання сина. Крім Володимира, у родині було ще дві сестри, але вони померли невдовзі після народження [2.2.287, арк. 7]. Серед його родичів чимало видатних осіб: Сергій Ілліч Цветко (відомий фольклорист та етнолог), професор Віктор Миколайович Бузник, доктор технічних наук, член-кореспондент НАН України, Іван Михайлович Бузник — доктор медичних наук, професор Вищої медичної Академії у Санкт-Петербурзі. Врешті, Володимир Никифорович підкреслював, що його двоюрідний дід — Сергій Ілліч Цветко видатний болгарський етнограф, який заснував етнографію в Одесі [1.7.171, с. 397]. Що стосується етнічного самовизначення, то існує думка, що деякий час він вважав себе не болгариним, а македонцем і пов'язував це з історичним корінням Чернівців.

У рідній Тернівці В. Станко навчався в середній школі (нині Миколаївська ЗОШ № 16) у російському класі, по її закінченні 1955 р. був представлений до золотої медалі. Але в ті часи, як зазначив О. С. Атанасов, болгарам золоті медалі не давали, як і звання Героя Радянського Союзу [2.5.493, с. 372]. Замість нього медаль отримав однокласник. Висока здібність до навчання стала поштовхом для юнака, щоб вступити до вищого навчального закладу. Ще підлітком В. Н. Станко захопився морською романтикою, тому після школи подав документи до Миколаївського суднобудівного інституту. Та шлях у науку виявився непростим. Через слабкий зір юнак не проходить медичну комісію, і про вступ до інституту не йшло вже ніякої мови, до того ж всі кораблебудівники вважалися військовозобов'язаними. Як зізнавався сам професор В. Н. Станко, через 40 років після даного випадку ректором Миколаївського інституту був його рідний дядько з Тернівки Віктор Михайлович Бузник — ві-

домий український вчений-корабел. Але «переступити закон, грубо порушити існуючі положення щодо тодішнього вищого навчального закладу, тісно пов'язаного з обороною країни, ніхто з родини не вважав за можливе» [2.4.487, с. 133]. Інша хвороба, що переслідувала В. Н. Станко все життя — слабе серце. «Це спадкова хвороба, — говорив він завжди. Через неї мене не взяли на військовий облік, хоча батька, як болгарина, не брали у Червону Армію» [2.5.509, с. 348].

Втративши надію вступити у Миколаєві, Володимир їде до Києва, але і там отримує відмову. Колеги В. Н. Станко вважають цей випадок першим поворотом фортуни [1.7.69, с. 376]. Проробивши електриком на Миколаївській електростанції, наступного 1956 р. він подає документи на юридичний факультет Ростовського університету. Знову медкомісія не пропускає Володимира Станко — на той час юристами могли бути тільки ті люди, що мали бездоганне здоров'я. Ця на перший погляд невдача стала поштовхом для подання документів на історико-філологічний факультет того ж університету. В. Н. Станко вступає на цей факультет, незважаючи на великий конкурс. Даний випадок привів його до спеціальності, яка стала справою його життя.

Довгий час археологія не викликала у студента Володимира Станко ніякої зацікавленості. За його розповідями навіть слово «археологія» він зустрів лише на другому семестрі навчання. У перші роки навчання інтереси В. Н. Станко концентрувалися на вивченні історії слов'янських народів [1.7.174, с. 77]. Однак у кінці 50-х — початку 60-х рр. ХХ ст. на Дону було дуже неспокійно, мали місце надзвичайно напружені наслідки політичного режиму. Нестатки продовольчих харчів, утиски і переслідування дисидентів, вільнодумства серед молоді, передусім, студентської, розстріл робітничого походу у Новочеркаську та ін. В. Н. Станко мотивував повернення до України та подальше навчання в Одесі такими причинами: «Тоді у Ростовському університеті почалися повстання студентів, це був 1956 рік, та продовжилися у 5 містах. Коли я розповів про це татові, він сказав мені: «Біжи, бо тебе знайдуть». Він сидів у Соловках, був на Біломорканалі. Тоді я приїхав у Київський університет, а там мені кажуть — немає слов'янознавства, хоча й було. Тоді я приїхав до Одеси, на третій курс. Тато мені

порадив займатися лише археологією, ніякої політики, ніяких пристрастей. І я почав вчитись» [1.9.223].

Кандидат історичних наук, доцент, 28 років був завідувачем кафедри соціальних наук в Одеській державній академії холоду, Віталій Васильович Козленко згадує: «Памятаю, як до нас в кімнату в гуртожитку на вул. Пастера (тепер це приміщення ОДАХ) прийшов на поселення чорнявий, смуглявий, високий на зріст, в окулярах юнак. В розмові був обережним, небагатослівним. Пізніше ми дізнались, чому він мовчазний: виявляється Володя Станко був студентом заколотного Ростовського університету й уникав переслідувань. Стало зрозумілим його захоплення археологією, — там менше антирадянщини, а значить — політично безпечніше».

Отже, в таких умовах Володимир Станко стає студентом історичного факультету Одеського університету ім. І. І. Мечникова (1958 р.). В подальшому тут юнак знаходить себе. На кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків почалося становлення В. Станко як дослідника археології. Потрібно зазначити, що в Одесі здавна, практично з часів виникнення міста, існувала сильна археологічна школа. Особливо вона укріпилася із створенням у 1839 р. Одеського товариства історії та старожитностей. Воно вважалося другим у Російській імперії, після Російського археологічного товариства у Москві, науковим товариством по вивченню стародавньої історії, і в центрі його уваги завжди була антична археологія. Тодішній заступник директора Одеського археологічного музею А. Г. Сальніков стверджував, що на 1960 р. у місті Одесі існувало два великих археологічних центри по вивченню далекого минулого південно-західної частини України — це науковці ОДУ ім. І. І. Мечникова та колектив Одеського державного археологічного музею. Спільно проводилися щорічні розкопки ряду стародавніх пам'яток та широкі археологічні розвідки між Бугом та Дунаєм для доповнення археологічної картини Північно-Західного Причорномор'я [1.7.141, с. 3]. В одному з центрів розвитку археології — ОДУ В. Н. Станко ближче знайомиться з блискучим археологом Михайлом Федоровичем Болтенком, якого І. Т. Черняков називає «символом одеської археології 20–30-х років минулого століття» [2.5.509, с. 349]. Саме він дав поняття студенту Станко, що таке наука взагалі. В. Н. Станко також

знайомиться з М. С. Сініциним — директором Одеського археологічного музею. І під науковим керівництвом М. Ф. Болтенка та М. С. Сініцина юнак почав серйозно займатися античною, а потім середньовічною історією та археологією. В. Н. Станко почав цікавитися темою античності не без впливу завідувача кафедри Петра Йосиповича Каришковського — доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Германського археологічного інституту, Нью-Йоркського нумізматичного товариства. П. Й. Каришковський стояв біля витоків Одеського археологічного товариства, він один з ідеологів вивчення і викладання історії античності і середніх віків [1.7.123, с. 303]. В. Н. Станко в той час брав участь у розкопках античних поселень Північного Причорномор'я.

Ще за часів навчання в університеті В. Н. Станко часто навідувався до ОАМ, що вплинуло і на тему його дипломної роботи. У 1959 р. одеським археологам вдалося відродити колись відоме Одеське товариство історії та старожитностей, правда, вже під іншою назвою — «Одеське археологічне товариство». На збори цього товариства з'їжджалися археологи зі всього Радянського Союзу, особливо з Москви, Ленінграда, Києва, Сімферополя, Кишинєва [2.5.509, с. 350]. До складу ОАТ увійшли такі відомі діячі, як М. С. Сініцин, А. Г. Сальніков, Ф. Є. Петрунь, І. Т. Черняков, П. Й. Каришковський, М. І. Артамонов, П. Й. Борисовський, М. М. Герасимов, М. Ю. Брайчевський, С. М. Бібіков, Г. А. Дзис-Райко, В. І. Красковський та ін. [2.4.448, с. 6–7]. В. Н. Станко увійшов до складу ОАТ у 1966 р, а у 1975 р. стає заступником голови шостого зібрання [2.4.448, с. 5, 8].

В період навчання в ОДУ В. Н. Станко вирішив взяти для дипломної роботи тему «Історія Одеського товариства історії та старожитностей». Беручи участь у розвідках по Одеській області, він зацікавився більш раннім періодом. В 1959 р. загоном ОДУ у складі І. Т. Чернякова та В. Н. Станко проводилася археологічна розвідка берегів ріки Алкалії від с. Старокозаче до с. Тузли (Білгород-Дністровський район Одеської області). [1.7.119, с. 300]. Потрібно сказати, що на той час південна частина приморського межиріччя Дунаю та Дністра, так званий Буджакський степ, була майже невивчена. Наукові результати цієї археологічної розвідки були вражаючі. Крім відкрит-

тя десятків поселень і курганів різноманітних епох, виявлені нові поселення скіфської доби в селах Тузли, Підгірне, Широке, Карналіївка. В околиці с. Тузли у зрізі траншеї на вершині кургану В. Н. Станко та І. Т. Черняковим виявлено та досліджено кочівницьке погребіння із золотими прикрасами. Аналіз цього поховання і став предметом першої статті В. Н. Станко [2.4.363, с. 281–284]. Володимир Станко змінює тему дипломної роботи: «Становлення та розвиток археології в Одесі». Здавалося, що він вже визначив коло своїх інтересів. Але 1959 р. до Одеси приїжджає ленінградська експедиція під керівництвом всесвітньо відомого археолога доктора історичних наук П. Й. Борисковського, одного з кращих спеціалістів в галузі історії первісного суспільства. Добре ставлення Павла Йосифовича до Одеси та її археологів сприяло створенню у подальшому школи його учнів [2.4.488, с. 48].

П. Й. Борисковський розпочав розкопки стоянки кам'яного віку Велика Аккаржа, розташованої неподалік смт Великодолинське Овідіопольського району і виявленої ще у 1955 р. місцевим краєзнавцем В. І. Красковським [1.7.81, с. 18]. Спільний загін ЛВІА і ОДАМ (Одеського державного археологічного музею) складався переважно зі співробітників Одеського археологічного музею та студентів Одеського університету, які «до приїзду П. Й. Борисковського не досліджували пам'яток стародавніше, ніж трипільські», більше того — не займалися проблематикою кам'яного віку. Тому дирекція Археологічного музею звернулася до П. Й. Борисковського з проханням навчити музейних працівників, включених до складу загону, працювати з кременевими колекціями і по можливості виявити та почати підготовку «палеолітчиків» для музею [2.4.488, с. 49]. Особливою наукою для В. Н. Станко та інших працівників музею стало навчання малювати кремій. Необхідно було передусім встановити і зрозуміти технологічні та технічні принципи виготовлення кам'яного виробу. І тільки після цього певним чином відтворювати у малюнку особливості його морфології, стилю та характеру обробки. Контроль за якістю малюнків здійснювала Г. В. Григор'єва, на той час вже достатньо досвідчений палеолітчик. Поступово загін не тільки навчився малювати кремій, але і опанував секрети його обробки, класифікації готових виробів, удосконалив методичні навички польових досліджень. За

словами В. Н. Станко, П. Й. Борисковський зумів переконати багатьох з учасників розкопок, вихованих на вивченні яскравих матеріалів античності та Трипілля, в тому, що пізнання палеоліту не менш захопливе заняття і в цілому зовсім не нудне, якщо до нього підійти творчо.

У 1961 р. оновлений загін співробітників Археологічного музею продовжив розкопки Аккаржі, однак молоді учасники експедиції не зраджували інтересу до періоду античності. В результаті В. Н. Станко, який раніше пройшов «школу палеолітчиків», нічого не залишалось, як повністю перекваліфікуватися у палеолітника. «Зі мною одним і проводив бесіди про палеоліт П. Й. Борисковський», — згадує у споминах про свого наставника професор В. Н. Станко [1.7.174, с. 77]. Після декількох бесід Павло Йосифович наполегливо порекомендував Володимир Станко зайнятися первісною археологією: «Бачите, Володя, — часто говорив він, — ви досліджуєте історію археології. А в Одесі взагалі немає археології кам'яного століття. І ви повинні зайнятися нею» [1.7.174, с. 77–78]. Як наслідок, студент В. Н. Станко під керівництвом П. Й. Борисковського почав розробляти тему «Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я», ставши у майбутньому першим в Одесі археологом кам'яного віку.

Після закінчення університету у 1960 р. В. Н. Станко присвоєна кваліфікація історика і вчителя історії середньої школи [2.2.278, арк. 9]. В тому ж році його зачисляють до співробітників Одеського археологічного музею (1960–1963 рр.) [2.2.279, арк. 117]. Даний період І. Т. Черняков окреслить згодом як початок нового етапу в розвитку наукової діяльності музею [1.7.170, с. 12], розширенню якої сприяє заступник директора по науці А. Г. Сальніков. Ініціюються та організуються наукові засідання та виставки, переробляються експозиції, утворюються музеї в районних центрах Одеської області. А. Г. Сальніков розширює діяльність музею не тільки на територію Одеської області чи України, але навіть і на весь Радянський Союз. З інших музеїв передані експонати давньоєгипетської колекції [2.5.509, с. 350]. Володимир Станко та інші співробітники музею брали участь у формуванні багатьох експозицій, часто виїжджаючи до різних районів Одеської області. На 1960 р. при районних будинках культури створено

11 музейних кімнат, для чого з обмінного фонду ОАМ виділено певну кількість матеріалу [1.7.168, с. 124–125]. Також у Білгороді-Дністровському створювався атеїстичний музей, куди відправлені співробітники ОАМ, в тому числі В. Н. Станко. Він провів велику роботу по створенню експозиції з цінних експонатів, серед яких зустрічалися навіть єгипетські мумії [2.5.509, с. 350]. Крім цього, В. Н. Станко займається археологічними розвідками та розкопками.

У 1960 р. працівники ОАМ і ОДУ спільно з колективом археологів ІА АН УРСР та ІА АН СРСР провели роботи з подальшого дослідження стародавнього городища біля с. Роксолани Овідіопольського р-ну Одеської області (керівник — М. С. Сініцин). У розкопках брали участь співробітники ОАМ, серед яких вказується В. Н. Станко [1.7.141, с. 3–4]. Є відомості, що він одночасно був одним з співробітників, хто допомагав у проведенні археологічної практики студентів ОДУ [1.7.127, с. 129].

У червні 1960 р. загін під керівництвом завідувачки відділу ОАМ Е. Ф. Патокової за участю В. Н. Станко, І. Т. Чернякова та А. А. Ширяєва почав розкопки кургану на околиці с. Усатове Приміського району Одеської області. Результати розкопок досить успішні, бо курган був не тільки не зруйнований, але й не пограбований [1.7.141, с. 6].

У вересні 1961 р. відразу по завершенні робіт на Великій Аккаржі В. Н. Станко у складі палеолітичного загону на чолі з П. Й. Борисковським проводив широкі розвідки археологічних пам'яток кам'яної доби по річці Кучурган, лівій притоці Дністра (на сьогоднішній час пересохла). В результаті розвідок відкрито та досліджено шість місцезнаходжень і шість пунктів з одиничними знахідками палеолітичного та мезолітичного часу [1.7.99, с. 17].

У процесі розвідки сталося перше велике відкриття молодого вченого. Над річкою Кучурган, навпроти с. Великомихайлівка, В. Н. Станко відкрив багату на знахідки стоянку Гіржево та почав свої перші розкопки на цій стоянці [2.4.362, с. 3–4]. В 1962–1963 рр. палеолітичний загін під керівництвом П. Й. Борисковського і в 1964 р. мезолітичний загін Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Н. Станко проводили дослідження стоянки. Протягом трьох сезонів він повністю розкопав стоянку, що стала першою стаціонарно дослідженою мезолітичною

пам'яткою в степах Північно-Західного Причорномор'я. На основі отриманих даних розвінчана думка про те, що мезоліт Північно-Західного Причорномор'я представлений лише інвентарем пізньопалеолітичного зразка і що межа розповсюдження пам'яток з мікролітичним інвентарем проходить десь між Дніпром і Дністром [2.4.362, с. 3; 1.7.83, с. 16]. Зібраний великий матеріал для побудови нових гіпотез. П. Й. Борисковський та В. Н. Станко роблять висновок, що наявність конкретного складу інвентарю дозволяє віднести дану стоянку до тарденуазького часу, коли відбувається потепління і клімат набуває сучасного типу. Результати своїх досліджень В. Н. Станко згодом опублікував у «Коротких повідомленнях Одеського археологічного музею» [2.4.362], «Радянській археології» [2.4.385] та «Записках Одеського археологічного товариства» [2.4.390] та ін. Відомості про Гіржевську стоянку знайшли відображення у п'ятому томі Української радянської енциклопедії [2.4.359].

У 1962 р. В. Н. Станко знову працює у складі Одеського палеолітичного загону під керівництвом П. Й. Борисковського. Разом з ним дослідження проводили колеги-археологи Г. В. Григор'єва (ЛВІА), Н. К. Анісюткін, В. І. Беляєва та ін. Робота експедиції стала продовженням досліджень по кам'яному віку Північно-Західного Причорномор'я в 1959 і 1961 рр. [1.7.83, с. 12; 1.7.142, с. 3]. Пішохідними розвідковими маршрутами загону обстежена течія притоку Південного Бугу, р. Кодими у межах Балтського і Кодимського районів, від с. Обжиле до с. Криве Озеро, течія лівого притоку Дністра р. Ягорлик у межах Котовського та Красноокнянського районів, від с. Борщі до с. Розовки, а також околиці с. Великомихайлівка. В результаті відкрито ряд палеолітичних і мезолітичних стоянок та місцезнаходжень: два пізньопалеолітичних місцезнаходження Курка-рипа і Понора, мезолітичні комплекси Познанка, Степанівка, Довжанка, Орловка [1.7.83, с. 13–16].

Таким чином, нові важливі відкриття 1961–1962 рр. палеолітичним загonom П. Й. Борисковського відкинули тезу про те, що до заходу від Дніпра, впритул до Дністра і Пруту, відсутній тарденуаз з геометричними мікролітами. Як зазначав П. Й. Борисковський, «історія Південного Заходу СРСР у кам'яному віці вимальовується тепер зовсім по-іншому, ніж нам уявлялося раніше» [1.7.83, с. 16]. Вчений відмічає зна-

хідки В. Н. Станко тарденуазьких кременів біля с. Гіржево у 1961 р. та дослідження трьох виразних стоянок тарденуазького часу у 1962 р. (Орловка, Довжанка, Познанка).

З лютого 1963 р. по листопад 1964 р. В. Н. Станко проживає у Миколаєві, де на базі Одеського університету створюється філія (Миколаївський загальнонауковий факультет ОДУ). Причиною переїзду Володимира Станко до Миколаєва стало, зі спогадів І. Т. Чернякова, відрядження під час організації атеїстичного музею у вірменській церкві в Білгороді-Дністровському. Довелося не тільки створювати експозицію, але й ремонтувати її стару будівлю. Більше всього праці доклав В. Н. Станко, якого там залишили на декілька місяців. Його діяльність не була оцінена належним чином, на що була відповідна реакція. «Характер у Володі був запальний, заводився він інколи «з півоберту» [2.5.509, с. 350]. Але, зауважимо, що це може бути одна з причин переїзду В. Н. Станко, бо ми не можемо засвідчити, що дана ситуація взагалі мала місце у житті вченого.

У Миколаєві Володимир Станко працює лаборантом кабінету марксизму-ленінізму [2.2.287, арк. 3]. Одночасно він залучається до читання лекцій з давньої історії та археології [2.5.503, с. 354]. В. Н. Станко також займався суспільною діяльністю. В цей період — у самий розпал «хрущовської відлиги» ожили різноманітні суспільні організації. Вище вже говорилося про створення Одеського археологічного товариства (ОАТ). Потрібно зазначити, що це вплинуло на активізацію роботи різних організацій, пов'язаних із вивченням стародавньої історії. В цей час в Миколаєві стихійно виникає миколаївська група Одеського археологічного товариства (далі — МГОАТ). Будучи членом ОАТ, дослідник не міг не приділити увагу його миколаївській групі. У визначені дні тижня він проводить заняття для членів МГОАТ та любителів старовини, «розповідаючи про кременеву індустрію епохи каменю, про те, що таке ударна площадка та ударний бугорок, як малювати кремій і т. п.» [2.5.503, с. 354]. Інколи перед членами МГОАТ В. Н. Станко виступав в Миколаївському краєзнавчому музеї, де він часто допомагав у формуванні експозицій з стародавньої історії. Незважаючи на плідну діяльність у Миколаєві, В. Н. Станко продовжує брати участь у розкопках в Одеській області. У 1964 р.

він брав участь в обстеженні стоянки Мирне у складі загону Дністро-Дунайської археологічної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом М. М. Шмаглія. У публікації стосовно знахідок з стоянки В. Н. Станко уточнює датування М. М. Шмаглія і відносить її до кінця тарденуазького часу (археологічна культура, що відноситься до мезоліту) [2.4.386, с. 19].

Згодом, з жовтня 1964 р. по червень 1965 р., він знову стає науковим співробітником Одеського археологічного музею [2.2.278, арк. 7]. Причиною доволі короткого перебування В. Н. Станко як співробітника стало його призначення на посаду заступника директора Археологічного музею (з червня по листопад 1965 р). На своїй першій керівній посаді В. Н. Станко проявив чималі здібності організатора науки, але музейна робота, особливо адміністративна, забиравала багато дорогоцінного часу, відволікала від великої науки. Крім цього, участь В. Н. Станко у вищезгаданих розкопках під керівництвом П. Й. Борисковського сприяла накопиченню багатих матеріалів, що було достатнім для написання кандидатської дисертації. У листопаді 1965 р. Володимир Станко вступає до аспірантури Інституту археології АН УРСР у Києві. Його науковим керівником стає відомий археолог Сергій Миколайович Бібіков, який на той час був директором інституту. С. М. Бібіков володів глобальним мисленням, був видатним теоретиком, швидше навіть, на думку А. В. Шабашова, істориком, ніж археологом, який прагнув вписати у контекст історії будь-який археологічний факт. Сергій Миколайович був найвеличнішим генератором ідей в археології [1.7.174, с. 78], сформульованим ним як гіпотези ще в 30-ті рр. ХХ ст. положення стають аксіомами, основами наукового дослідження. С. М. Бібіков стояв біля джерел цілих напрямків в археології і історії первісного суспільства, які потім виділилися як окремі дисципліни. Його девіз в осмисленні наукових фактів — «Ширше коло!». Таке ідеальне поєднання учителів, двох різних, але взаємодоповнюючих способів бачення предмета, ставлення до нього: узагальнюючий сміливий аналіз історичного процесу, характерний для С. М. Бібікова, і аналіз, який базується на розумінні конкретного емпіричного матеріалу, детальності його осмислення, чому вчив П. Й. Борисковський, стали благодатною основою для формування В. Н. Станко як вченого [1.7.174, с. 78]. Пізні-

ше співробітництво з С. М. Бібіковим зробить помітний вплив на творчість Володимира Станко.

В. Н. Станко працює над темою дисертації «Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я» [2.4.340] і в той же час бере участь у польовій роботі, навіть на захист дисертації він прибув безпосередньо «з поля» розкопок [1.2.114, с. 457]. За час перебування в аспірантурі В. Н. Станко брав участь у роботі великих експедицій — Дністро-Дунайської та Середньодністровської. Ним самостійно проведені польові дослідження ряду мезолітичних пам'яток Північно-Західного Причорномор'я [2.2.278, арк. 8].

У 1965 і 1966 рр. мезолітичним загоном Дністро-Дунайської експедиції під керівництвом В. Н. Станко проведені розкопки мезолітичної стоянки Білолісся (Михайлівка), відкритої ще у 1957 р. краєзнавцем А. Кремером, і попередньо обстежені мезолітичні стоянки Мирне та Борисівка [2.4.383, с. 93]. Матеріали, отримані під час розкопок, зробили дисертацію В. Н. Станко більш ґрунтовною та змістовною. З кінця 60-х років ХХ ст. прискорюються темпи польових досліджень за рахунок діяльності численних новобудівних експедицій. В. Н. Станко проводить дослідження пам'яток у складі Інгульської експедиції від ІА АН УРСР (1966–1967 рр.). Розкопки та розвідки проводилися в зоні затоплення Софіївського водосховища на річці Інгул в межах Новобузького району Миколаївської області [2.4.367, с. 146–147; 2.4.392, с. 50]. Тоді ж палеолітичний заґін на чолі з В. Н. Станко дослідив пізньопалеолітичну стоянку Сагайдак І. За висновками В. Н. Станко, стоянка унікальна своєю рідкістю для степів Північного Причорномор'я набором кременевого інвентарю: різкі розбіжності групи мікролітів даної стоянки у порівнянні з іншим інвентарем пізньопалеолітичних пам'яток в цьому регіоні [2.4.392, с. 50; 2.4.393, с. 25]. Більш точні дані з цієї стоянки дослідник наводить у більш пізніх публікаціях та відносить її до раннього етапу пізнього палеоліту [2.4.369, с. 49]. Експедиція здійснила розвідку у зоні Інгульської зрошувальної системи і в Жовтневому районі м. Миколаєва [2.4.392, с. 53]. Протягом багатьох років В. Н. Станко не полишав інтересу до зони навколо р. Інгул і надалі публікував результати археологічних знахідок зони [2.4.395].

Аспірант В. Н. Станко достроково, через два роки, завершив та блискуче захистив дисертацію («Мезоліт Північно-Західного

Причорномор'я») [2.2.278, арк. 9]. Його офіційними опонентами були доктор історичних наук В. М. Массон та кандидат історичних наук О. А. Векілова [2.2.278, арк. 10].

У своїй роботі В. Н. Станко систематизував та узагальнив матеріали по мезоліту Північно-Західного Причорномор'я. На основі аналізу мезолітичних пам'яток автор зробив спробу простежити характер зв'язків племен цієї та суміжних територій, поставити питання про шляхи складання типів пам'яток у ранньому і локальних культур у пізньому мезоліті даного регіону, а також побудувати археологічну періодизацію досліджуваного відрізка часу [2.4.340, с. 1]. С. М. Бібіков підкреслив значення дисертації Володимира Станко думкою, що він зробив велику та оригінальну роботу, яка вилилася не тільки у перший звід пам'яток мезоліту Причорномор'я, але й зумів дати також історичне дослідження, яке містить науковий опис пам'яток, їх класифікацію, хронологізацію, визначити локалізацію історичних спільнот в епоху мезоліту, науково інтерпретувати пам'ятки. Крім того, В. Н. Станко надав важливі розробки по господарству та соціальній організації мезолітичних племен Причорномор'я [2.2.278, арк. 103–104].

Після захисту В. Н. Станко працював в Інституті археології молодшим науковим співробітником. Потрібно сказати, що час, коли В. Н. Станко увійшов у науку, ознаменувався кардинальними змінами в первісній історії та археології. З кінця 1960-х — у 1980-ті роки загострився інтерес до питань удосконалення польових методичних прийомів. У процесі розкопок пам'ятки особлива увага зосереджується на індивідуальній фіксації артефактів. Відтоді структура пам'ятки стає головною метою дослідження. Водночас посилюється міждисциплінарна взаємодія суміжних з археологією наук з метою всебічного вивчення палеоекологічної ситуації в пізньому палеоліті-мезоліті. У 1967 р. Володимир Станко бере участь у розвідці пам'яток під керівництвом В. Н. Гладіліна на Київщині. Внаслідок біля с. Таценки виявлено місцезнаходження мезолітичного часу [2.4.366, с. 113; 2.4.387, с. 99].

У 1968 р. палеолітичний загін Каховської експедиції під керівництвом В. Н. Станко провів розвідки по узбережжю Каховського моря. В результаті проведених робіт на невеликій площі абразійного берега моря вдалося знайти сліди палеоліту. Більш

ранніми пам'ятками на нижньому Подніпров'ї до останнього часу залишалися мезолітичні місцезнаходження, відкриті ще у 1957 р. Д. Я. Телегінін. Палеолітичні ж знахідки в цьому районі невідомі. Вчений виявив три пізньопалеолітичних місцезнаходження — одне у с. Любимівка, друге — на березі Сомової балки, третє — Веливольської балки [2.4.426, с. 261].

Незважаючи на перспективу працювати в академічному інституті, під впливом П. Й. Каришковського В. Н. Станко повертається до Одеси (1968 р.), де поступово розкривається ще одна його сторона — педагог і організатор. Місцем праці спочатку старшого викладача, а потім доцента стає кафедра історії стародавнього світу та середніх віків ОДУ ім. І. І. Мечникова. На той час кафедрою завідував П. Й. Каришковський, який став справжнім духовним наставником молодого вченого. Він вважав В. Н. Станко «молодим спеціалістом, який вже визначився» й успішно досліджує проблеми з давньої історії кам'яного віку Північно-Західного Причорномор'я [2.2.281, арк. 4].

Окрім В. Н. Станко, на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків археологією займався доц. О. В. Гудкова. Це дало можливість значно розширити вивчення комплексної кафедральної тематики до дослідження пам'яток кам'яного віку та пам'яток черняхівської культури у Північно-Західному Причорномор'ї. Вчений у цей час розкопує мезолітичну стоянку Мирне, де з 1969 по 1976 р. розкопано 1 807 кв. м площі поселення та зібрано 20 593 кремені і 38 484 обломки кісток [2.2.269, арк. 37]. Помітний внесок В. Н. Станко у дослідження палеолітичних та мезолітичних стоянок причорноморських степів відзначив у 1971 р. І. Т. Черняков, показуючи головні досягнення в археологічній науці окресленого періоду [1.7.170, с. 11].

1971–1975 рр. ознаменувалися підготовкою колективної монографії по історії Північно-Західного Причорномор'я з найдавніших часів до кінця XVIII ст. (тоді ще проф. П. Й. Каришковський, доц. О. В. Гудкова, доц. Я. П. Зінчук, доц. В. Н. Станко та доц. кафедри Української РСР А. Д. Бачинський) [2.2.285, арк. 3]. В. Н. Станко багато в чому був першопрохідцем. Він розробив і почав читати загальні курси «Історія первісного суспільства», «Основи археології», «Основи

етнографії», спецкурси з давньої історії та археології. При цьому в повній мірі розкрилися його викладацькі здібності. П. Й. Каришковський читав блискуче класичні лекції. Володимир Станко теж чудово читав лекції, але при цьому він ще активно спонукав студентів до наукових занять. За споминами М. В. Агбунова, В. Н. Станко був прекрасним лектором. Він не просто читав лекції, а розповідав, спілкувався зі студентами, обговорював різні питання. Студенти любили його лекції, заслуховувалися, закидали питаннями. Але при цьому боялися йти до нього на екзамен. Доцент був суворим. Бувало, деякі студенти здавали йому «Історію первісного суспільства» по два, а то і по три рази [2.5.492, с. 344].

О. Б. Дьомін, в минулому студент В. Н. Станко, згадує, що йому важко було здавати «Історію первісного суспільства»: «це були все ж складні питання, в основному пов'язані зі знанням різних історіографічних точок зору з тої чи іншої проблеми... Майже 50 % студентів отримали незадовільні оцінки». З такого важливого жорсткого відліку і почалася викладацька діяльність В. Н. Станко [2.5.497, с. 31].

Студенти обов'язково проходили практику, яка відбувалася на основі палеолітичного загону ОДУ (1969–1976 рр.) у поселенні Мирне. Але дуже швидко з'ясувалося, що знань, здобутих на лекціях, для практичної археологічної діяльності недостатньо. Володимир Никифорович знаходить розв'язання проблеми — створює свого роду семінар з методики археологічних досліджень, на який спочатку приходили студенти з молодших курсів, потім старшокурсники і навіть робітники Археологічного музею. Завдяки цим заняттям почали свій шлях ряд відомих на сьогодні археологів. Студенти не тільки слухали теоретичні питання з первісної археології, а й набували практичних навичок: вчилися малювати кремені і кераміку, займалися морфологією каміння. О. Б. Дьомін зазначає, що найцікавішим було дізнаватися з доповідей В. Н. Станко про новітні археологічні відкриття і теоретичні розробки радянських та зарубіжних дослідників [2.5.497, с. 31]. За спогадами М. В. Агбунова, «експедиція В. Н. Станко завжди відрізнялася добре налагодженим ритмом роботи, облаштованим побутом та суворою дисципліною. Суворим був начальник експедиції і до себе, і до своїх співробітників» [2.5.492, с. 345]. Студентка С. В. Пала-

марчук, тепер кандидат історичних наук, згадує: «В експедиції Володимира Никифоровича на розкопках мезолітичної стоянки Мирне у низині Дунаю мені довелося працювати два сезони — 1971 та 1972 рр. ...навчав польовій роботі — і копати, і обробляти матеріал, вести опис, креслити, малювати та ін. ... Він вчив нас ненав'язливо, а якимось собою, методиці польових досліджень та наукової роботи, напевно силою власного прикладу. Заохотив до участі у наукових конференціях, поїздок у дослідницькі центри, знайомив з відомими археологами...» [2.5.504, с. 76, 77]. А. С. Гриськов згадує правила розкладу на розкопках: «Були інтенсивні трудові будні: суворо «сухий закон», «підйом», «відбій», в один і той же час, життя за розкладом, своєрідне змагання між собою на розкопі, хто більше відкриє квадратів, в кого знахідки цікавіше. ...В пам'ять запала картина «з натури»: натерті в перші дні до крові мозолі на руках в Ігоря Коваля (тепер доктора політичних наук, ректора ОНУ ім. І. І. Мечникова), котрий як типовий одесит, не звик до фізичної праці, поряд зі всіма на розкопі виконував норму... Щоденна робота в полі з 8.00 до 14.00 залишала нам багато післяобіднього часу для відпочинку, читання книг, бесід та обговорень, активного відпочинку» [2.5.495, с. 59]. А. С. Гриськов має думку, що при цьому студентську археологічну практику не можливо уявити без пісень під гітару та вечорів біля розведеного багаття [2.5.495, с. 62].

За допомогою такої підготовки і практики у с. Мирному виховано кілька поколінь студентів, які до цього часу із вдячністю та захопленням згадують про трудове та моральне виховання професора [2.5.495 с. 57–62].

Викладацька робота та самостійні археологічні дослідження дали можливість для швидкого становлення В. Н. Станковича. З'явилися перші учні. В одному з щорічних звітів про науково-дослідницьку роботу кафедри П. Й. Каришковський підкреслив, що головуюча роль у підготовці студентів-археологів належить, без сумніву, в.о. доц. В. Н. Станко, «котрий приділяє цій ділянці роботи найпильнішу увагу» [2.2.285, арк. 4]. На підтвердження цієї думки можна навести такі факти: 1970 р. під керівництвом В. Н. Станко студент II курсу С. О. Дворянінов виступив з доповіддю на XV Всесоюзній археологічній студентській конференції у Москві на тему «До

проблеми кукрецької культури». Доповідь заслуховували з великим інтересом і удостоїли грамотою. 1972 р. на всесоюзних конкурсах студентських наукових робіт у Москві і Ленінграді відмічені дипломами доповіді студентів Дьоміна, Кульчицького і Шейнкера (керівник В. Н. Станко) [2.2.285, арк. 4].

Весною 1972 р. у виданні АН УРСР опубліковані праці студентів С. П. Смольянінової і С. О. Дворянінова, виконані під керівництвом В. Н. Станко [1.7.102; 1.7.154]. Вся ця робота проводилася поряд з читанням лекцій, керівництвом написанням курсових робіт, проведенням практики студентів у Мирному на розкопках та у фондах Археологічного музею. Цей період в житті вченого відображений у спогадах його учнів. С. В. Паламарчук підкреслює, що лекції Володимир Никифорович читав живо та цікаво, вражаючи знанням на пам'ять багатьох фактів, літератури й особливо — імен та прізвищ десятків вчених, на які він шанобливо посилався. З багатьма із них він був знайомий особисто» [2.5.504, с. 75].

Крім того, В. Н. Станко постійно брав участь у багатьох наукових конференціях в Одесі, Ужгороді, Москві, Ленінграді, був у відрядженнях. Великого значення набуло наукове відрядження В. Н. Станко до ПНР, яке стало для наукоця успішним (1971 р.). Він провів у Варшаві в групі всесвітньо відомого вченого Р. Шильда 25 днів, де познайомився зі всіма доступними йому матеріалами по науковій проблематиці, яку тоді розробляв. Працював він також і в Ягеллонському університеті [2.2.284, арк. 46]. Невдовзі В. Н. Станко отримує звання доцента рішенням вищої атестаційної комісії від 14 вересня 1973 р. [2.2.316, арк. 30].

Щодо відряджень В. Н. Станко до Санкт-Петербурга, даний період у житті вченого описаний у спогадах Г. В. Григор'євої: «Всякий раз, приїжджаючи до Ленінграда, Володимир Никифорович обов'язково зустрічався з П. Й. Борисковським, котрого він глибоко поважав. У Ленінграді Станко першим ділом дзвонив П. Й. Борисковському, почувши у відповідь «Радий вас чути, приїжджайте до нас!» Це були дуже цікаві зустрічі-бесіди. Володимир Никифорович був напрочуд цікавим співрозмовником, з ним можна було говорити на різні теми від кам'яного віку до сучасності, зайнято було з ним і дискутувати. У рідкі вільні моменти Станко відвідував музеї м. Ле-

нінграда: Ермітаж, Російський музей, Кунтскамеру та інші» [2.5.494, с. 68].

У 1972–1974 рр. палеолітичним загоном кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОДУ ім. І. І. Мечникова під керівництвом В. Н. Станко проведені розвідки археологічних пам'яток північних районів Одеської області (Кодимського, Балтського, Савранського і Любашівського). В результаті розвідок виявлено дві ранньопалеолітичних, 12 пізньопалеолітичних, п'ять мезолітичних, чотири неолітичних пам'ятки, один багат шаровий та ряд дрібних пунктів знахідок кременів. До 1970-х рр. ранньопалеолітичні пам'ятки в Одеській області — одиничні, а тому виявлені палеолітичним загоном нові місцезнаходження становлять великий науковий інтерес (Шепетків Яр I, II). Вперше в Північному Причорномор'ї відкрита пізньоашельська пам'ятка (місцезнаходження Жолубець, неподалік від с. Лабушне). Більше всього виявлено пам'яток пізнього палеоліту, які створюють своєрідний «куст» в районі р. Кодима та с. Івашкове [2.4.415, с. 126], (Крутий Мис, Кодимська балка I, II, Івашкове поле, Царинка I, Івашкове VI, Серединний Горб та ін.). Важливе значення мало відкриття нових ранньомезолітичних пам'яток, число яких невелике (Мар'янівка, Гаврилів Яр, Бокове I, Єленівка та ін.).

Можна додати, що у вищезгаданих районах виявлено 34 поселення трипільської культури, не рахуючи окремих знахідок. В. Н. Станко виділив дві яскраво виражені групи пам'яток — ранньотрипільські (два поселення (Партизанські конюшні, басейн р. Молокіш)) і поселення кінця середнього — початку пізнього етапу трипілья (32 поселення (Івашкове-сад, Барсуки II — IV, Чернече III, Серби II, III, Чичиклея, Гетьманівка I та ін.)). Що стосується пізньотрипільських пам'яток, то їх особливістю є повна відсутність або наявність лише невеликої кількості кераміки з поглибленим орнаментом.

Потрібно зазначити, що на дослідження пам'яток Кодимського, а також Ширяєвського та Іванівського районів виділено 5000 крб. по замовленню Одеського обласного відділення Товариства по охороні пам'яток і культури. Роботу в цих районах проводили В. Н. Станко, А. Г. Загинайло та О. В. Гудкова.

У 1973 р. В. Н. Станко розпочато дослідження стоянки Івашкове VI, яка особисто була відкрита В. Н. Станко у 1972 р., в

результаті чого отримано багатий матеріал не тільки з поверхні, а й з культурного шару [1.7.151].

В результаті розвідок 1972–1974 рр. під керівництвом В. Н. Станко у північних районах Одеської області відкрито загалом понад 60 поселень доби пізньої бронзи, а також інших періодів, починаючи від палеоліту [1.2.25, с. 7]. Вчений зробив цінний внесок у вітчизняну археологічну науку, тому що до цього часу територія зовсім не досліджувалася. Ще дало змогу на основі даних розвідок і розкопок зовсім змінити існуючу періодизацію радянських вчених-археологів і впевнено починати історію Одеси та Одеського регіону з палеоліту.

Незважаючи на плідні археологічні дослідження вченого, багатогодинне лекційне навантаження, відірваність від колег та поїздки на конференції не залишали потрібної кількості часу для зайняття археологією. Неначе допомогою В. Н. Станко у цій ситуації стала організація відділу Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР.

Таким чином, на тематику дослідження В. Н. Станко мали вплив відомі вітчизняні археологи, що займалися вивченням палеоліту та мезоліту України, але вирішальну роль на житті вченого справив П. Й. Борисковський. Протягом навчання в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова (нині — ОНУ) він не тільки бере активну участь у розвідках та розкопках археологічних стоянок Півдня України, але і керує дослідженнями першої знайденої ним стоянки Гіржево. Вже в ранніх статтях, а згодом і кандидатській дисертації Володимир Станко відкриває для наукового світу пам'ятки мезоліту у Північно-Західному Причорномор'ї та будує на цій основі разом зі своїми вчителями періодизацію, виділяє культурно-хронологічні відмінності та рамки мезоліту даних територій. Він перший, хто написав комплексне дослідження по періоду мезоліту Південної України і вніс багато теорій стосовно вищезазначених проблем. Викладацька робота в ОДУ теж приносить свої плоди — у В. Н. Станко з'являються перші учні, які проникаються його ідеями та починають розробляти проблемні питання стосовно розвитку палеоліту і мезоліту Північного Причорномор'я.

ЧУДОВЕ ЖИТТЯ, ЯКЩО ПОРУЧ ПРОФЕСОРИ І СТУДЕНТИ

Наукові пошуки Володимира Станко та його організаторські здібності втілені в створення за його ініціативи відділу Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР у 1976 р. в Одесі. Вчений безперервно його очолював до 1989 р. Основним науковим завданням відділу стало проведення охоронних робіт на новобудовах Одеської області. Очолюючи відділ археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР, В. Н. Станко готує до захисту своїх перших учнів. Вчений був свого роду «другим» науковим керівником дисертантів. Під його керівництвом захистилася співробітниця відділу С. П. Смольянінова, наукові співробітники Інституту археології М. П. Оленковський та В. Ю. Коен. Вченим надавалась величезна допомога співробітникам, які писали дисертації та успішно їх захищали. Загалом, за ці роки співробітниками відділу захищено дві докторських та сім кандидатських дисертацій, видано сім монографій та п'ять збірок наукових праць. Сьогодні відділ є одним з провідних наукових центрів археологічного дослідження старожитностей Півдня України [1.7.70, с. 328]. За період керівництва установою вчений написав величезну кількість рецензій на дисертації своїх співробітників та аспірантів з ЛВІА, які містяться як додатки у кожному щорічному звіті відділу.

1978 р. В. Н. Станко розпочинає широкомасштабні розкопки пізньопалеолітичних пам'яток у долині р. Бакшали (с. Анетівка Доманівського району Миколаївської області). Культурний шар виявився настільки багатим, що це визначило археологічну долю вченого на наступні тридцять років. Розкопки набули загальносвітового значення. Експедиційний досвід Анетівки став своєрідною школою для багатьох поколінь студентів [1.2.114, с. 458]. У перші роки розкопок для дослідження стоянки приїжджали вчені разом із студентами з Москви та Санкт-Петербурга. Зі своєю експедицією приїжджала Г. В. Григор'єва, доктор історичних наук з ЛВІА (Ленінградського відділу ІА АН СРСР) [2.2.242–2.2.245]. Невід'ємним елементом закріплення знань з археології стала щорічна практика студентів перших кур-

сів ОНУ під керівництвом В. Н. Станко в Анетівці. Розкопки проходили у формі налагодженої, організованої, чіткої роботи, суворої дисципліни. Є багато згадок його колег про розкопки. А. В. Старкін характеризує роботу в Анетівці таким чином: «Станко так організував розкопачний процес, що у кожного працівника в експедиції була якась своя роль. І він цю роль розумів, що він повинен її виконувати... вважалося, що в експедиції у Станко все настільки дуже правильно, що там достатньо комфортно працювати» [2.5.506, с. 99]. «Це теж показник, коли люди хочуть приїжджати в експедицію, — вважає А. В. Главенчук, — до шефа хотіли приїхати в експедицію, це була така елітна експедиція. Не всі могли туди потрапити...туди не всіх беруть, але якщо людина потрапляла туди, вона хотіла приїхати не один раз. Люди протягом багатьох років привозили туди своїх синів, дочок» [2.5.506, с. 103].

Неофіційним моментом розкопок стало святкування Дня археолога. За версією В. Н. Станко свято було започатковане П. Й. Борисковським. Вчений започаткував його святкування ще на початку 70-х рр., задовго до розкопок в Анетівці. Як згадує А. В. Главенчук, існувала ціла програма для посвяти студентів в археологи, чого до В. Н. Станко не існувало. Були різні конкурси і т. п. У 1984 р. В. Н. Станко присуджена наукова ступінь доктора історичних наук. У 1989 р. В. Н. Станко повністю переходить в ОДУ на кафедру історії стародавнього світу та середніх віків. Наступного року рішенням Державного комітету СРСР по народній освіті від 26 квітня 1990 р. В. Н. Станко присвоєно вчене звання професора [2.2.316, арк. 34]. Його досягнення у науці супроводжувало постійне прагнення дізнаватися щось нове в археологічній та історичній науках. Ю. Е. Демиденко згадував, що кожна зустріч з Володимиром Никифоровичем починалася з його слів: «Ну, що нового відбувається у науці та чи з'явилися в тебе якісь нові ідеї?» І будь-яка нова ідея або знахідка дійсно викликали у нього непідробний інтерес та ентузіазм ... це вже захоплювало, коли йому було майже 70 років». Автор також відмічає великий науковий кругозір В. Н. Станко в галузі науки про палеоліт. Професор був у курсі всіх основних проблем кам'яного віку України, Східної Європи та територій минулого СРСР. Більш того, він був особисто знайомий та тісно спілкувався з колегами, що

їх розробляли. Звідси й співробітництво вченого з багатьма колегами, де він був керівником чи повноправним партнером у дослідженнях [2.5.496, с. 80].

За час праці на кафедрі професор сприяє налагодженню її зв'язків з іноземними вишами. У грудні 1992 р. Одеський університет відвідав професор Інституту прикладних технологій у галузі пам'яток культури національного центру досліджень (Італійська Республіка) Вінченцо Франковілья. У процесі зустрічі укладено угоду про співробітництво ОДУ та італійським науковим закладом протягом 1993–1995 рр. Згідно з угодою передбачалося проведення спільних досліджень у галузі археології та стародавньої історії, обмін студентами та науковими співробітниками, публікація робіт. Для виконання умов угоди професор В. Франковілья налагодив тісні зв'язки з історичним факультетом, де мав ділові контакти з В. Н. Станко. Франковілья обговорив реальні напрямки співробітництва, які зафіксовані в офіційному протоколі [2.3.327; 2.3.330].

У 1993–1999 рр. він очолював створену ним кафедру археології та етнології України, в рамках якої здійснюється підготовка студентів за спеціальностями «Археологія» (з 1996 р.) та «Етнологія» (з 1998 р.). До В. Н. Станко в Одесі не було ні спеціальності «археологія», ні наукової школи по вивченню пізнього палеоліту та мезоліту. Вперше за всю історію незалежної України складається могутня за потенціалом регіональна школа.

В. Н. Станко постійно слідкував та опікувався розгортанням національного відродження серед свого болгарського народу. За його ініціативою та під його керівництвом поновлено розробку етнологічної проблематики [1.7.70, с. 328]. У 1996 р. він ініціює та очолює Одеське науково-дослідницьке товариство (разом з В. О. Колесник). Це об'єднання дослідників стає поважною складовою Асоціації болгар України і разом з тим користується авторитетом у колі болгаристів [1.7.72, с. 10]. Він був одним з основних організаторів двох значних міжнародних конференцій, присвячених проблемам болгаристики — «Міжнародної конференції, присвяченої 120-літтю визволення Болгарії від османського іґа» та наступної конференції «Болгари у Північному Причорномор'ї» [1.7.171, с. 393]. Спільно з болгарськими, грецькими й українськими колегами-приятелями науковець почав комплексне дослідження рідної Тернівки.

У «пошуках коріння» ним виявлено і введено у науковий обіг документальні джерела з минулого і культури болгар Північного Причорномор'я [1.7.114, с. 460].

Протягом 1994–2003 рр. В. Н. Станко працює деканом ОДУ (з 2000 р. — ОНУ) ім. І. І. Мечникова. Він відстоює високі принципи фундаментальної гуманітарної освіти, намагається зберегти та продовжити найкращі традиції гуманітарного факультету. Ряд його ініціатив сприяє становленню професійних істориків та археологів. У 1996 р. В. Н. Станко створив спеціалізовану раду із захисту кандидатських, а з 1999 р. — докторських дисертацій в ОНУ ім. І. І. Мечникова зі спеціальностей «Історія України» і «Всесвітня історія» [1.7.114, с. 460]. В. Н. Станко стає головою ради. Під його керівництвом підготовлені і успішно захищені більше десятка кандидатських дисертацій. У 2000 р. вчений стає ініціатором відкриття відділу історії козацтва як філії Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України на базі історичного факультету [1.9.205] та входить до складу редколегії першого випуску збірника відділу [1.6.65]. За його участю організовано проведення багатьох міжнародних історичних, археологічних та етнологічних наукових конференцій. В. Н. Станко був також науковим керівником міжнародного проекту в рамках програми «INTAS».

Свою педагогічну майстерність В. Н. Станко втілює у житті завдяки багаторічному безперервному викладанню в ОНУ ім. І. І. Мечникова. Це проявляється не тільки в створенні методичних посібників, керівництві аспірантами та докторантами. За споминами І. М. Ковалю, ректора ОНУ, в аудиторії він помітно відрізнявся від інших викладачів у лекторській майстерності, умінні подавати матеріал, здібності зацікавити своїми предметами [2.5.499, с. 54]. Ю. Е. Демиденко також відмічав, що до даного роду діяльності В. Н. Станко підходив дуже відповідально і постійно оновлював склад своїх лекцій для подачі найсвіжіших наукових даних студентам. Для викладання йому знадобилися дані не тільки з археології, але й з антропології, історії, географії та філософії, які він постійно поповнював. За споминами Ю. Е. Демиденко, Володимир Никифорович мав реальні енциклопедичні гуманітарні знання. Він ідеально поєднував практику академічного вченого та університетського професора, міг чітко методично розділяти лекції та наукові

статті [2.5.496, с. 80, 81]. Перебуваючи навіть на посаді декана та маючи великий обсяг роботи, В. Н. Станко багато часу приділяє викладанню та підготовці молодих наукових кадрів. Колишні студенти позитивно відгукуються про вченого не тільки як про викладача, а й як людину. Юрій Шановський, в якого В. Н. Станко був керівником дипломної роботи, згадує, що Володимир Никифорович був дуже скромним, коректним, врівноваженим і приваблював до себе інших людей. Зокрема, він говорить про таке: «Пам'ятаю, як одного разу, коли я був студентом, я змушений був їхати електричкою на селище Котовського. Яке ж було моє здивування, коли в електричці я побачив Володимира Никифоровича. Будучи професором, вченим із світовим ім'ям він поводився досить скромно. Теж саме я міг сказати, побувавши у професора вдома. Головною цінністю у нього були книги, і їх було дуже багато.

Під час спільної поїздки в електричці я плідно поспілкувався з В. Н. Станко. Я багато чого вирішив для себе, а головне те, що науковим керівником дипломної роботи у мене буде він.

У нього було залізне правило — вільне відвідування лекцій для студентів, присутні тільки бажуючі, але при цьому у нього були повні аудиторії. Щоб послухати його лекції, приходили навіть студенти з інших курсів.

Коли професор Станко приймав екзамени, студенти раділи. До цієї справи Володимир Никифорович ставився творчо та демократично. Він не тільки перевіряв рівень знань у студентів, а й намагався заповнити прогалину в їхніх знаннях і робив він це дуже професійно. Професор Станко прищепив мені, як і багатьом інших, любов до археології. Студенти охоче їздили з ним на археологічні розкопки і там мали сприятливу можливість вільно поспілкуватися з професором на різні теми, дізнатися від нього щось корисне».

Важливим внеском у поліпшення опанування спеціальності «археологія» в ОНУ стало створення В. Н. Станко програм спецкурсів для студентів історичного факультету. Професор написав окремі розділи до програми спецкурсів зі спеціальності «Археологія», пов'язані із застосуванням окремих методів дослідження археологічних стоянок та проблемою антропосоціогенезу [2.4.350–2.4.351; 2.4.353]. В. Н. Станко бере участь в оновленні програми професійно орієнтованих дисциплін по спе-

ціальності [2.4.349; 2.4.352]. Ним розроблений магістерський курс «Політогенез і формування ранньокласових суспільств у Східній Європі». Для читання одного з спецкурсів професора запросили до Великобританії [2.3.339].

Згодом Володимир Никифорович керував науковою роботою аспірантів і здобувачів ОНУ ім. І. І. Мечникова, семеро з яких захистили кандидатські дисертації (Г. Е. Краснокутський, О. В. Сминтина, В. Г. Кушнір, Х. Х. Хасан, В. Я. Диханов, І. А. Носкова, Н. О. Петрова) та підготував до захисту О. Л. Семейкіну, В. Л. Денисюк, А. Г. Карпеченкова та ін., в тому числі керував у різні роки написанням кандидатських з археології та етнології І. В. Димитрова, А. О. Постикова, І. М. Рожнатова, О. Самарітакі, Я. В. Семік, Д. Г. Звягіної, Я. О. Резнікової, А. Т. Павлішиної, Ю. І. Бородкіної, О. М. Павлішина, Ю. І. Ярошевич, С. Л. Копоть, Ю. О. Щербатової, О. Д. Мільчевої, І. М. Березницької. Всього захистилися 13 аспірантів. Зокрема, в період праці В. Н. Станко завідувачем відділу археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР, доцентом, а потім професором кафедр історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова та Первомайського інституту від університету під керівництвом Володимира Никифоровича захистилися аспіранти: С. П. Смольянінова («Палеоліт та мезоліт Степового Побужжя», 1985 р.) [1.8.197], М. П. Оленковський («Пізній палеоліт та мезоліт нижнього Дніпра», 1989 р.) [1.8.188], В. Ю. Коєн («Фінальний палеоліт гірського Криму», 1991 р.) [1.8.181], Г. Є. Краснокутський («Мисливський промисел бізнів у пізньому палеоліті Північно-Західного Причорномор'я», 1992 р.) [1.8.182], О. В. Сминтина («Історія населення України в IX–VI тис. до н. е. (екологічний аспект)», 1997 р.) [1.8.196], В. Г. Кушнір («Господарство і побут населення Південно-Західної України в епоху розпаду первісного суспільства», 1999 р.) [1.8.183], Х. Х. Хасан («Історико-культурний феномен Марі (за археологічними даними)», 2000 р.) [1.8.199], В. Я. Диханов («Календарна обрядовість болгар та гагаузів Південної України», 2001 р.) [1.8.178], І. А. Носкова («Кримські болгари в XIX — початку XX століття: історія та культура», 2003 р.) [1.8.187], Н. О. Петрова («Українська традиційна весільна обрядовість Одещини (20–80-ті рр. XX ст.)», 2004 р.) [1.8.190], І. В. Піструїл («Різці на пам'ятках пізнього палеоліту Північно-

Західного Причорномор'я», 2005 р.) [1.8.191], О. М. Марченко («Сільське населення Степового Побужжя кінця XVIII — початку XX ст.», 2005 р.) [1.8.184], Д. В. Кіосак («Економіка населення Південно-Східної Європи (XI — початок VI тис. до н. е.)», 2009 р.) [1.8.180].

Можливо, кількість захищених аспірантів професора могла бути більшою, та наведемо частину бесіди з В. Н. Станко в одній телепередачі, де він висловив своє ставлення до підготовки майбутніх науковців: «Викладач, що не любить студентів, не може бути викладачем. Моєю метою є зробити з усіх щось. Але вони не однакові, дай Боже зі 100 щоб хоч один з них полюбив історію і я буду працювати саме з тим студентом. Я не можу усім поставити «відмінно» — це не буде правильно. І навіть якщо вони не хочуть бути істориками давнього первісного суспільства, вони повинні його знати, тому що інакше вони не зможуть думати історично. Вони повинні знати все це фундаментально, мати повну уяву про це суспільство, тому що наступне суспільство, що їх зацікавить, буде ще складнішим. Та моєю метою стало навчити усіх студентів простому, а надалі я не знаю. Моїми студентами були нинішні міністри, міліціонери, нашим студентом був генерал міліції Саракуна. Половина з моїх студентів в Одеській адміністрації. Але усі вони спочатку вчилися мислити фундаментально, а тепер можуть працювати будь-де» [1.9.223].

Серед учнів В. Н. Станко, які потім продовжили його справу та працювали по періоду палеоліту-мезоліту Північного Причорномор'я, назвемо С. П. Смольянінову, А. В. Главенчук, І. В. Піструїла, О. М. Дзиговського, Г. Є. Краснокутського. Учнями професора можна вважати І. В. Сапожнікова та А. В. Красножона, хоча вони мають протилежну думку.

Заступник начальника Управління культурної спадщини ООДА В. Ю. Сунцов, оцінюючи діяльність В. Н. Станко, вважав, що «заслуги вченого перед історією, дослідницька творчість, археологічний спадок ще довго будуть жити і, без сумніву, будуть потрібні у науці... з цим працюватимуть покоління спеціалістів». Але, на жаль, як вважає В. Ю. Сунцов, йому не вдалося виховати послідовника однакового за рівнем собі [2.5.507, с. 86].

У 2004–2007 рр. В. Н. Станко працював професором на кафедрі історії України у Миколаївському державному універси-

теті імені В. О. Сухомлинського. З вересня 2006 р. В. Н. Станко переводиться на кафедру спеціальних історичних дисциплін [2.2.322, арк. 1].

З 2007 р. й до кінця життя професор викладає при кафедрі історії Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Всі ці роки він допомагав у становленні філії ОНУ ім. І. І. Мечникова у м. Первомайську Миколаївської області, читав там лекції, був керівником археологічної практики у студентів ВНЗ.

За короткий період діяльності у вузах Миколаєва В. Н. Станко так і не встиг довести до захисту аспірантів. Натомість вченому вдалося сформувати свою археологічну школу серед колег, що працювали з ним над проблемами давньої історії (К. В. Горбенко, О. І. Смирнов). Можливо, цифра аспірантів, що захистилися під його керівництвом, була б значно більшою, але участь вченого у спеціалізованих радах по захисту дисертацій в Одесі, Києві, Миколаєві, перебування на відповідальних адміністративних посадах, членство в археологічних товариствах вимагали багато часу. Володимир Никифорович вів активну громадську діяльність. Він був членом редколегії республіканського журналу «Археологія», членом Проводу Всеукраїнського та членом Президії одеської обласної філії Товариства охорони пам'яток історії та культури, спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій при Інституті археології НАН України. У 1999 р. він став дійсним членом РАПН по секції «Археологія та антропологія», головою Українського відділення Російського археологічного товариства [1.7.75, с. 237].

В. Н. Станко був автором понад 150 наукових праць, присвячених актуальним напрямкам первісної історії та археології. Основні результати його досліджень викладені у доповідях на престижних наукових форумах у Толбухіні (Добричі), Софії (Болгарія); Оксфорді, Кембриджі, Нью-Кастлі-на-Тайні (Велика Британія); Парижі і Тулузі (Франція); Берліні (Німеччина); Варшаві і Кракові (Польща); Санкт-Петербурзі і Москві та інших. **В. Ю. Сунцов (Управління культурної спадщини ООДА) згадує про В. Н. Станко: «Його ім'я гриміло та користувалось безумовним авторитетом серед спеціалістів широко по світу... прізвище Станко відіграло вирішальну роль, коли я вирішив вступити до аспірантури у США. Його по працях знали та ви-**

соко цінували — він користувався славою відомого вченого, хоча не всі були згодні з його поглядами та теоріями. Станко вважався таким собі «знаком якості». На конференціях, у яких довелося приймати участь, багато знали його заочно, уважно читаючи його праці» [2.5.507, с. 85].

Цей видатний вчений здійснював активну редакторську діяльність. За життя В. Н. Станко відредагував понад 30 монографій, не менше матеріалів конференцій, збірок наукових праць та книг, випущених авторськими колективами.

За вагомий внесок у науку та освіту В. Н. Станко отримав низку нагород, почесних звань та премій: Міжнародна премія «INTAS» (1997 р.), Державна премія України (як автор та редактор 1-го тому тритомної «Давньої історії України», 2002 р.), Пам'ятна медаль «200 років Тернівці» (2003 р.), золота медаль «Ветеран праці» України, Почесна грамота Міністерства освіти і науки, Пам'ятний знак Одеської облдержадміністрації, звання «Людина року» Асоціації болгар України (2007 р.), нагород Республіки Болгарії: орден Паїсія Хілендарського I ступеня (2007 р.), Почесна медаль «Івана Вазова» (2007 р.) та ін. [1.7.70, с. 329].

16 лютого 2008 р., не доживши три дні до 71-го дня народження, після операції на серці В. Н. Станко помер в Одесі. Похований у с. Тернівка. За розпорядженням миколаївського міського голови (В. Д. Чайка), за рішенням № 526 від 27.02.2009, встановлено меморіальну дошку на будинку, де проживав вчений з таким текстом: «В цьому домі народився та жив в останні роки життя видатний вчений, лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка, академік РАПН, професор Станко Володимир Никифорович (19.02.1937. — 16.02.2008)» [1.9.220]. Рівно через рік в Анетівці II зведено пам'ятник — на верхівці того самого мису, де 30 років шукав археологічне щастя цей видатний археолог. 19 лютого того ж року у Чорноморському державному університеті ім. Петра Могили (м. Миколаїв) проведені Перші Станківські читання [1.6.64; 1.9.209].

В. Н. Станко залишив низку незавершених дослідницьких проектів, неопублікованих статей, праць. В рамках започаткованого ним спільного українсько-італійського проекту «Радіовуглецева хронологія мезоліту Північного Причорномор'я» на решті одержано перші результати стоянки Мирне — вже після

смерті дослідника встановлено, що вона функціонувала у другій половині бореального періоду [1.7.114, с. 462].

Незадовго до своєї смерті, проживаючи в Тернівці, у В. Н. Станко виникла ідея написати спільну брошуру-проспект з І. Т. Черняковим про дослідження стоянок з епохи палеоліту в с. Анетівка. Вона мала носити назву «Анетівка II. Стійбище та святилище мисливців на бізонів». Сам І. Т. Черняков у своїх спогадах зазначає: «В. Н. Станко дістав з полиці французький журнал з яскравими ілюстраціями розкопок стоянок на р. Бакшала й сказав, що вони якнайкраще підійдуть до тексту». За словами В. І. Нікітіна, Володимир Никифорович хотів зробити кваліфіковану операцію на серці, але навіть в той час він не полишав своїх планів. Незадовго до операції «він вів бесіду, в основному, про майбутню брошуру-проспект, про ілюстрації до неї, про матеріали до музею, про процеси та методи викладання» [2.5.503, с. 366].

Володимир Никифорович був одружений кілька разів та виставив трьох синів. Він особисто виховував двох синів від останнього шлюбу. Старший Олександр став лікарем-хірургом і залишився в Одесі, а другий син Максим пішов дорогою батька, отримавши історичну освіту в Афіньському університеті.

Підсумовуючи, хочу навести оцінку особистості В. Н. Станко професора з Кишинєва М. Д. Руссева: «Людина з непротим життям, він був особистістю, до якої не можна було ставитися з байдужістю. Він був заряджений на успіх та направлений на визнання. Однак, на мій погляд, ні Державна премія України, ні звання академіка РАПН, ні високі болгарські нагороди не принесли йому належного задоволення. Його перемоги завжди отруювали задрість, анонімки, плітки...» [2.5.505, с. 72].

Таким чином, вищенаведений невеликий огляд життя та діяльності В. Н. Станко доводить, що здобутки, ідеї та знахідки цього талановитого дослідника продовжують жити в науці. Він зумів реалізувати свої найкращі якості і дати довгостроковий імпульс розвитку науки. Вчений проводив свою наукову діяльність відразу у трьох археологічних напрямках — історії, археології, етнології. Більшість його праць входять в галузь археології, але, як зазначають колеги В. Н. Станко, він був більше істориком, ніж археологом.

ЯКЩО У ТЕБЕ ІСКРА БОЖА, ЗРОБИ ТАК, ЩОБ ВОНА СВІТИЛА ІНШИМ

Починаючи з 50-х рр. ХХ ст. виділялися значні кошти на розвиток економіки в Україні. Головним завданням стає розвиток виробничої інфраструктури: будівництво нових підприємств, електростанцій, зрошувальних систем тощо. До зон будівництва потрапляло дуже багато археологічних пам'яток, що потребували невідкладного дослідження. Особливо гостро така ситуація постала у Північно-Західному Причорномор'ї, де проводилися великі будівельні роботи і було необхідно розпочати широкомасштабні розкопки. На Інститут археології АН УРСР лягло величезне навантаження, археологи не встигали досліджувати всі знахідки. Якраз у цей період значним науковим осередком стає Одеський археологічний музей, куди з'їжджалися багато знаменитих археологів з Києва, Москви, Ленінграда, Кишинєва та інших центрів Радянського Союзу (М. І. Артамонов, Т. С. Пассек, С. М. Бібіков, М. Ю. Брайтчевський, М. М. Герасимов, П. Й. Борисковський, О. П. Черниш, Б. А. Шрамко, Н. І. Сокольський, П. Н. Шульц, Г. Б. Федоров та ін.). Незважаючи на те, що дана установа виконувала роль центру розвитку археології в Одесі, робота музею ускладнювалася тим, що знаходився він в системі Міністерства культури України. Єдиному музею археологічного профілю було важко існувати у цій системі. Тодішній директор музею І. Т. Черняков добився його передачі з Міністерства культури в Академію наук України. У постанові про передачу записаний пункт про створення відділу археології Північно-Західного Причорномор'я [2.5.509, с. 351].

У розпорядженні № 1559 про організацію цього науково-го відділу від 27 жовтня 1975 р. розкривалися причини його створення: «З метою поліпшення археологічних досліджень на території південного заходу Української РСР, а також забезпечення необхідних археологічних робіт у зонах новобудов цього регіону» [2.2.280]. Відділ фінансувався за рахунок коштів Інституту археології. Завідувачем відділу обрали В. Н. Станко,

який паралельно викладав в ОНУ ім. І. І. Мечникова. До того часу він став визнаним лідером у дослідженні палеоліту та мезоліту Причорноморських степів. Вчений розвернув бурхливу діяльність по формуванню відділу, визначенню основних напрямків, складанню конкретних планів роботи. Сформувавши відділ, Володимир Никифорович зібрав у ньому кращих спеціалістів, набрав молодих перспективних археологів, у тому числі своїх учнів. У різні роки науковий осередок відділу складали вчені І. Л. Алексеєва, О. В. Гудкова, О. М. Дзиговський, А. О. Добролюбський, А. С. Островерхов, С. А. Булатович, Г. Г. Мезенцева, Г. Ф. Чеботаренко, С. П. Смольянінова, Л. В. Субботін, Г. М. Тоцев, І. Т. Черняков, Т. М. Швайко, А. В. Старкін та ін. Проблематика відділу, якою займалися дослідники, багато в чому обумовлена роботами на новобудовах, де об'єктами археологічних розкопок стали різночасові пам'ятки починаючи від палеоліту і закінчуючи середньовіччям [2.4.398, с. 104]. Спираючись на методику розкопок П. П. Єфименка та П. Й. Борисковського, молоді вчені намагалися запровадити новітні підходи до розкопок пам'яток (планіграфічний, ремонтаж, статистичний тощо). Намітився перехід від емпіричного шляху розвитку польової методики до раціонального: не тільки специфіка культурного шару археологічної пам'ятки змушувала дослідника шукати нові методичні прийоми, а сама наукова програма (гіпотеза) дослідника зумовлювала шляхи та методи її реалізації [1.7.86, с. 98]. На матеріалах мезолітичного поселення Мирне розроблена схема комплексу, аналіз соціальної структури мезолітичного суспільства за археологічними даними.

Різноманітність польового дослідження позначилася на різноманітності наукових інтересів працівників відділу, що вплинуло на зміст збірок наукових праць [1.5.47; 1.5.54]. Але, незважаючи на це, в першій половині 80-х рр. ХХ ст. сформувалися два основних напрямки у проблематиці відділу: 1. Вивчення палеоекології та палеоекономіки населення степів в епоху палеоліту та мезоліту (керівник — В. Н. Станко); 2. Дослідження пам'яток у зонах новобудов [2.4.398, с. 105] Для цього створено такі новобудівничі експедиції: 1. Причорноморська (керівник — В. Н. Станко); 2. Буго-Дністровська (керівник — І. Т. Черняков, заст. керівника — Г. М. Тоцев);

3. Дунай-Дністровська (керівник — Л. В. Субботін, заст. керівника — А. О. Добролюбський); 4. Ізмаїльська — (керівник — О. В. Гудкова).

У рамках напрямку вивчення палеоекології та палеоекономіки населення степів в епоху палеоліту та мезоліту дослідження проводились здебільшого на території Степового Побужжя, де виявлені багаті на археологічні знахідки пам'ятки. Це, передусім, стоянки Анетівка I та II, при розкопках яких В. Н. Станко зі своїми учнями розробив власну методику польових досліджень пам'яток кам'яного віку. Розробка проблем мезоліту велася на основі вивчення матеріалів поселення Мирне, розкопаного у попередні роки.

Для реалізації першого напрямку при відділі працювала Причорноморська експедиція у складі В. Н. Станко, С. П. Смольяніної, Г. В. Кізь, І. В. Сапожнікова, Т. М. Швайко та О. М. Частнікова та ін. У 1985 р. Причорноморська експедиція складається з загону В. Н. Станко та «самостійного госпрозрахункового загону» його учениці С. П. Смольяніної [2.2.273, арк. 29]. З 1987 р. у звітах відділу зустрічається її поділ на анетівський (В. Н. Станко) та кодимський загони (С. П. Смольянінова) [2.2.246, арк. 2; 2.2.275, арк. 12]. Згадується і про усатівський загін [2.2.229]. Потрібно зазначити, що раніше розкопки та розвідки проводив палеолітичний загін Одеського археологічного музею. Ним досліджені пам'ятки кам'яного віку в Північно-Західному Причорномор'ї, в 1959–1968 рр. загоном виявлено і розкопано більшість пам'яток палеоліту і мезоліту в регіоні (Велика Аккаржа, Гіржево, Мирне), на матеріалах яких створювалася та розвивалася одеська школа палеолітознавства [2.2.488, с. 48]. Тобто головне досягнення загону полягало у знайдених матеріалах, що стали основою для майбутніх спеціалістів-археологів відділу у дослідженні палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я в Одесі. Причорноморська експедиція проводила дослідження різноманітних пізньопалеолітичних (Анетівка I та II, Івашкове VI, Зелений Хутір II, Івашкове поле) та мезолітичних (Мирне, Царинка, Абузова балка, Гіржево) пам'яток.

У 1975–1976 рр. палеолітичним загоном Одеського археологічного музею під керівництвом С. П. Смольяніної продовжені розкопки стоянки Івашкове VI. Про результати досліджень

можна дізнатися з численних праць [1.7.148; 1.7.151; 1.7.154–1.7.155]. А у 1976 р. тим же загоном проведені шурфовки та розкопки на пізньопалеолітичній стоянці Серединний Горб у басейні р. Савранка [1.7.117].

У 1977 р. під керівництвом В. Н. Станко та за активної участі А. В. Старкіна та Т. М. Швайко продовжилося дослідження стоянки Михайлівка (Білолісся).

1978 р. комплексна експедиція Інституту археології АН УРСР та ОДУ ім. І. І. Мечникова на чолі з В. Н. Станко провела розвідку території с. Анетівка Доманівського району Миколаївської області. Її відкриття пов'язується з будівництвом каскадів для Бузької електростанції у 1929–1932 рр. В цей період експедиція під керівництвом археолога Ф. Козубовського відкрила перше пізньопалеолітичне місцезнаходження Анетівка. Матеріали щодо Анетівки були опубліковані в 1935 р., але колекція й карта стоянки загублені під час Другої світової війни і лише в архівах збереглася інформація про пам'ятку на території Миколаївської області. Але всі спроби знайти пам'ятку на місці, вказаному у публікації, виявилися безуспішними. І лише в 1978 р. зовсім випадково професор В. Н. Станко та С. П. Смолянїнова знайшли на протилежному краю села на крутому березі р. Бакшали численну колекцію кременевих виробів [2.4.348, с. 6]., а потім саму стоянку. Вона отримала назву Анетівка II.

В результаті археологічних розвідок 1978 р. крім Анетівки II відкрито стоянки Анетівка I та місцезнаходження Анетівки III, IV, XI (Щуцьке 2) і XV (Щуцьке 1), [2.4.348, с. 119–121], матеріали яких у наш час є базовими для розуміння пізнього палеоліту Північно-Західного Надчорномор'я [2.4.348, с. 81].

Розкопки на стоянці Анетівка I проведені у 1978 р.; у наступні роки тут збирався підйомний матеріал. Результати досліджень висвітлили у своїх роботах В. Н. Станко, С. П. Смолянїнова, Г. І. Іванов, Т. М. Швайко, І. В. Піструїл [2.4.406; 2.4.421; 1.7.134; 1.7.175].

На стоянці Анетівка XIII часткові розкопки проводилися В. Н. Станко та Г. Є. Краснокутським у 1987 і 1988 рр. [2.2.246, арк. 2], потім роботи були поновлені у 1990-х рр. [1.7.146, с. 82].

Розкопки поселення Анетівка II, розпочаті у 1978 р., продовжуються до цього часу. Це показано у працях В. Н. Стан-

ко та інших дослідників, починаючи з 1980-х рр. (Григор'єва, Швайко, Старкін) [2.4.348; 2.4.370; 2.4.405; 2.4.407; 2.4.422; 2.4.423]. Всі роки розкопок Анетівки I (1978 р., 2005–2006 рр.) та II (1978–2007 рр.) вчений був незмінним керівником [2.2.239–2.2.263].

Анетівка II — одна з найбільш яскравих пам'яток пізнього палеоліту в південноруських степах. Поселення розташоване на мисі високого правого берега р. Бакшали у 6 км від місця її впадіння в р. Південний Буг. Про стан розкопок на поселенні Анетівка та найцікавіші знахідки В. Н. Станко інформував через публікації у відомому всесоюзному науковому виданні «Археологічні відкриття» в різні роки: 1979 р. [2.4.413], 1980 р. [2.4.423], 1985 р. [2.4.424], 1987 р. [2.4.422]. Крім того, вчений виступив у 1989 р. з доповіддю на міжнародній конференції про вік та умови мешкання поселення Анетівка II [2.4.445] та торкався цього питання у своїх закордонних публікаціях [2.4.473]. У різні роки у розкопках поселення брали участь Г. В. Григор'єва (ЛВІА), С. П. Смольянінова, А. В. Старкін, Т. М. Швайко, М. П. Оленковський та ін. Колекція цього поселення, що є однією з найбільших серед європейських палеолітичних комплексів, дозволила поставити та вирішити низку питань культурно-історичного розвитку у Північно-Західному Причорномор'ї [2.4.368; 1.7.146]. **В археологічному сенсі стоянка Анетівка безцінна.** Тільки за період 1980–1985 рр. розкопано 796 кв. м цього поселення, зібрано 605 437 кременевих виробів; 308 кістяних витворів; 212 570 кісток та їх фрагментів, у тому числі 65 566 визначених; знайдений фрагмент черепа людини. Також досліджено скупчення кременів і кісток на площі більш ніж 400 кв. м [2.2.273, арк. 3]. **До 2008 р. там було знайдено близько 2 млн кам'яних виробів, серед них унікальних — близько 20000 тис.**

Причорноморська експедиція проводила дослідження Анетівки у рамках держбюджетних та планових тем, які відображають основні результати діяльності експедиції та В. Н. Станко [2.2.264–2.2.268]. У 1983–1985 рр. розроблялася відомча тема «Культурно-хронологічна періодизація пізнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я» (В. Н. Станко, С. П. Смольянінова, А. В. Старкін, Т. М. Швайко). Основними результатами по науковій темі стало те, що на основі аналі-

зу матеріальної культури і даних абсолютного віку пам'яток запропонована нова схема періодизації палеоліту Північного Причорномор'я. Всебічні дослідження даної пам'ятки та інших стоянок на Побужжі дали можливість тут виділити генетично єдину лінію розвитку індустрії від ранньої пори пізнього палеоліту до мезоліту включно — анетівську культуру та створити періодизацію пам'яток палеоліту і мезоліту Північно-Західного Причорномор'я. Згідно з дослідженнями В. Н. Станко, в основі складання цієї культури, поряд з місцевими елементами, лежить оріньякоїдний комплекс центральноєвропейського кола. При з'ясуванні проблеми складання пізнього палеоліту Північного-Західного Причорномор'я на ранньому етапі виділена група пам'яток з індустрією місцевого східноєвропейського кола та простежені зв'язки причорноморських степів з пам'ятками центральноєвропейського кола, які посилюються на другому етапі. Розвиток у нових умовах оріньякських традицій і взаємодія їх з місцевими традиціями є археологічним змістом анетівської культури на всіх етапах її розвитку. Переплетення трьох культурних компонентів в культурно-історичному розвитку пізнього палеоліту Північного Причорномор'я (місцевого, західноєвропейського та передньоазіатського) характерно для заключного етапу [2.2.277, арк. 11–13]. Це простежується у деяких монографіях В. Н. Станко [2.4.348, С. 121].

Співробітниками анетівського загону Причорноморської експедиції розроблялися планові теми, пов'язані з економікою та господарством давньої людини на прикладі поселення Анетівка. Так, у 1986 р. В. Н. Станко та С. П. Смольянінова почали розробляти тему «Проблеми реконструкції та економіки господарства первіснообщинних та ранньокласових суспільств на території України», а в 1991 р. В. Н. Станко завершена тема «До проблеми становлення відтворюючої економіки у степах Північного Причорномор'я». Результати по цих планових темах забезпечили розкопки поселення Анетівка II і надали можливість вивчити його структуру, виділити виробничі зони [1.7.95; 2.4.410], в тому числі і на основі планіграфічного дослідження кварцитових та кременевих виробів [1.7.87; 1.7.152], поставити питання методики вивчення мікроструктур та процесу руйнування культурного шару пам'яток палеоліту [2.4.374; 2.4.455].

Величезна колекція артефактів потребує свого осмислення, але окремим видам знярядь, а також функціональному призначенню деяких виробів за даними експериментально трасологічного аналізу присвячено ряд праць [1.7.88; 1.7.98; 1.7.111]. На досліджуваній частині поселення виявлені три господарчо-побутових комплекси: місця розділення туш бізонів, виробничий центр по виготовленню мисливського озброєння та засобів праці і нерозчленований у просторі господарчо-ритуальний комплекс. Останній представлений великим скупченням кременю та фауни (діаметром більше 20 м), в тому числі сьома пофарбованими вохрою черепами. Набір кременевого інвентарю йде від традицій індустрій центральноєвропейського кола, носії яких переселились в причорноморські степи на початку ошашківського зледеніння (про це писали М. Д. Гроздовер, І. К. Іванова, Н. Д. Праслов, В. Н. Станко та ін.). В цілому комплекс кременевого інвентарю Анетівки II не має близьких аналогів серед відомих пізньопалеолітичних пам'яток Степового Причорномор'я [2.4.407, с. 121].

На цій стоянці вперше на території Північного Причорномор'я були знайдені найдавніші залишки фауни. Дослідження фауністичних залишків поселення, які проводилися В. І. Бібіковою та А. В. Старкіним, дали можливість вивчити не тільки окремих представників теріокомплексу, але і в цілому створити уявлення про мисливський промисел у палеоліті, на основі планіграфічного аналізу кістяних залишків реконструювати процес розділення туш бізонів та виявити особливості структури поселення, а також провести порівняння теріокомплексу Анетівки II з фауністичними рештками інших стоянок. Дана проблема висвітлена у працях В. Н. Станко, його колег В. І. Бібікової, А. В. Старкіна, Н. Г. Бєлан, Л. І. Рековця та учня Г. Є. Краснокутського [1.7.77; 1.7.78; 1.7.120; 1.7.162; 2.4.399; 2.4.411].

У теріокомплексі Анетівки II виявлені п'ять видів парнокопитних, з числа яких абсолютно домінує бізон. Залишки його складають 97 % кісток та більш 82 % осіб. **Знайдені усі частини скелета бізона, що дало змогу повністю його реконструювати. Тому пам'ятка отримала другу назву — стоянка первісних мисливців на бізонів.**

Наявність залишків холодолюбивих тварин (північний олень, песець, вузькочерепова полівка) дозволили відтворити

палеогеографічну ситуацію холодних пізньоплейстоценових степів, котрі навряд чи можна віднести до перигляціальних в силу відсутності залишків мамонта і шерстистого носорога.

Знахідка пофарбованих вохрою черепів бізонів у культурному шарі поселення дала поштовх до написання низки статей по культу бізона в палеоліті, що висвітлено у працях Г. В. Григор'євої, Г. Є. Краснокутського, В. Н. Станко [2.4.371; 2.4.379; 1.7.97; 1.7.121]. В європейських вузах підтримують теорію В. Н. Станко про те, що це є перше у світі святилище первісних людей.

На основі методів комплексного дослідження пам'ятки вирішуються питання реконструкції палеоекологічної ситуації і економіки населення Північно-Західного Причорномор'я в пізньому палеоліті Г. В. Сапожніковою, В. Н. Станко, А. Я. Арап, А. В. Старкіним, Г. Ф. Коробковою, І. В. Сапожниковим [1.2.31; 1.8.194; 2.4.441; 2.4.452; 2.4.456; 2.4.457; 2.4.461].

Пам'ятка такого рівня, як Анетівка II, не може не враховуватися і не згадуватися дослідниками, що пишуть про степову проблематику: будь це господарство, ідеологічні уявлення, матеріальна культура, тривалість мешкання чи культурно-історичний процес у пізньому палеоліті. Про це свідчать роботи О. О. Кротової, 1994 р.; Є. В. Мінькова, 1991 р.; І. А. Сніжко, 2000 р. та 2001 р.; І. О. Борзіяка, 1990 р. та ін. [1.7.79; 1.7.122; 1.7.159; 1.8.185; 1.8.198]. Сама Анетівська експедиція стала полігоном спеціалістів, які вже склалися, так і для плеяди учнів-палеолітчиків Володимира Никифоровича. Можна відмітити неодноразову участь у роботі експедиції визнаного спеціаліста в галузі палеоліту Г. В. Григор'євої, **яка приїжджала з загоном студентів-волонтерів з ЛВІА СРСР та інших колег з Ленінградського відділення — працівників лабораторії спектрального аналізу Г. І. Зайцевої та Ю. С. Свеженцева, художника Є. К. Зайцева.** Що стосується наукового співробітництва, то Володимир Станко підтримував тісні контакти з завідувачем відділу археології палеоліту ПМК РАН професором В. П. Любіним.

В Анетівці активно працювали самостійні вітчизняні дослідники пізнього палеоліту М. П. Оленковський [1.7.128] та А. В. Старкін. На анетівських дослідженнях виросли учні В. Н. Станко, І. В. Піструїл та А. В. Главенчук [1.7.92], І. В. Са-

пожніков, Г. Є. Краснокутський, А. В. Красножон, Д. В. Кюсак. Впродовж 1980-х рр. під керівництвом В. Н. Станко у долині р. Бакшали відкрито 23 місцезнаходження, які не тільки заповнили прогалину на археологічній карті Північного Причорномор'я, а й дали змогу переглянути деякі аспекти розвитку палеолітичної культури регіону [1.7.146, с. 82].

У 1985 р. співробітниками відділу продовжено дослідження пам'яток палеоліту в басейні р. Савранка. Кодимським загonom Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. П. Смольянінової відкрита пізньопалеолітична стоянка Ліски, яку розкопували у 1985, 1987, 1989–1991 рр. [1.7.146, с. 83].

Реалізація другого напрямку — дослідження пам'яток у зонах новобудов відбувалася згідно з законодавством Союзу РСР і Української РСР (Закон «Про охорону та використання пам'яток історії і культури» 1978 та 1985 рр.), Розпорядженням Ради Міністрів Української РСР (№ 223-р. від 28 квітня 1980 р.) та законодавством більш пізніх років: Постановою Ради Міністрів СРСР від 16 вересня 1982 р. № 865 (Положення про охорону та використання пам'яток історії та культури).

Згідно з цим напрямком коло дослідження відділу археології стало більш ширшим у порівнянні з першим, який мав на меті дослідження проміжку часу — кам'яний вік. Другий же напрямок пов'язаний з новобудівничими охоронними розкопками різночасових пам'яток, і заради цього, як показано раніше, створений відділ. Вони проводилися за допомогою трьох основних експедицій, організованих В. Н. Станко — Буго-Дністровської, Дунай-Дністровської та Ізмаїльської. Пізніше створені Буджакська та Ягорлицька експедиції, які існували короткий проміжок часу.

Виходячи з важливості та актуальності окремих питань експедиціями проводилася робота за таким спрямуванням:

1. Матеріальна культура племен енеоліту та бронзи. У цьому напрямку проводилися дослідження у зонах новобудов, а також наявності великої кількості матеріалів, зібраних новобудівничими експедиціями у 1960–1970-ті рр.

2. Монетні знахідки та грошовий обіг у Північно-Західному Причорномор'ї в елліністичний час. У фондах Одеського археологічного музею зібрано багату колекцію монетних знахідок,

на основі якої проводилася розробка економічного розвитку античних центрів регіону та їх зв'язків з варварським світом.

3. Матеріальна культура землеробських племен першої половини I тис. н. е. За матеріалами археологічних досліджень ставилися питання хронології та періодизації матеріальної культури окремих груп пам'яток та їх культурно-історичного членування.

4. Матеріальна культура кочовиків IX–XIV ст. Незважаючи на значний науковий інтерес до історії кочового населення Півдня України, до 1980-х рр., за даними археології, вона практично не вивчалась. У процесі новобудівничих робіт виявлений значний фонд археологічних джерел, що дозволило поставити і вирішити деякі питання етнічної атрибуції різних груп кочовиків [2.2.270, арк. 11–13].

У розробці більшості планових тем брали участь одночасно всі експедиції, бо кожна з них знаходила різночасові пам'ятки на виділених їм зонах розвідок. У 1980 р. відділ розробляв спільну тему «Археологічні пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я», відповідальними виконавцями якої стали співробітники С. А. Булатович, О. В. Гудкова, І. Т. Черняков [2.2.269, арк. 1]. Виконання теми дозволило накопичити та систематизувати джерела по основних періодах давньої історії регіону: палеоліту, мезоліту, неоліту, бронзовому часу та середньовіччю. На матеріалах пам'яток культури Гумельниця вперше узагальнені та розглянуті питання матеріальної та духовної культури, господарства та побуту ранньоземлеробських племен нижнього Подунав'я. Польові дослідження дозволили виділити у степах межиріччя Дністра та Дунаю новий хронологічний та культурно-історичний пласт дочерняхівських пам'яток. Вперше для території Північного Причорномор'я почато вивчення пам'яток кочовиків XI–XIV ст. Зроблена спроба соціологічної реконструкції [2.2.269, арк. 147].

1981 р. співробітники відділу виконували одну планову тему: «Охоронні дослідження археологічних пам'яток у зонах новобудов Одеської області» та діяли спільно з Одеською обласною організацією охорони пам'яток. У 1982 р. продовжена діяльність у подібному напрямку — завершена тема «Дослідження археологічних пам'яток у зонах новобудов Північно-Західного Причорномор'я» (І. Т. Черняков, О. В. Гудкова,

Л. В. Субботін, О. М. Дзиговський, А. О. Добролюбський, Г. М. Тощев, М. М. Фокеев) [2.2.273, арк. 1]. З короткого звіту про роботу відділу за 1983–1988 рр. відомо, що результатами цих тем стало накопичення археологічних джерел, що дозволили намітити шляхи рішення культурно-хронологічної періодизації археологічних пам'яток від епохи енеоліту до пізнього середньовіччя. Вивчена група найдавніших енеолітичних поховань у курганах, які відносяться до доусатівського хронологічного горизонту. Виділена буджакська культура на території межиріччя Дністра та Дунаю, пов'язана з ямною культурно-історичною спільнотою. Вивчення пам'яток епохи бронзи дозволило простежити не тільки культурні та господарчі зв'язки, але і «прив'язати» їх хронологію до системи хронології старовини Південно-Східної та Центральної Європи. Деякі матеріали кінця I тис. до н. е. дозволили поставити питання про участь пізньоскіфського населення у етноісторичних процесах на території Північного Причорномор'я. Систематизовані сарматські древності та поділено на декілька хронологічних етапів проникнення степового сарматського населення у нижнє Подунав'я. Вивчені особливості етно- і культурогенезу пізніх кочовиків. Зроблені спроби історичної реконструкції у Подунав'ї в XV ст. Аналіз виробів з скла у пам'ятках білозерської культури дозволив зробити висновок про початок скло-робного виробництва у степах Східної Європи в кінці II тис. до н. е. [2.2.276, арк. 12]. У 1984–1986 рр. відбувалася робота над темою «Дослідження етнокультурного розвитку пам'яток Північно-Західного Причорномор'я у I — початку II тисячоліття н. е.», у розробці якої брали участь співробітники О. В. Гудкова, О. М. Дзиговський, А. О. Добролюбський, М. М. Фокеев спільно з відділом археології раннях слов'ян ІА АН УРСР.

І. Т. Черняков, О. В. Гудкова, Г. М. Тощев, А. С. Островерхов та А. О. Добролюбський залучалися також і до розробки іншої теми «Проведення охоронних археологічних досліджень у Північно-Західному Причорномор'ї», за якою працювали у фондах та архіві ІА АН СРСР (Москва) та ЛВІА (Ленінград).

У 1986–1988 рр. відділ працював над двома темами: «Звід пам'яток історії та культури Української РСР (археологічні пам'ятки Одеської області)» і «Культурно-хронологічна періодизація археологічних пам'яток, досліджених у зонах новобу-

дов Північно-Західного Причорномор'я» (керівник — І. Т. Черняков). По «Зводу» співробітниками підготовлено 1113 статей. З другої планової теми підготовлена колективна монографія «Давні культури Північного Причорномор'я». Це перше монографічне дослідження, де висвітлена історія регіону від палеоліту до середньовіччя [2.2.276, арк.12–13].

У 1989 р. співробітники відділу працювали над плановою темою «Проблеми реконструкції господарства і соціальних структур стародавніх суспільств Північно-Західного Причорномор'я та «Осіле населення степів Дніпровсько-Дунайського межиріччя у I — початку II тис. н. е.» (О. В. Гудкова). 1990 р. розроблялася тема «Господарство та культура населення Північного Причорномор'я у пізньому палеоліті та ранньому залізному віці», «Історія культури Ольвії у V–I ст. до н. е.» [2.2.277, арк. 2].

Робота відділу Північно-Західного Причорномор'я відбувалася за установленною схемою. На місце будівництва виїжджали співробітники відділу та досліджували територію на наявність археологічного матеріалу. Якщо траплялися якісь знахідки, то між відділом та організацією, що виконує будівництво, заключався договір. Далі складався державний кошторис на дослідження археологічного об'єкта, набирався штат співробітників. Організації, що планували проведення будівних робіт, повинні самі направляти до відділу прохання про проведення досліджень. Для прикладу можна навести співробітництво з конкретними установами. У звіті відділу за 1984 р. міститься вхідна документація по укладених договорах. Згідно з замовленням «Укргольводпроект» 1984 р. укладені договори з інститутом «Укрпівденіпровдгосп» на проведення археологічної розвідки в зонах будівництва Червоноярівської та Ізмаїльської зрошувальних систем, у зоні будівництва комплексу споруд водоподачі з р. Дунаю в оз. Ялпуг [2.2.272, арк. 250]. Подальші археологічні дослідження проводилися в Овідіопольському та Біляївському районах Одеської області, де «Укрпівденіпровдгосп» складав подібні проекти. Відомі випадки, коли при будівництві порушувалося законодавство про охорону пам'яток історії та культури. Так, у 1984 р. В. Н. Станко направив лист керівництву виконкому обласної ради депутатів трудящих Одеської області, де повідомлялося про зруйнування ряду цін-

них археологічних пам'яток при будівництві Одеської АТЕЦ і селища Теплоград та розкрадання стародавніх речей з скіфського поховання [2.2.272, арк. 260]. Відомі випадки, коли жителі районів Одеської області самі зверталися до відділу щодо перевірки різних об'єктів і висновку про їх археологічну та історичну цінність [2.2.275, арк. 172].

Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я брав участь у вирішенні інших важливих питань. У 1987 р. спільно з представниками ОАМ та ОДУ ім. І. І. Мечникова відділом розглядалося питання про доцільність створення архітектурного археологічного заповідника «Білгород — Тіра» та археологічного заповідника «Ніконій» [2.2.275, арк. 164]. Підготовлена історична довідка з обґрунтуванням доцільності створення заповідників та внесені рекомендації по кордонах зон охорони та зон забудови територій вказаних пам'яток, підготовлені відповідні плани.

Великий обсяг досліджень припадає на початок 1980-х рр. Ізмаїльською, Дунай-Дністровською та Буго-Дністровською експедиціями проведено археологічне дослідження об'єктів на території будівництва Дунай-Дністровської, Нижньо-Дністровської, Дмитрівської, Долинської, Новосельської, Нагірнянської, Константинівської, Приозернянської, Красноокнянської, Хаджибейської, Татарбунарської, Виноградівської зрошувальних систем, Одеської атомної теплоелектростанції, а також поселень та могильників, підлягаючих руйнуванню ерозійними процесами. Замовником робіт у зоні іригаційного будівництва було Одеське обласне виробниче управління меліорації та водного господарства, на Одеській АТЕЦ — дирекція будівництва станції. Охоронні розкопки давніх поселень і могильників на ерозійних схилах балок, берегів озер і річок велися на кошти УТОПІК. Тільки у 1982 р. експедиціями розкопано 293 кургани, у яких досліджено 1343 погребіння [2.2.271, арк. 5–6].

Чимала кількість поховань епохи неоліту і бронзи, а також особлива важливість їх вивчення для етнокультурної історії Південно-Східної Європи визначили окремий напрямок співробітників відділу у дослідженні усатівської, буджакської (ямної), катакомбної, багатоваликової культур (І. Т. Черняков, Л. В. Субботін, Г. М. Тощев, С. А. Дворянінов). Зроблені кроки по вивченню західних скіфів, сарматів, племен черняхівської

культури та пізніх кочовиків (О. В. Гудкова, А. С. Островерхов, А. О. Добролюбський, М. М. Фокеев) [2.4.398, с. 106].

Ізмаїльська експедиція проводила вивчення археологічних об'єктів у зоні будівництва Константинівської, Татарбунарської, Приозернянської, Дмитрівської, Новосельської, Нагірнянської, Долинської та Хаджибейської зрошувальних систем. Найбільшу кількість курганів відкрито та вивчено в Ренійському районі, де до 1979 р. розкопаний тільки один курган бронзового часу [2.2.271, арк. 9]. Експедиція також досліджувала пам'ятки першої половини I тис. н. е. біля с. Холмське Арцизького району Одеської області, зробивши численні знахідки [2.4.418]. Загальна кількість вивчених пам'яток сягає 45. Серед них землянка на поселенні білозерського часу. В 44 курганах виявлено 318 поховань епохи міді-бронзи. На поселенні черняхівської культури Нагірне III розкопано 270 кв. м [2.2.273, арк. 9]. З 1985 р. експедицію розформовують.

Значний обсяг роботи здійснений Буго-Дністровською експедицією. Вона створена Інститутом археології через серйозне відставання у вивченні археологічних пам'яток у порівнянні з сусідніми територіями в межиріччі Дунаю та Дністра, у Побужжі та межиріччі Південного Бугу і Дніпра. Експедицією вивчалися одинадцять найменш досліджених обласних районів у Буго-Дністровському межиріччі. Фінансування цих робіт взяла на себе Одеська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток і культури.

У 1979–1981 рр. основні дослідження експедиція проводила на лівобережжі нижнього Дністра. Це пов'язано з охоронними розкопками у зоні будівництва Нижньо-Дністровської зрошувальної системи. Крім цього, досліджено два кургани на західному березі р. Барабой, де відкрито 82 поховання різних епох від раннього бронзового віку до пізніх кочовиків [2.2.271, арк. 72, 74]. У 1983 р. основні дослідження велися в зоні будівництва Білгород-Дністровської зрошувальної системи і Одеської атомної ТЕЦ.

Розвідками експедиції досліджені курганний могильник з 50 розораних курганів у зоні будівництва біля сіл Турлаки та Полове Білгород-Дністровського району Одеської області, курганний могильник з семи курганів біля с. Градениці Біляївського району, а також чотири поселення античного часу на дні

Дністровського лиману при проведенні підводних досліджень. В результаті розкопок курганів виявлено та досліджено 48 поховань усатівської, буджакської, катакомбної, багатоваликової культур, епохи пізньої бронзи, скіфів, сарматів та пізніх кочовиків [2.2.272, арк. 3].

1974 р. експедиція вела розкопки курганів у зоні будівництва Білгород-Дністровської зрошувальної системи (ЗС) і поселення пізньобронзового часу у районі оз. Китай. Вивчено 22 кургани, які відносилися до сарматського часу (I ст. н. е.). Матеріали розкопок сарматських курганів поблизу стародавньої Тіри дозволили більш повно вивчити взаємовідносини античних міст з кочовим світом у Північно-Західному Причорномор'ї, виділити поховальний комплекс сарматської знаті та провести етноісторичний аналіз сарматських племен регіону. Нові дані, отримані у процесі вивчення поселення біля с. Приозерне, мають першочергове значення, передусім, для вивчення палеоекономіки у перехідний період від осілого землеробсько-скотарського типу до кочового. У 1985 р. експедицією розкопано 13 курганів, у яких виявлено 22 поховання різних епох. Всього за період 1980–1985 рр. розкопано 35 курганів, де обстежено 110 поховань [2.2.273, арк. 7–8].

З 1986 р. Буго-Дністровська експедиція під керівництвом І. Т. Чернякова розформована [2.2.277, арк. 146]. У 1988 р. експедиція знову приступила до досліджень вже під керівництвом І. В. Сапожнікова [2.2.276, арк. 43]. У перший рік експедицією відкрито близько 100 нових пам'яток [2.2.276, арк. 5] та перевірено місцезнаходження близько 20 раніше відомих. Під керівництвом І. В. Сапожнікова проведені охоронні розкопки стоянки Велика Аккаржа.

У 1979–1981 рр. Дунай-Дністровська новобудівнича експедиція проводила охоронні розкопки курганів на території Татарбунарського і Саратського районів Одеської області, які входили в зону меліоративних робіт, пов'язаних з будівництвом Дунай-Дністровської зрошувальної системи. До початку дослідження експедиції в окресленій зоні вивчений лише одна археологічна пам'ятка (1974 р.). Створення Дунай-Дністровської новобудівничої експедиції дозволило протягом п'яти років (1977–1981 рр.) дослідити перший у Північному Причорномор'ї зольник пізньобронзового часу і 77 курганів з

609 похованнями, характеризуючими історію населення Буджакських степів від межі енеоліту — ранньої бронзи до кінця середньовіччя 583 поховання, культурно-історична належність яких встановлена [2.2.271, арк. 41]. Дунай-Дністровською експедицією протягом цих років підтверджені висновки про існування в ямних та усатівських племен особливого ритуалу досипання кургану та про доволі широке заселення краю племенами катакомбної культури. На основі дослідження другого за величиною курганного могильника усатівського типу вперше поряд з основними похованнями цього часу стратиграфічно задокументовані впускні поховання даного типу, простежений і принцип багатощарової побудови насипів. Встановлено, що носії ямної культури Буджакських степів ховали своїх одноплемінників переважно з орієнтуванням на західний сектор. За даними розкопок 1977–1981 рр., це орієнтування для всіх ямних поховань складає 67,1 %, а для основних поховань — 83,1 %. Ці та інші статистичні дані показали помилковість раніше зроблених висновків про перевагу рівнозначних орієнтувань ямників на П-С та П-З (північно-східний та північно-західний), чи про деяку перевагу орієнтування до сходу. Підтвердженням прямих контактів, які існували між племенами ямної культури та культури кулястих амфор, стала знахідка мегалітичного поховання в ямному кургані біля Татарбунар. Повністю досліджений біля с. Кочковате перший у нижньому Подунав'ї могильник білозерського етапу киммерійської культури [2.2.271, арк. 67, 68]. За 1985–1989 рр. експедицією досліджено близько 120 курганів з 664 похованнями.

У процесі охоронних досліджень в Одеській області, проведених Дунай-Дністровською новобудівною експедицією, під меліоративні роботи звільнено 1 300 га земель у зоні будівництва 2-ї черги Дунай-Дністровської ЗС (Білгород-Дністровський р-н) та 1 200 у зоні будівництва 1-ї черги Болградської ЗС (Болградський р-н) [2.2.275, арк. 4].

У 1987 р. Дунай-Дністровською експедицією виконаний об'єм госпдоговірних тем на суму 64 тис. 700 крб (в тому числі за договором з Об'єднаною дирекцією меліоративних систем, що будувалися в Одеській області від 24.04.1987 р., роботи у зоні будівництва Болградської ЗС та за договором від 24.04.1987 р. з тією ж організацією — у зоні роботи Дунай-

Дністровської ЗС). Крім того, розвідками, проведеними експедицією у зонах меліоративних робіт, виявлено (у доповнення до раніше відомих) 105 пам'яток, які потребують охоронних розкопок [2.2.275, арк. 4].

З 1988 р. Дунай-Дністровська експедиція поділена на Лиманський (заст. начальника — О. М. Дзиговський) та Саратовський (Л. В. Субботін) загони для розкопок у зоні будівництва Дунай-Дністровської ЗС [2.2.276, арк. 43]. Наступного року від експедиції формується Овідіопольський загін (О. М. Дзиговський) з окремим фінансуванням, що розкопував кургани у зоні будівництва зрошувальних ділянок у колгоспах ім. Держинського Овідіопольського району та ім. Чкалова Савранського району Одеської області.

У період 1983–1988 рр. госпдоговірними експедиціями освоєно 605,1 тис. крб, розкопаний 301 курган, у яких досліджено близько тисячі поховань різних епох, проведені охоронні розкопки трьох поселень [2.2.276, арк. 13]. Отримані нові матеріали для виявлення особливостей стародавніх культур Північно-Західного Причорномор'я.

Окремо потрібно виділити роботу Буго-Дністровської та Дунай-Дністровської експедицій над темою «Охоронні археологічні дослідження на новобудовах Української РСР» (1986–1988 рр.). Усі археологічні дослідження велися на основі госпдоговорів, які укладені з «Об'єднаною дирекцією меліоративних систем Одеської області, що будувалися» (переважно), а також інститутом «Укрпівдгіпроводгосп» (на розвідкові роботи) та з Одеським відділом УТОПК. Всього укладено 11 госпдоговорів на загальну суму 218 360 крб. [2.2.276, арк. 16].

За окреслений період Дунай-Дністровською новобудівною експедицією проведені розвідки археологічних пам'яток у зоні 12 різноманітних зрошувальних систем (ЗС) та зрошувальних установок (ЗУ), в тому числі черг Нижньо-Дністровської, Болградської та Дунай-Дністровської ЗС та ЗУ товариства «Дністровський» (Овідіопольський р-н), колгоспу «40 років Жовтня» (Любашівський р-н).

Окремо створеною Буго-Дністровською експедицією (І. В. Сапожников) проведені охоронні розкопки на стоянці Велика Аккаржа (Овідіопольський р-н) та розвідкові роботи як на запланованій 3-й черговій Дунай-Дністровській ЗС, так і у

малодосліджених районах півночі Одеської області [2.2.276, арк. 14, 15]. За звітний період, крім археологічних розвідок, експедиціями проведені розкопки 102 курганів, у яких досліджено 455 поховань, розкопано 450 кв. м поселення II–III ст. н. е. Кубейське, 32 кв. м стоянки Велика Аккажа та 14 розрізів Нижнього Троянового валу [2.2.276, арк. 16].

З 1986 р. у звітах відділу археології повідомляються результати роботи Одеської обласної експедиції, про яку йтиме мова далі. З 1989 р. у відділі археології Північно-Західного Причорномор'я формується Буджакська експедиція та Ягорлицька новобудівна експедиції.

Буджакська експедиція під керівництвом О. В. Гудкової вела розкопки на черняхівському могильнику Нагірне II, який систематично досліджувався вперше. Розкопано та досліджено 18 поховань, в основному непограбованих, в результаті чого отримана велика колекція поховального інвентарю і палеоантропологічні матеріали [2.2.277, арк. 7]. Також велася польові дослідження біля с. Новосільське Ренійського району, де знайдені залишки дороги римського часу.

Ягорлицька новобудівна експедиція — начальник А. С. Островерхов, об'ємом фінансування 5 000 крб. Проведені дослідження у зоні Ягорлицької та Тендровської заток (Голопристанський р-н Херсонської обл.), виявлено поселення катакомбного періоду на о. Орлов. На основі договору про творче співробітництво частина людей працювала в Ольвійській периферійній експедиції на розкопках скіфо-античного поселення біля с. Софіївка на березі Дніпровського лиману [2.2.277, арк. 8].

Добуті експедиціями матеріали науково оброблені, по них писалися наукові звіти, які потім здавалися до наукового архіву ІА АН УРСР, до Одеського археологічного музею та замовникам. Написана серія статей по темах дослідження, які лягли в основу спільних збірників відділу та ОАМ або передані в інші видання. Нові матеріали, накопичені польовими дослідженнями, дозволили розширити та поглибити діапазон наукових досліджень, поставити та вирішити ряд конкретних питань давньої історії краю. На матеріалах пізньопалеолітичних пам'яток степового Побужжя зроблено спробу розробити методику стратиграфічного членування комплексів, які залягали у делювіальних суглинках, при цьому вперше для цих цілей на початку

1980-х рр. використані математичні методи. Аналіз стратиграфії та археологічних комплексів палеолітичних і мезолітичних пам'яток Побужжя дозволив виділити тут анетівську культуру та намітити основні етапи її розвитку. Отримані нові дані по стратиграфії та планіграфії поховань енеоліту і бронзи, що дало можливість уточнити хронологію та культурно-історичні зв'язки населення степів і сусідніх територій. На основі отриманих матеріалів у кінці 1970-х — початку 1980-х рр. територія Північно-Західного Причорномор'я включена в область розповсюдження катакомбної культури. В цей час вперше виявлені пам'ятки кінця бронзового — початку залізного віку (білозерського типу) у Північно-Західному Причорномор'ї. Відкриття нових скіфських могильників на нижньому Подунав'ї не тільки змінило усталену думку про ареал їх розповсюдження та дозволило простежити особливості поховального обряду цього регіону (Ізмаїльська експедиція). Встановлені специфіка та рівень окремих виробництв у Північно-Західному Причорномор'ї. Вперше доказана наявність місцевого античного склоробоного виробництва на північних берегах Чорного моря у VI ст. до н. е. Дослідження Ізмаїльської експедиції дозволили поглибити, а багато і по-іншому уявити розвиток етнічного процесу в степах Північного Причорномор'я в перших століттях н. е. У вигляді гіпотези вперше поставлене питання про виділення тут своєрідного скіфо-сарматського конгломерату. Отримані нові оригінальні матеріали по історії сарматського та черняхівського населення [2.2.272, арк. 6–8]. Отже, вперше виявлено солідний пласт скіфських пам'яток на нижньому Дунаї, розкопано своєрідні сарматські поховання. Серед них — досить багаті захоронення сарматської знаті в межиріччі Дністра і Дунаю; досліджено багатющі гуннські захоронення; вивчено соціально-економічну структуру середньовічних кочівників.

Необізнана людина може задатися питанням: чому діяльності новобудівничих експедицій відділу приділяється надто велика увага, в чому тут заслуга В. Н. Станко, коли він особисто керував та працював у Причорноморській бюджетній експедиції? Справа в тому, що робота кожної експедиції планувалася, обговорювалася та затверджувалася на засіданнях відділу, які проводив В. Н. Станко. Жоден кошторис витрат, жоден календарний чи робочий план або склад експедиції не затвер-

джувався без згоди з Володимиром Никифоровичем. Всі звіти про роботу експедицій обговорювалися на засіданнях відділу. В. Н. Станко здійснював контроль за роботою експедицій. Тому запорукою успішної роботи новобудівних експедицій стало керівництво завідувача відділу. Крім зазначеного, співробітниками, що працювали по темі, за 1986–1988 рр. підготовлено до друку 72 статті та опубліковано 56 статей [2.2.276, арк. 17]. Це є яскравим проявом високої наукової продуктивності відділу в цілому.

Потрібно підкреслити, що інтенсифікація археологічних розвідок обумовлена не тільки завданнями, а необхідністю отримання наукових даних для проведення охоронних заходів з каталогізації, паспортизації та постановці на облік в місцевих радах всіх археологічних пам'яток області.

Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я тісно співробітничав з УТОПІК (Українським товариством охорони пам'яток історії та культури), яке проводило активну діяльність з вивчення пам'яток археології на Одещині, збирання та широку популяризацію інформації щодо пам'яток регіону, перебравши на себе роботу ОАТ [1.8.192, с. 12].

Ще 1970 р. президія управління УТОПІК ухвалила постанову про видання довідника про археологічні пам'ятки в кожній області УРСР. Це визначалося тим, що на території України відомо понад 10 тисяч археологічних пам'яток, культурна належність і хронологія яких визначені [1.7.165, с. 116]. Відомості про ці всі пам'ятки містилися в численних археологічних виданнях, що стали бібліографічною рідкістю, а також матеріалах архівів та музейних фондів України, зокрема ОАМ. Ці та інші джерела, на жаль, були малодоступними для використання і невідомими широким колам громадськості. Таке становище негативно відбивалося на справі охорони і збереження пам'яток минулого, спричиняло пошкодження об'єктів під час проведення різноманітних польових та земляних робіт на новобудовах.

З метою поширення знань про пам'ятки історії та культури, розвитку історичного краєзнавства ще наприкінці 1960-х — початку 1980-х рр. ХХ ст. в обласних організаціях УТОПІК створювалися народні університети. В цей час В. Н. Станко брав участь у роботі народних університетів охорони пам'яток історії та культури в м. Одесі, Ізмаїлі, Білгороді-Дністровському

[2.2.286, арк. 4]. Але після їх ліквідації однією з основних форм пам'яткоохоронної діяльності обласної організації Товариства залишився громадський контроль за охороною, використанням, ремонтом і реставрацією пам'яток, незалежно від їх відомчої приналежності, активне сприяння створенню музеїв. У цій справі відіграла велику роль секція археологічних пам'яток на чолі з співробітником відділу археології ІА НАНУ І. Т. Черняковим. Щорічно члени секції публікували до 30 статей у науково-популярних виданнях [2.4.358, с. 40].

Створена 1983 р. з метою підготовки одеського тому «Зводу пам'яток історії і культури Української РСР» обласна редколегія у складі В. Н. Станко, В. П. Ванчугова, О. В. Гудкової, О. Б. Дьоміна, З. В. Першиної та інших, залучивши попередньо зібрану інформацію про пам'ятки, провела значну роботу щодо каталогізації, опису, картографування археологічних пам'яток області та визначила перелік тих об'єктів, що не мали необхідної облікової документації. Ця праця підбила підсумки багатолітніх досліджень, що проводилися археологами і краєзнавцями Одещини. Координацію і наукове керівництво здійснював відділ археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР під керівництвом В. Н. Станко, при якому підготовлено більшість з понад 1 700 статей з археології [1.7.143, с. 122]. Майже всі співробітники відділу почали працювати над темою «Пам'ятки історії і культури Української РСР» (том по Одеській області) (1984, 1985 рр.). В результаті почалася праця над «Словником археологічних пам'яток» по Одеській області. За відомостями з протоколу засідання відділу від 18 березня 1985 р. затверджений такий авторський склад: І. Т. Черняков, Е. І. Діамант, А. С. Островерхов, О. В. Гудкова, В. П. Ванчугов, В. Н. Станко, І. Б. Клейман, І. В. Сапожніков, А. А. Кравченко, О. Е. Малюкевич, О. А. Росохацький, І. В. Бруяко, С. Б. Охотніков, Т. В. Морозовська, І. Л. Алексєєва, В. І. Козлов, Е. Ф. Патокова, В. М. Екімова, А. О. Добролюбський, Л. В. Субботін, В. Г. Кушнір, С. П. Смольянінова, Л. Ю. Поліщук, К. В. Зінковський, К. А. Косоглазенко, Р. Д. Бондарь, С. І. Андрух, Г. А. Дзис-Райко, Т. М. Кокоржицька, Н. М. Серкерська, О. М. Дзиговський, Г. М. Тоцев, П. Й. Каришковський, С. А. Булатович, А. Г. Загинайло, В. Г. Петренко [2.2.273, арк. 85–86].

Станом на 1985 р. враховано 1 779 археологічних об'єктів [2.2.273, арк. 2]. У процесі роботи з'ясувалося, що територія Одеської області в археологічному відношенні досліджена нерівномірно. З 1986 р. створена Одеська обласна експедиція (нач. — О. В. Гудкова) для перевірки об'єктів по «Зводу пам'яток історії та культури Української РСР», свідчення про які були відсутні. Об'єм фінансування — 10 тис. крб. Загальна кількість об'єктів, що потребувала перевірки, досягала 350 і це в основному кургани. У перший рік роботи експедиції перевірено близько 100 з них. Попутно відкриті та описані раніше невідомі кургани. Повністю закінчені роботи у Кодимському, Ширяївському, Іванівському, Біляївському районах, частково проведені в Арцизькому, Білгород-Дністровському та Ізмаїльському районах Одеської області [2.2.274, арк. 13].

У 1987 р. редколегія «Зводу» ухвалила рішення про необхідність додаткового вивчення одинадцяти найменш досліджених районів Одеської області, які розташовані у Буго-Дністровському межиріччі. Для їх проведення в Інституті археології АН УРСР задіяна Буго-Дністровська експедиція. Фінансування цих робіт взяла на себе Одеська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Є відомості, що тільки у 1989 р. для проведення експедицією (начальник — І. В. Сапожніков) додаткових археологічних розвідок в Ананьєвському та Миколаївському районах Одеської області виділено коштів у сумі 8000 крб. [2.2.277, арк. 150]. Вже 1991 р. видано довідник археологічних пам'яток Одеської області (О. В. Гудкова, С. Б. Охотніков, Л. В. Субботін, І. Т. Черняков). У довіднику вперше подається найбільш повний перелік всіх відомих археологічних пам'яток області з детальним описом їх місцезнаходження. Відмічаються найбільш важливі знахідки, вказується культурна належність пам'яток, їх відносне чи абсолютне датування, ступінь вивченості. Всі археологічні пам'ятки, виявлені поблизу сіл області, по можливості прив'язані до них. Книга перш за все розрахована на робітників установ та організацій, що забезпечують охорону пам'яток, краєзнавців, робітників музеїв [1.3.35]. До цього часу вона, власне, залишається єдиним довідником по археологічних пам'ятках Одеського регіону.

В. Н. Станко та інші співробітники відділу займалися встановленням на археологічних об'єктах охоронних знаків. Ще

восени 1970 р. на спільному засіданні працівників Міністерства культури УРСР, УТОПК, ІА АН УРСР та Держбуду УРСР затвердили ескізи дошок-знаків для городищ і курганів України та опис Положення про них [1.7.164, с. 103]. На дошках-знаках для курганів подавався опис у двох варіантах. Один для курганних груп: «Українська РСР. Пам'ятка археології. Кургани. Охороняється державою. Пошкодження карається законом». Другий — для поодиноких курганів (напис аналогічний, тільки слово «курган» в одинині). Вони встановлювалися на вершині кургану [1.7.164, с. 104].

З кінця 1980-х рр. ситуація з охорони історико-культурної спадщини погіршується — простежується майже повне згасання діяльності Одеського обласного товариства з охорони пам'яток та посилення ігнорування законодавства. Мали місце випадки, коли атомні електростанції відмовлялися від фінансування і всілякого підтримання досліджень археологічних пам'яток в зоні їх руйнації об'єктами станцій; практично припинили свою діяльність археологічні експедиції на теренах Одеської області [2.4.449, с. 84]. Тому робота, проведена археологічними новобудівними експедиціями, має велике значення для вивчення давньої історії України.

За період керівництва В. Н. Станко відділом налагоджені наукові зв'язки як всередині Інституту, так і з іншими науковими установами. На основі договорів про творче співробітництво з лабораторіями ЛВІА (експериментально-трасологічної, природничих методик дослідження в археології) виконувався трасологічний аналіз кременевих виробів палеолітичних та мезолітичних поселень (Абузова балка, Анетівка II та ін.), а також стародавніх ґрунтів, скла (1984 р.). Крім цього, спільно з первісним відділом ЛВІА окремо проводилось дослідження стоянок і обробка цих досліджень (радіовуглецеве датування). Це дало можливість отримати датування ряду пізньопалеолітичних та мезолітичних стоянок Північного Причорномор'я: Гіржево (7050±60 ЛЕ 1703), Мирне (7200±80 ЛЕ 1647), Амвросіївка (костище) (15250±150 ЛЕ 1637), Золотовка I (17400±700 ГИН 1938), Анетівка II (18040±150 ЛЕ 2424), Мураловка (18780±300 ЛЕ 1438, 19630±200 ЛЕ 1601), Сагайдак I (21240±200 ЛЕ 1602) та ін. [2.2.273, арк. 78].

Співробітники відділу Північно-Західного Причорномор'я брали участь у роботі експедицій ЛВІА. Співробітництво з Ленінградським відділом Інституту археології відбувалося і в іншому напрямку: на навчання до аспірантури туди посилалися працівники Одеського відділу Північно-Західного Причорномор'я. Так, аспірантуру у ЛВІА закінчили І. В. та Г. В. Сапожнікови, направлена свого часу у цільову аспірантуру Г. В. Кізь [2.2.270, арк. 10]. Встановлені тісні наукові контакти з кафедрою археології МДУ, лабораторією археологічної технології АН Узбекської РСР та науковими установами в межах УРСР: Інститутом зоології АН УРСР, Одеським археологічним музеєм АН УРСР та кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків Одеського університету та ін. [2.2.272, арк. 8]. Наприклад, спільно з Інститутом зоології АН УРСР проведені дослідження по фауні пізньопалеолітичних стоянок Анетівка II та Ліски. Дослідження малакофауни проводилося спільно з сектором палеогеографії АН УРСР, а спорово-пилкові аналізи — спільно з Інститутом ботаніки АН УРСР. Спільно з Інститутом геофізики АН УРСР проведені унікальні дослідження по датуванню унікального комплексу на розкопках Трояного валу біля с. Червоноармійське [2.2.275, арк. 5].

Співробітники відділу брали участь у роботі Херсонської, Північно-Кримської, Дністро-Дунайської та Ольвійської експедицій Інституту археології, керували роботами в експедиціях Одеського археологічного товариства [2.2.273, арк. 10].

На правах координації співробітники ОАМ брали участь у написанні колективних монографій з відділом археології Північно-Західного Причорномор'я. Відбувався також постійний науковий обмін співробітниками в експедиціях різних відділів ІА.

Співробітництво з ОДУ ім. І. І. Мечникова, крім спільного проведення студентської практики, визначалося новим етапом починаючи з 1988 р. Згідно з сумісним наказом № 434 Президії АН УРСР та Міністерства вищої та середньої освіти УРСР, 1 лютого 1988 р. при відділі організований філіал кафедри давньої історії та середніх віків Одеського університету. У зв'язку з цим розроблені програми спецкурсів: загальний для студентів 4-го курсу «Становлення людини та суспільства», для спеціалізації археологія – «Первісна археологія Північного

Причорномор'я». Також проводилися заняття зі студентами-іноземцями (Афганістан, Ефіопія, Конго, Буркіна-Фасо, Марокко, Йемен, Куба, В'єтнам) по методиці обробки археологічного матеріалу. У цей час В. Н. Станко читав загальний курс «Історія первісного суспільства». У Причорноморській експедиції проведено практику за участю студентів-іноземців з Лаосу, Конго та Куби [2.2.276, арк. 5].

В. Н. Станко регулярно проводив засідання відділу, на яких заслуховувались наукові доповіді співробітників, обговорювались монографії, рекомендації до друку статей, затверджувались звіти про роботу відділу, звіти про роботу експедицій, звіти про відрядження, звіти про роботу лаборантів, графіки відпусток, атестація співробітників, плани експедиційних досліджень, плани-карти співробітників, наступні планові теми відділу. Частина засідань відділу присвячена тій чи іншій плановій темі: її структурі, ходу виконання, затвердженню графіка обговорення розділів та рецензентів, обговоренню виконаних розділів. Також обговорювались питання преміювання співробітників, доопрацювання збірників, про зміни структури відділу та питання трудової дисципліни [2.2.276, арк. 9]. Тільки у період 1980–1985 рр. відділом археології Північно-Західного Причорномор'я проведено 92 засідання, на яких заслухані 78 наукових доповідей по темах [2.2.273, арк. 23] 1986–1989 рр. — 72 засідання.

В. Н. Станко як керівник відділу всіляко допомагав професійному зростанню працівників. Дуже часто на засіданнях відділу ставилися питання про затвердження тем дисертаційних досліджень, офіційних відгуків на них або відгуку на автореферат тієї чи іншої дисертації, складених самим В. Н. Станко. Співробітниками вносилися пропозиції стосовно робіт та готувалося заключення по темі кандидатських дисертацій. Під керівництвом В. Н. Станко отримала ступінь кандидата історичних наук значна кількість співробітників Одеського археологічного музею та відділу археології. На засіданнях затверджували також теми дисертацій представників з Одеського університету, Інституту археології АН УРСР, Росії.

В. Н. Станко був налагоджений постійний контроль за науковою діяльністю співробітників. Спочатку теми дисертацій обговорювались співробітниками на засіданнях відділу, потім

закріплювалися в Інституті археології НАН України на вченій раді, і, вже маючи тему, дисертанти починали працювати над нею. Два рази на рік співробітники доповідали про стан своєї роботи, що спонукало до її своєчасного завершення.

За період 1976–1989 рр. співробітниками відділу захищено сім кандидатських та дві докторські дисертації. Вчений створив сприятливу обстановку для написання дисертаційних досліджень майбутніх кандидатів. Під керівництвом В. Н. Станко з археології захистилися декілька чоловік, серед них аспіранти професора: 1985 р. — співробітниця відділу С. П. Смольянінова [1.8.197], 1989 р. — М. П. Оленковський; у 1991 р. дисертацію захистив В. Ю. Коен [1.8.181], 1992 р. — Г. Є. Краснокутський [1.8.182]. Серед інших співробітників відділу науковий ступінь кандидата отримали А. С. Островерхов [1.8.89], А. О. Добролюбський [1.8.179], І. В. Сапожніков [1.8.193], С. В. Іванова, Г. В. Сапожнікова [1.8.194], О. М. Дзиговський, Г. М. Тощев та доктора наук — О. В. Гудкова. Сам В. Н. Станко отримав ступінь доктора історичних наук у 1983 р., захистившись на основі монографії.

В. Н. Станко допомагав і у випуску монографій, деякі з них редагував та рецензував. Видано близько 12 монографій і п'ять збірників наукових статей. Так, професор став редактором монографій з археології співробітників відділу археології та ОАМ ІА НАНУ — С. П. Смольянінової [1.1.12; 1.1.13], Л. В. Субботіна [1.1.14], А. О. Добролюбського [1.1.3], І. Т. Чернякова [1.1.16] та колективів авторів різних років у різному складі: В. П. Ванчугова, А. Г. Загинайло, В. Г. Кушніра, В. Г. Петренко [1.2.20], В. П. Ванчугова, Л. В. Субботіна, О. М. Дзиговського [1.2.21], Л. В. Субботіна, О. М. Дзиговського, А. С. Островерхова [1.2.32], А. С. Островерхова, О. М. Дзиговського [1.2.24], О. М. Дзиговського, А. В. Шабашова, В. Я. Диханова [1.2.34], О. В. Гудкової, М. М. Фокєєва [1.2.23] та інших.

Крім того, В. Н. Станко сприяв підготовці власних спеціалістів із спеціалізованих напрямків археології. Так, у 1980-ті роки прийнято рішення відправити кілька студентів біологічного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова на навчання до Києва по спеціальності «Палеозоологія». В Інституті археології почали навчатися А. В. Старкін та О. П. Журавльов, у Санкт-Петербурзі — О. П. Секерська.

В. Н. Станко був відповідальним редактором багатьох важливих наукових видань, випущених відділом археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР спільно з ОАМ, серед них «Північно-Західне Причорномор'я в епоху первіснообщинного ладу» [1.5.56], «Старожитності Північно-Західного Причорномор'я» [1.5.47], «Нові матеріали з археології Північно-Західного Причорномор'я» [1.5.52], «Дослідження з археології Північно-Західного Причорномор'я» [1.5.50] та «Археологія Південного Заходу України» [1.5.41].

У монографіях та статтях наукових співробітників викладені основні результати досліджень, оснований на матеріалах розкопок археологічних експедицій відділу. Видання достатньо повно охоплюють пам'ятки різноманітних епох (від пізнього палеоліту до раннього залізного віку), висвітлюють важливі відкриття, зроблені в археології регіону на той час.

Крім того, кожного року у пресі співробітники публікували близько 25 статей, зокрема, у газетах «Вечірня Одеса», «Південна правда», «Колгоспне слово», «Червона зірка» та ін. [2.2.273, арк. 12–13]. 1986 р. Л. В. Субботін підготував для Одеського обласного товариства УТОПІК буклет «Бережіть пам'ятки археології» [2.2.274, арк. 8]. Це доволі високий рівень праці відділу у напрямку пропаганди та популяризації охоронної археологічної діяльності, буклет мав позитивний вплив на населення Одеської області: люди часто йшли добровольцями для розвідок та експедицій і менше руйнували археологічні пам'ятки через необізнаність.

У зв'язку з великим обсягом фоторобіт (обробка матеріалів експедиції, підготовка звітів, збірників та монографій) при відділі було створено фотолабораторію [2.2.274, арк. 157].

Таким чином, за період керівництва В. Н. Станко відділ археології став одним з найбільших наукових центрів археологічних старожитностей Півдня України. Вчений сформував потужний колектив спеціалістів по вивченню палеоліту, провів розкопки багатьох палеолітичних та мезолітичних стоянок. Стоянки Анетівка II та Мирне стали пам'ятками світового значення. Результати його наукових досліджень отримали відомість та визнання як вітчизняних, так і закордонних колег. Саме він створив археологічну школу в Одесі, до нього тут не готували спеціалістів з археології.

Перед приходом В. Н. Станко до Одеського археологічного музею дана установа виконувала чисто музейні функції — співробітники займалися не стільки розкопками, скільки збиранням та збереженням археологічних експонатів. Створений же відділ археології почав займатися саме археологічними дослідженнями та їх опублікуванням. За час завідування В. Н. Станко відділом видана значна кількість наукових збірників.

Попри всі досягнення вченого-археолога на своїй першій керівній посаді, йому хотілось більше часу приділяти педагогічній діяльності, тим паче що в кінці 1980-х рр. П. Й. Каришковський знову почав запрошувати В. Н. Станко на кафедру. Такі викладачі, як В. Н. Станко, завжди потрібні університету.

У планах вченого були деякі проекти, які він не встиг реалізувати. В. Н. Станко передбачав розпочати дослідження по палеоекології та палеоекономіці більш пізніх культур бронзового та ранньозалізного віку. Також він хотів розширити тематику на основі багатющих колекцій Одеського археологічного музею [2.2.275, арк. 9].

Перейшовши працювати в університет, вчений продовжує співробітництво з відділом археології Північно-Західного Причорномор'я. У 1990 р. він став одним з виконавців планових тем «Господарство і культура населення Північного Причорномор'я у пізньому палеоліті», «Давня історія населення на території України» та теми «До проблеми становлення відтворюючої економіки у степах Північного Причорномор'я» у 1991 р. [2.2.268, арк.1]. Щодо теми «Давня історія...», то В. Н. Станко виконані розділи «Вступ» та «Господарство населення степів». Поряд з написанням підрозділів по планових темах В. Н. Станко продовжував брати участь у польових дослідженнях, керував анетівським загonom Причорноморської експедиції. В. Н. Станко був членом Польового комітету, спеціалізованої ради по захисту кандидатських та докторських дисертацій ІА НАНУ, членом редколегії квартальника «Археологія», що видавався Інститутом археології.

Таким чином, за час очолення ним відділу археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН України цей підрозділ став одним з потужних центрів дослідження давньої історії південного регіону нашої країни. Під керівництвом В. Н. Станко розроблені різноманітні відомчі теми та проведені польові

дослідження, внаслідок чого відбулося накопичення, систематизація та узагальнення археологічних джерел по палеоліту, мезоліту, мідно-бронзовому віку, ранньому та пізньому середньовіччю по регіону, написана колосальна кількість наукових робіт, захищені дисертації — це все наслідок розумного керівництва вченого. Великий внесок у розвиток української археології зробила Причорноморська експедиція під керівництвом В. Н. Станко, а результати досліджень послужили написанню багатьох наукових праць та дисертацій.

СТВОРЕННЯ ЛЮБОГО ДІТИЩА

Діяльність В. Н. Станко в організації науки втілювалася у різних напрямках. Один з них — створення наукових лабораторій при університетах, де він працював. Першу він створив при кафедрі археології та етнології ОНУ, другу — при Інституті історії і права МДУ (МНУ) ім. В. О. Сухомлинського.

Лабораторія археології та етнології Степової України ОНУ ім. І. І. Мечникова була одним з центрів вивчення палеоліту степової зони України, етнологічних досліджень населення південно-західного регіону, накопичення, зберігання і наукової обробки археологічних та етнографічних матеріалів, проведення теоретичних і практичних занять студентів, роботи студентських гуртків. Лабораторія працювала 18 років, однак до цього часу, крім поодиноких газетних публікацій, не видано жодної статті про діяльність даної установи. Тому слід окреслити причини створення, напрямки роботи, мету, основні результати її діяльності.

Ідея створення лабораторії належить В. Н. Станко, який на одному з засідань кафедри давнього світу та середніх віків (жовтень 1988 р.) зазначив, що хотів її організувати ще наприкінці 80-х рр. минулого століття [2.2.295, арк. 11]. У 1990 р. рішенням вченої ради університету від 29 травня визнано доцільним створення даної установи. В одному з варіантів обґрунтування про створення лабораторії є відомості, що прийняте рішення отримало підтримку від керівників Інституту археології УРСР академіка П. П. Толочко, Інституту ботаніки АН УРСР академіка К. М. Ситніка, Інституту зоології АН УРСР члена-кореспондента І. А. Акімова, Інституту історії, філології та філософії Сибірського відділу АН СРСР академіка А. П. Дерев'янка. Однак через різні обставини лабораторія почала працювати тільки з 1991 р., хоча неформально вже функціонувала. До цього часу обладнано приміщення, розміщені археологічні і палеозоологічні колекції, створена база в с. Анетівка Миколаївської області, де зібрано необхідне обладнання для ведення археологічних розкопок [2.2.307, арк. 1]. Період створення лабораторії багато в чому обумовлюється тим, що в 1993 р. В. Н. Станко створює та очо-

лює кафедру археології та етнології України на історичному факультеті ОНУ ім. І. І. Мечникова. Її створення стало необхідним для поглиблення дослідження актуальних питань, пов'язаних з проблемами етногенезу, палеоекології і палеоекономіки населення Північно-Західного Причорномор'я, і визначалося наявністю відповідних кадрів, результатами багаторічних досліджень та можливістю більш активного залучення студентів до науково-дослідницької роботи. Археологами кафедри накопичений багатий досвід вивчення економічних структур стародавніх суспільств Південної України та значний фактичний матеріал, необхідний для повноцінних наукових досліджень. Результати робіт комплексної Причорноморської археологічної експедиції отримали широку відомість у вітчизняній та зарубіжній науці. Кафедра мала також невеликий досвід вивчення етнології населення степової зони. З початком 90-х рр. розпочата робота по вивченню сімейних і родинних відносин різних народів степів, формування поселень та будівництва жител, громадського побуту та звичаєвості [2.2.308].

Спочатку лабораторія вважалася учбово-методичною і мала такий склад: підпорядкована завідувачу кафедри археології та етнології України В. Н. Станко; завідувач лабораторії — О. А. Прігарін (з 1995 р. — І. В. Піструїл); старші інженери та лаборанти, співробітники кафедри археології та етнології України (А. В. Главенчук, А. В. Старкін, В. Я. Диханов, О. В. Сминтина та інші в рамках тем при кафедрі) [2.2.313].

В лабораторії організоване дослідження за такими науковими напрямками:

1. Палеоекологія. Проведення широкого вивчення геоморфології, стратиграфії, палеоботаніки, палеозоології, комплексне датування археологічних пам'яток і на основі одержаних даних реконструкція динаміки зміни природної обстановки в регіоні степів.

2. Палеодемографія. Проведення картографування пам'яток палеоліту та мезоліту степів. Здійснено реконструкцію палеодемографічної ситуації у Північно-Західному Причорномор'ї на основі визначення щільності заселення окремих екологічних ніш, можливостей і темпів репродуктивності степів та виявлення можливих конфліктів природи і суспільства (проявлення або елементи палеоекологічних криз).

3. Палеоекономіка. Постійне проведення розкопок пам'ятників палеоліту і мезоліту у степовій зоні на широких площах і на цій основі вивчення структур господарської діяльності давнього населення. Проводиться побудова моделі просторового функціонування стародавнього суспільства в умовах степів. Вивчення технологій стародавнього виробництва та розробка схем техніко-морфологічного аналізу індустрії пам'ятників степової зони, проведення їх кореляції між собою і з індустрією сусідніх територій. Проведення ремонтних, трасологічних і експериментальних робіт. Реконструкція функціональної структури стародавніх поселень на основі планіграфічних досліджень у лабораторії.

4. Вивчалася складна проблема стародавньої історії України — складення відтворюючої економіки у Південній Україні і досліджувалася динаміка наростання кризових явищ у мисливському господарстві населення степів.

5. Етнологія. Розширилися пошуки етнологічного матеріалу для порушення питань міжетнічних зв'язків різних народів Степової України: українців, болгар, гагаузів, греків тощо. Вивчалися сімейні і родинні відносини у народів степів, історія формування поселень та жител [2.2.307, арк. 1–3].

Науково-дослідницька та освітянська діяльність лабораторії побудована на основі розробки конкретних наукових тем в галузі археології та етнології степового Причорномор'я. Згідно із звітами про роботу Причорноморської експедиції за 1992–2004 рр. [2.2.251–2.2.262] за період наукового керівництва В. Н. Станко спільно з кафедрою археології та етнології України та лабораторією розроблялися такі наукові теми: «Екологія і економіка стародавніх суспільств Південної України» (В. Н. Станко, А. В. Старкін) — 1992–1994 рр. [2.2.309]; «Стародавні культури Північно-Західного Причорномор'я» (В. Н. Станко, А. В. Старкін) — 1993 р.; «Екологія, демографія та економіка ранньопервісної спільноти степової України» (В. Н. Станко, В. Я. Диханов, А. В. Главенчук, А. В. Старкін) — 1993–1995 рр. [2.2.296, арк.1; 2.2.297, арк.1]; «Етногенез та етнічна історія населення Степової України» (О. А. Прігарін, А. В. Шабашов) — 1993–1995 рр.; «Матеріальна та духовна культура болгар Бессарабії» (О. А. Прігарін, А. В. Шабашов) — 1995 р. [2.2.313, арк.3]; «Анетівка П. Пи-

тання соціально-економічного розвитку населення Північного Причорномор'я в пізньому палеоліті» (В. Н. Станко, І. В. Піструїл, А. В. Старкін) — 1996–1998 рр. [2.2.299–2.2.301].

За темами під керівництвом В. Н. Станко проводився великий обсяг археологічних та етнографічних досліджень. Перші включали в себе археологічні розвідки та розкопки, в яких брала участь постійно діюча Причорноморська палеолітична експедиція, в яку входили співробітники кафедри археології та етнології України ОНУ ім. І. І. Мечникова. Археологічні розвідки здійснювалися з метою моніторингу стану раніше знайдених пам'яток археології і виявлення нових.

У 1993 р. експедицією під керівництвом В. Н. Станко проведені розвідки неолітичного поселення Лашівка у Первомайському районі Миколаївської області [2.2.309, арк. 2]. У 1996 р. згідно з договором з управлінням культури Миколаївської обласної держадміністрації, співробітниками кафедри та лабораторії (О. А. Прігарін, І. В. Піструїл, О. М. Дзиговський) у Доманівському районі Миколаївської області проведені розвідки з метою виявлення археологічних та козацьких пам'яток даного регіону. В результаті розвідки знайдено 37 пам'яток різноманітних культурно-історичних періодів [1.7.107, с. 37–38].

Археологічні розкопки проводилися на багатьох пам'ятках переважно доби пізнього палеоліту. У 1993–2004 рр. проводилися розкопки пізньопалеолітичних пам'яток Анетівки II (керівник — В. Н. Станко; І. В. Піструїл, А. В. Главенчук, А. В. Старкін), 1993–1994 рр. — Анетівки XIII (керівники — В. Н. Станко та І. В. Піструїл), 1994 р. — Анетівки XXII (керівники — В. Н. Станко; В. Я. Диханов). Найбільш досліджуваною пам'яткою стала Анетівка II, яку розкопувала експедиція під керівництвом В. Н. Станко більше тридцяти років (1978–2007 рр.).

Науково-технічна обробка матеріалів здійснювалася шляхом проведення техніко-морфологічного аналізу колекцій, складання описів та таблиць, шифровки та опису палеонтологічного матеріалу, виготовлення ілюстрацій (складання креслень, малюнків кременю та фотографій) та ін. Упорядковані палеолітичні колекції Анетівки I, Анетівки II, Анетівки XIII та Анетівки XXII. Упорядкуванням колекцій займалися В. Н. Станко, А. В. Старкін, В. Я. Диханов, І. В. Піструїл. Систематизований

і описаний мезолітичний матеріал лабораторії з 42 місцезнаходжень (О. В. Сминтина). Упорядковані мезолітичні колекції з поселень Мирного, Царичанки, Абузової Балки, Трапівки та ін. [2.2.311–2.2.313].

У 1994 р. під керівництвом О. А. Прігаріна проведені етнографічні дослідження у дев'яти селах Доманівського, Вознесенського і Арбузинського районів Миколаївської області. Для створення кабінету етнографії населення Степової України привезений етнографічний матеріал. У листопаді 1994 р. відбулося етнографічне дослідження болгар Задністров'я с. Главани Арцизького району Одеської області (О. А. Прігарін, Т. А. Агафонова, А. В. Шабашов) та пошук предметів культури і побуту для поповнення колекції лабораторії. Зібрані записи, бесіди, відповіді на анкети, фотографії, малюнки, креслення, на основі яких співробітники лабораторії відтворили особливості матеріальної (поселення, житло, начиння, вбрання) та духовної культур (календарні і насінневі свята, сімейний і суспільний побут, народні звичаї та вірування українського населення Степового Побужжя) [2.2.312, арк. 3].

У 1995 р. співробітниками лабораторії проведені етнографічні дослідження традиційної культури населення Бессарабії: українського — с. Шевченково Кілійського, с. Білолісся Тарбунарського, с. Михайлівка Саратовського районів Одеської області (липень — серпень 1995 р.); болгарського — с. Новоселівка Кілійського, сс. Владичень, Червоноармійське, Огородне, Нові Трояни Болградського, с. Зоря Саратовського районів Одеської області (липень — серпень 1995 р.); російського — с. Приморське Кілійського, Іванівка Білгород-Дністровського районів Одеської області (липень 1995 р., березень 1996 р.) [2.2.313, арк. 2].

Працівниками лабораторії та студентами ОНУ (тоді ОГУ) упорядкований матеріал по етнографії Степового Побужжя, складені інвентарні картки і ведеться опис предметів культури і побуту даного регіону (О. А. Прігарін, Т. А. Агафонова, М. Захарченко) [2.2.313, арк. 1–2].

Під керівництвом В. Н. Станко проводилася міжнародна дослідницька програма «Греки Півдня України» у 2001 р., спрямована на всебічне вивчення історії, культурно-побутових традицій і сучасного стану представників даної етнічної гру-

пи в місцях їх компактного проживання (Крим, Приазов'я, Південно-Західна Україна). У складі експедиції працювало 10 представників від культурних центрів та вузів України, серед яких завідувач лабораторії археології та етнології Степової України — О. А. Прігарін. Зібрано колекцію фотографій (кін. XIX ст.) з понад 200 одиниць, зафіксований масив сімейних переказів [2.4.361, с. 535]. Деякі експонати з проведеної історико-етнографічної експедиції зберігаються у лабораторії. Роль В. Н. Станко у даному процесі — участь та контроль за етнографічними розвідками, редагування наукових праць з етнології та написання власних, наукове керівництво. Результати наукових досліджень використані в освітянському процесі (підготовка наукових програм, навчальних дисциплін та посібників тощо).

У напрямку навчально-методичної роботи відбувалася організація і проведення археологічної практики студентів історичного факультету ОНУ на пам'ятках археології в селах Анетівка Доманівського району Миколаївської області (В. Н. Станко, І. В. Піструїл, А. В. Главенчук, О. А. Прігарін, В. Я. Диханов). При розкопках Анетівки студенти проводили планіграфічну фіксацію знахідок, розвідки навколишніх територій з метою пошуку нових пам'яток, камеральну обробку матеріалів розкопок. У такий спосіб відбувалася підготовка дослідників кам'яного віку, які б продовжили вивчення палеоліту Північного Причорномор'я.

Етнографічна практика проводилася в селах Саратського, Кодимського, Приморського, Болградського та Кілійського районів Одеської області (керівники — В. Г. Кушнір, О. А. Прігарін).

На базі лабораторії за період завідування В. Н. Станко працювали два студентських наукових гуртки: археології кам'яного віку (спочатку керівник — В. Я. Диханов, потім — І. В. Піструїл) та етнографії (керівник О. А. Прігарін). Систематично проводилися консультації студентів та аспірантів по проблемам археології і етнографії, методики написання курсових і дипломних робіт. Зі студентами в лабораторії періодично проводилися практичні заняття, де вони навчалися практичним навичкам роботи з археологічними матеріалами, азів технології обробки кременю та морфології виробів, вивчали правила і

техніку малювання кременю, класифікацію готових виробів. В. Н. Станко мав намір організувати при лабораторії лекційні курси для студентів із залученням співробітників ОНУ, спеціалістів в галузі археології, але ця ідея не втілена в життя.

За допомогою матеріалів лабораторії підготовлені десятки рефератів, курсових, бакалаврських і дипломних, магістерських робіт та дисертацій. На основі роботи з археологічними матеріалами студенти готували тези доповідей до багатьох регіональних та міжнародних конференцій. Це, передусім, участь в археологічних конференціях, організованих на базі кафедри і лабораторії археології та етнології Степової України: щорічній Всеукраїнській етнологічній конференції студентів і молодих вчених та Міжнародній конференції студентів і молодих вчених «Давні культури і цивілізації Східної Європи» [1.5.42; 1.5.48; 1.5.49].

За наукового керівництва В. Н. Станко лабораторією створена бібліотека, яку збирали співробітники і за рахунок подарунків інших осіб, вона складається з рідкісних видань по історії первісного суспільства, археології, етнографії. На даний час бібліотекою користуються студенти, що спеціалізуються на кафедрі, для написання курсових і дипломних робіт і для підготовки до практичних занять і спецкурсів [2.2.291, арк. 68].

І. В. Піструїл провів екскурсії: крім студентів, з колекціями лабораторії ознайомилися учні шкіл, гімназій, етнографічного та археологічного гуртків Центру туризму та краєзнавства м. Одеси [2.2.313, арк. 2].

За роки керування В. Н. Станко лабораторією розпочате складання тематичного каталогу наукової літератури з археології та етнології. Існує архів експедиційних матеріалів розкопок поселення Анетівка II. Наслідком багаторічних досліджень є те, що сьогодні в лабораторії зберігаються багаті колекції Причорноморської експедиції, якою керував професор В. Н. Станко. Ця експедиція здійснила розкопки пам'яток кам'яного віку в долині ріки Бакшали (Анетівка I, Анетівка II, Анетівка XIII, Анетівка XXII, в тому числі більш ніж 20 стоянок кам'яного віку в цьому ж регіоні). Тут зберігається частина колекції трипільського поселення біля Березовської ГЕС і частина археологічної колекції з багатошарового поселення Орловка. Зібрана етнографічна колекція знарядь праці, предметів побуту, зразків

народного образотворчого мистецтва, знайдених у болгарських, українських, гагаузьких, російських та молдавських селах. У різних кімнатах лабораторії оформлені стенди з деякими колекціями кременевих виробів мезолітичних пам'яток Одеської області (Мирне), фотографіями пам'яток Анетівки I та II.

Завдяки В. Н. Станко лабораторія археології та етнології Степової України мала зв'язки як з українськими, так і з європейськими організаціями та вищими навчальними закладами. Відбувалося співробітництво з Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського НАН України, Одеською обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та архітектури. Відвідувачем лабораторії був професор з Італії П. Бьйонджи (університет Ка'Фоскарі). На 1994 р. між кафедрою археології та етнології України та Ягеллонським і Торунським університетами встановлені тісні наукові контакти (сумісні польові дослідження та публікації). На теперішній час лабораторія поповнюється новими колекціями не тільки з Анетівки, а й стоянок Каторжино. При цьому лабораторні дослідження продовжують і надалі відігравати важливу роль у наукових пошуках вчених ОНУ.

У 2004 р. після переїзду до м. Миколаєва в МНУ ім. В. О. Сухомлинського науковець формує наукову школу, що проводить археологічні дослідження у Південній Україні (про що свідчать звіти про науково-дослідну роботу та протоколи кафедр за 2004, 2005, 2006 рр.) [2.2.319; 2.2.321; 2.2.322]. Водночас В. Н. Станко розробляє документальну базу для створення науково-дослідної лабораторії археології і етнології при науковому відділі університету на базі історичного факультету. Лабораторія починає працювати з 2005 р. В. Н. Станко стає керівником лабораторії, науковим консультантом різних напрямків її діяльності [2.2.317–2.2.318]. Метою діяльності цього підрозділу університету стали наукові дослідження, вивчення, збереження і використання у навчальних цілях пам'яток матеріальної і духовної культури із залученням професорсько-викладацького складу університету, студентів та громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини.

Археологічні дослідження, які проводяться в рамках роботи лабораторії, сприяють розширенню знань студентів з курсу «Археологія України», здобуттю певних практичних навичок і

вмінь, пов'язаних з виявленням археологічних пам'яток, ознайомленням з основними прийомами та методами їх дослідження. Крім цього, це допомогло студентам оволодіти елементами підготовки та подання наукової інформації у формі наукових звітів, виступів на науково-практичних конференціях, написання статей, курсових, дипломних та магістерських робіт, а також сприяють залученню студентів-істориків до більш фундаментальних наукових досліджень в галузі археології та історії.

Підготовка студентів проводилася кадровим персоналом Інституту історії та права, серед них: В. Н. Станко; К. В. Горбенко, начальник археологічної експедиції МДУ, директор науково-дослідницького центру «Лукомор'я»; Ю. С. Гребенников, науковий співробітник лабораторії інституту; І. О. Смирнов, доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін інституту [2.2.318, арк. 1–2]. Базовими пам'ятками лабораторії стають Дикий Сад, Анетівка (під керівництвом В. Н. Станко), античне поселення на о. Березань. За підсумками роботи згаданих експедицій підготовлені наукові звіти до ІА НАН України, поповнена колекція матеріальних речей Миколаївського обласного краєзнавчого музею. За роки існування лабораторія встановила тісні зв'язки з провідними археологічними установами та вищими навчальними закладами України та Росії: Інститутом археології Національної академії наук України, Національним історико-археологічним заповідником «Ольвія», Регіональними ландшафтними парками на території Миколаївської області («Гранітне Степове Побужжя», «Тилігульський лиман»), Державним Ермітажем, Одеським національним університетом ім. І. І. Мечникова. Студенти Інституту історії та права і співробітники лабораторії отримали листи-подяки за результатами польового сезону 2006 р. При лабораторії створений археологічний музей та реставраційний центр по роботі з артефактами. Ідея про створення музею належала В. Н. Станко, яку потім втілили в життя працівники лабораторії.

Таким чином, завдяки науковому керівництву В. Н. Станко, лабораторії археології та етнології Степової України в Одесі та археології і етнології у Миколаєві стають місцем інтеграції дослідників кам'яного віку та етнологічних особливостей населення Північно-Західного Причорномор'я. На чолі з В. Н. Станко

проведено археологічні розвідки та розкопки цінних пам'яток, що дало змогу порушити складні питання палеоекономіки, палеосоціології та палеоетнології. Вчений керував написанням дисертацій археологічного та етнологічного спрямування співробітників лабораторії. Завдяки В. Н. Станко лабораторія підтримувала зв'язки з європейськими вузами, проводячи спільні дослідження. Тому дослідження лабораторій, що проводилися колись, якісно поліпшили рівень наукових праць вчених ОНУ ім. І. І. Мечникова та МНУ ім. В. О. Сухомлинського й призвели до видання ряду монографій з археології та етнології.

БЕЗ СВОЇХ ПОГЛЯДІВ ТИ НЕ ВЧЕНИЙ

Серед важливих проблем науки, до яких звертався у своїх роботах В. Н. Станко, є питання складання хронології, періодизації та культурно-історичного членування пізньопалеолітичних та мезолітичних пам'яток Північного Причорномор'я.

Однією з актуальних проблем в археології є хронологія палеолітичних та мезолітичних пам'яток причорноморських степів. У зв'язку з цим існує дуже багато точок зору, більшість з яких виключає одна одну через відсутність абсолютних датвань стоянок. До питань розвитку палеоліту зверталася велика кількість вчених, серед яких можна назвати П. П. Єфименко, С. М. Замятніна, О. О. Формозова, С. М. Бібікова, П. Й. Борисковського, О. Н. Рогачова, О. П. Черниша, В. І. Даниленко, М. Я. Рудинського та ін. Після них великий внесок у науку по вивченню палеоліту та мезоліту зробив Володимир Никифорович Станко, який є результативним дослідником з цих питань за останні 50 років.

Перші згадки про знахідки палеолітичних кременів у регіоні степів Північного Причорномор'я пов'язані з Надпоріжжям і відносяться до кінця ХІХ ст. Однак широкі пошуки та дослідження палеолітичних пам'яток в цьому регіоні почалися значно пізніше і пов'язані з працями комплексної новобудівної експедиції, що проводила розвідки та розкопки археологічних пам'яток в зоні будівництва Дніпровської ГЕС. В більш південних областях степів Північного Причорномор'я вивчення пізньопалеолітичних пам'яток приходиться в основному на 50-ті і 60-ті рр. ХХ ст. [2.4.408, с. 5].

У першій половині 70-х рр. минулого століття значно активізувалося вивчення палеолітичних пам'яток у степах Північного Причорномор'я. Відкриті пізньопалеолітичні місцезнаходження в межиріччі Дністра і Дунаю, на нижньому Подністров'ї. В. І. Красковським, С. П. Смольяніною, О. В. Гудковою, І. В. Сапожніковим та іншими вченими виявлені і розпочаті дослідження значної групи пізньопалеолітичних і мезолітичних пам'яток. Ними вперше виділені пам'ятки ранньої пори

пізнього палеоліту у степах нижнього Придністров'я. До даного періоду віднесені місцезнаходження Барабой II, III та пункти знахідок Нерубайське і Татарка II. На початку 1970-х рр. до початку пізнього палеоліту віднесені також Зелений Хутір II і Кулударь [1.1.11, с. 20].

Інгульською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. Г. Шапошнікової розвідані і частково досліджені перші пізньопалеолітичні пам'ятки в басейні р. Інгул на території Миколаївщини [2.4.408, с. 8]. С. В. Смирновим вперше систематизовані, вивчені і опубліковані основні матеріали по палеоліту Надпоріжжя. В. Н. Станко відкрив перші палеолітичні пам'ятки на нижньому Дніпрі. Відкриття та дослідження нових пам'яток у нижньому Подністров'ї в межиріччі Дністра та Південного Бугу значно змінили уявлення про розвиток пізньопалеолітичних і мезолітичних культур на вказаній території.

На основі нових стоянок В. Н. Станко зробив свою версію періодизації пізнього палеоліту Північного Причорномор'я. У цій схемі пам'ятки датовані двома етапами — раннім (Зелений Хутір II, Сагайдак I) і заключним, виділивши дві групи пам'яток: аккаржанську (В. Аккаржа, Кам'янка, Усатове, Чобручі) та івашківську (Івашкове VI, Серединний Горб, Червона Гребля та ін.) [2.4.442, с. 9].

У 1978 р. свою періодизацію запропонував В. І. Красковський, поділивши пізній палеоліт на три етапи — ранній, розвинутий та заключний. До першого з них віднесений тільки Барабой III, а до другого — Кам'янка [1.1.11, с. 20].

Наприкінці 1970-х рр. В. Н. Станко вніс зміни до розробленої ним періодизації пізнього палеоліту всієї степової зони, у якій виділено чотири хронологічні етапи: початкова пора, рання пора, середня пора та заключний етап [2.4.348, с. 87–97; 2.4.408, с. 17]. До першої хронологічної групи, яка являла собою заключний етап ранньої пори пізнього палеоліту, віднесені стоянки Сагайдак I, сьомий та восьмий шари Володимирівки. До другої хронологічної групи, яка за часом відповідає максимуму ошашківського зледеніння, відносилися Анетівка I, Анетівка II, Володимирівка (6–4-й шари) та Івашкове поле. Третя хронологічна група, датована пізньольодовиків'ям — 14–16 тис. р.т., представлена третім шаром Володимирівки і Червоною Греблею. До четвертої хронологічної групи вхо-

дили Велика Аккаржа, перший та другий шари Володимирівки, Івашкове VI і Серединний Горб. Пам'ятки даної групи автор відніс до постльодовиків'я [2.4.348, с. 97]. Дана періодизація багато в чому відрізняється від запропонованих раніше іншими дослідниками, в тому числі і від наступних схем В. Н. Станко, Г. В. Григор'євої та Т. Н. Швайко, авторів праці «Пізньопалеолітичне поселення Анетівка II». Разом з тим В. Н. Станко зазначає, що запропонована періодизація, звісно, є неповною. Основна маса пам'яток пізнього палеоліту, представлена підйомним матеріалом, з нею не пов'язана. Тому дослідник не виключав, що правомірність такої хронологічної схеми буде підтверджена чи відкинута подальшими дослідженнями [2.4.348, с. 97].

В середині 1980-х рр. В. Н. Станко виділено у Побужжі дві лінії розвитку: анетівська пізньопалеолітична культура, яку продовжують у пізньому мезоліті пам'ятки кукрецького типу, і гребеніківська культура, якій в ранньому мезоліті передують пам'ятки типу Царинки та Гаврилового Яру з геометричними мікролітами [2.4.368, с. 18].

Схема періодизації пам'яток пізнього палеоліту відрізнялася від попередньої лише тим, що у фінальний палеоліт включена стоянка Анетівка II, але з отриманням радіовуглецевої дати для цього комплексу він зайняв місце комплексу у хронологічній групі пам'яток, які відповідають максимуму ошашківського зледеніння [2.4.348, с. 101].

У подальшому з появою нових пам'яток та отриманням для деяких з них радіовуглецевих датувальних періодизація пам'яток палеоліту уточнювалася, але, як підкреслює С. П. Смольянінова, суттєвих змін не зазнала [1.7.146, с. 83]. Далі це видно на основі більш пізніх робіт.

У другій половині 1990-х рр. В. Н. Станко виділено дві територіальні групи пам'яток пізнього палеоліту — південнобузьку та дністровську [2.4.443, с. 14]. До раннього етапу пізнього палеоліту першої групи вчений відніс Анетівку XIII [2.4.443, с. 18]. Середній етап представлений Сагайдаком I. Поряд з цим В. Н. Станко виділив поселення з південноєвропейськими традиціями, представлені матеріалами Володимирівки та Івашкового поля [2.4.443, с. 20]. Подальший розвиток індустрій Сагайдака I автор пов'язує з поселеннями Анетівка I і Муралівка

[2.4.443, с. 22]. До періоду максимуму ошашківського зледеніння він відносить яскравий археологічний комплекс Анетівка II, який не має прямих аналогій серед пам'яток Побужжя та граничних територій Західної Європи [2.4.443, с. 25]. До заключного етапу пізнього палеоліту В. Н. Станко включив Володимирівку (шари 1, 2), Серединний Горб та Івашкове VI.

Дністровська група пам'яток представлена як більш ранніми знахідками (Зелений Хутір II), так і тими, що віднесені до середнього етапу пізнього палеоліту (стоянки Кам'янка, Отарик, Усатове, Калфа) [2.4.391, с. 4]. З періодом першого потепління Ляско (17 тис. р. т.) В. Н. Станко пов'язує появу стоянки В. Аккаржа. Фінальний етап пізнього палеоліту, за висновками В. Н. Станко, представлений невиразними поодинокими місцезнаходженнями, виключення з яких становить стоянка Чебручи [2.4.391, с. 8].

Поряд з В. Н. Станко свою версію періодизації пізнього палеоліту Північного Причорномор'я розробили О. О. Кротова, В. Коєн та М. Отто, М. П. Оленковський, І. В. Сапожніков. Відсутність єдності серед дослідників у питанні періодизації як пізньопалеолітичних, так і мезолітичних комплексів відбувається у зв'язку з тим, що серед дослідників немає єдиної думки про критерії виділення раннього мезоліту: багато відомих пам'яток одними відносяться до пізнього палеоліту, іншими — до раннього мезоліту.

Наприклад, ряд дослідників датують Анетівку пізнім палеолітом: О. П. Черниш [1.7.169, с. 91], П. Й. Борисковський, В. І. Красковський [1.2.19, с. 26], Д. Я. Телегін [1.1.15, с. 26, 48], І. В. Сапожнікова, Г. Ф. Коробкова, І. В. Сапожніков [1.2.31, с. 99], інші ж — раннім мезолітом — В. Н. Станко [2.4.340, с. 11; 2.4.341, с. 38; 2.4.417, с. 102; 2.4.429], Ю. Г. Колосов [1.7.116], С. П. Смольянінова [1.1.12, с. 57–59].

Протягом декількох років вчений намагався створити періодизацію пам'яток мезоліту Північно-Західного Причорномор'я. Потрібно зазначити, що в публікаціях матеріалів мезолітичних стоянок питання хронології по суті не ставилися. У 1950-х — початку 1970-х рр. П. Й. Борисковський, Г. Ф. Коробкова, Г. В. Григор'єва, В. І. Красковський, В. Н. Станко та інші частіше всього обмежувалися атрибуцією кам'яного інвентарю рамками епохи, інколи підкреслюючи «ранній» чи «пізній»

характер знахідок. Причиною цього стали відсутність абсолютних дат та незадовільний стан джерел з місць розкопок. Незважаючи на це, В. Н. Станко зроблені важливі спостереження по стратиграфії і хронології окремих пам'яток. Ще 1965 р. В. Н. Станко описує знахідки стоянок Гіржево та Мирне, які відносить до тарденуазької культури. У 1966 р. дослідник складає археологічну карту-схему пам'яток кам'яного віку, де виділяє кілька стоянок тарденуазької культури (Гребеники, Гіржево, Довжанка та ін.) [2.4.373, с. 236].

Розроблену періодизацію мезолітичних пам'яток В. Н. Станко представляє в кандидатській дисертації «Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я» 1967 р. За автором, ранній мезоліт представлений двома групами пам'яток, одна з яких розташована в межиріччі Дунай — Дністер на р. Сараті (Білолісся, Кантемир), друга — в середній течії Південного Бугу (Анетівка, Ново-Архангельськ, Завалля). Різкі розбіжності між цими групами пам'яток простежуються як у наборі та кількісному співвідношенні знарядь праці, так і в техніці обробки кремєню [2.4.340, с. 9]. Пізній мезоліт, як зазначає В. Н. Станко, представлений близько 40 стоянками регіону, що поділяються на пам'ятки типу Гребеників та пам'ятки кукрецького типу. До першого типу автор відносить стоянки Гребеники, Гіржево, Мирне, місцезнаходження починаючи з межиріччя Дунай — Дністер і далі до басейна Дніпра [2.4.340, с. 15–16]. Найвиразнішою пам'яткою кукрецького типу В. Н. Станко називає Абузову балку на Південному Бугі та місцезнаходження Синюхин Брід, Гвоздів та Сагайдак. Він дійшов висновку, що мезоліт Північно-Західного Причорномор'я охоплює час від 8000 років до н. е. до 5000 років до н. е. (кінець пізнього дріасу — середина атлантичного часу) [2.4.340, с. 21].

З початком 1970-х рр. В. Н. Станко додає до переліку пізньомезолітичних стоянок Борисівку та Василівку (Китай-Озеро). Стоянок раннього мезоліту він майже не називає. Без сумніву, вчений вказує лише на одну яскраво виражену стоянку ранньомезолітичного часу — Білолісся (Одеська обл.) [2.4.383, с. 107]. Багато місцезнаходжень та стоянок автор на той час не зміг чітко віднести до раннього чи то до пізнього мезоліту.

У другій половині 1970-х рр. в одній з своїх праць про період пізнього мезоліту В. Н. Станко вказує, що широко розповсю-

джуються пам'ятки гребеніківської культури, поряд з якою йдуть кукрецька та горно-кримська [2.4.442, с. 9]. У 1976 р. В. Н. Станко доповнює перелік мезолітичних пам'яток, вже чітко називаючи стоянки. Ранній мезоліт представлений, на його думку, такими пам'ятками: Білолісся, Кантемир, Царинка, Анетівка, Ново-Архангельськ, Рогалик-Якимівська, Волоський та перший Василівський могильники [2.4.402, с. 17]. Пізній мезоліт Північно-Західного Причорномор'я представлений, як і раніше, гребеніківською та кукрецькою культурою. Буквально через рік у працях В. Н. Станко вказується значна кількість нових мезолітичних стоянок. До раннього мезоліту вчений відносить близько 14 пам'яток, поділяючи їх на чотири територіальні групи: Білолісся, Білолісся IV, Кагельник, Кантемир (Дністровсько-Дунайське межиріччя); Рогалик Якимівська (Північно-Східне Причорномор'я); Царинка, Анетівка, Ново-Архангельськ, Гаврилів Яр, Завалля (межиріччя Дністер — Південний Буг), Сурський V, Волоський та перший Василівський могильники (Надпоріжжя). [2.4.397, с. 47]. Що стосується пізньомезолітичного періоду, то пам'яток гребеніківської культури нараховується, за даними археолога, близько сотні. З початком 1980 р. В. Н. Станко продовжує поглиблено досліджувати ранньомезолітичні пам'ятки, про що свідчить його праця «Ранній мезоліт степів Північного Причорномор'я». Автор дає повну публікацію археологічних колекцій пам'яток даного періоду територіальних груп [2.4.417]. Пізніше вчений визначив хронологічні рамки раннього мезоліту степів (пребореальний період — 10–9 тис. р. т.). Пізній мезоліт вчений датує бореальним та ранньоатлантичним часом [2.4.341, с. 39].

Окремого розгляду потребує і питання хронології стоянки Мирне, яка розкопувалася під керівництвом В. Н. Станко з 1969 до 1976 р. Матеріали пам'ятки піддані комплексному вивченню: геоморфологію та стратиграфію стоянки досліджували В. Ф. Петрунь та П. М. Долуханов, трасологічний аналіз всієї колекції здійснено Г. Ф. Коробковою зі співробітниками, археозоологічні дослідження проведені В. І. Бібіковою, а пилковий аналіз — Г. О. Пашкевич. Роботи принесли багату колекцію знахідок: понад 20 000 кременевих артефактів, розвинуту індустрію з кістки та рогу і 9 800 ідентифікованих кісток тва-

рин, риб та рептилій. Дискусії з приводу датування стоянки не вщухають і досі. Матеріали щодо стоянки публікувалися кілька разів ще до закінчення основних робіт. Тоді більшість авторів (Д. Я. Телегін, 1976 р. [1.7.166]; В. Н. Станко, 1965 р. [2.4.386]) відносили її до гребеніківської культури. Проте в окремій монографії В. Н. Станко переконував, що кременева індустрія стоянки містить елементи двох традицій: гребеніківської та кукрецької. Відразу після розкопок В. Н. Станко відніс Мирне до бореального періоду голоцену. Це визначення ґрунтувалося на вивченні стратиграфії пам'ятки, на результатах палінологічного аналізу та на типологічних паралелях [2.4.341, с. 8]. Г. О. Пашкевич, провівши спорово-пилковий аналіз стратиграфічної колонки Мирного, встановила, що пилковий комплекс культурного шару датується раннім голоценом [1.7.130, с. 154]. В. Н. Станко припустив, що поселення існувало у часи бореалу, але перша радіовуглецева дата (Le-1647, 7200±80), одержана для Мирного, вченому видалася заранньою і поставила під сумнів офіційну думку стосовно віку пам'ятки [2.4.433, с. 119].

Стратиграфія поселення Мирне, поруч із типологічними паралелями, застосована для того, щоб визначити час появи пізнього мезоліту у степах Південної України. Кременевий комплекс Мирного представлений елементами двох окремих культур — кукрецької (анетівської) та гребеніківської. Частки характерних типів обох культур майже рівні у колекції Мирного. Більшість скупчень поєднували вироби обох традицій. Тлумачень цієї картини запропоновано кілька.

Низка авторів трактували індустрію поселення Мирне як гомогенну. Однак кукрецька та гребеніківська культури відрізняються технологічно та економічно. О. Н. Сорокін висловив думку, що в Мирному з-за активного розтягування землерийними тваринами сталося механічне змішання різних шарів і знахідок. Отже, Мирне можна інтерпретувати як залишки декількох різночасних сезонних стоянок різних груп кукрецького і гребеніківського населення, які безпосередньо не взаємодіють між собою. Колекція з бікультурними ознаками утворилася в результаті натурації [1.7.160, с. 430]. Тому реконструкцію В. Н. Станко економічного та соціального устрою в мезоліті степів Північного Причорномор'я О. Н. Сорокін не

визнає, аргументуючи це також і тим, що приклад наводиться на основі тільки однієї стоянки Мирне.

Потрібно зауважити, що це не є істиною останньої інстанції, потрібно проводити дослідження на таких пам'ятках більш ретельно для подібних висновків, зроблених О. Н. Сорокіним. Деякі дослідники мезоліту південного регіону знаходять переплетення кукрецьких та гребеніківських традицій і на інших пам'ятках, окрім Мирного, про що говориться в одній з публікацій О. В. Сминтини. Так, характеризуючи пізньомезолітичну стоянку Залізничне, дослідниця припускає, що цю та інші пам'ятки Дунай-Дністровського межиріччя навряд чи можна однозначно пов'язувати з носіями культурних традицій кукрецького кола: всі вони демонструють поєднання обох технокомплексів — гребеніківських і кукрецьких [1.7.158, с. 210]. Крім цього, припущення щодо наявності кукрецько-гребеніківських традицій висловлює І. В. Піструїл, досліджуючи стоянки Каторжино I та II [1.7.135]. Думка про спільне засвоєння Дунай-Дністровського межиріччя носіями кукрецьких і гребеніківських традицій наявна також у публікаціях С. І. Коваленко та В. Б. Цоя [1.7.115]. За допомогою виявлення нових даних з часом можна виділити стоянки, які напевно вказуватимуть на дане культурне явище.

В. Н. Станко інтерпретував виявлене ним явище співіснування кукрецьких та гребеніківських кременевих скупчень на одному поселенні більш складно. На його думку, внаслідок взаємодії гребеніківців та кукрекців у Буджаку постала низка «синкретичних» стоянок, серед яких найвиразніша — стоянка Мирне. За автором розкопок, Мирне заселено майже одночасно щонайменше двома общинами різного походження — кукрецького та гребеніківського. В процесі взаємодії вони обмінювалися технологічними ідеями та мисливською здобиччю. Але стосунки не були розвинуті достатньо аби знівелювати розбіжності між двома відмінними способами обробки кременю. Тому заповнення обмежені, та гребеніківські і кукрецькі комплекси просторово відокремлені навіть на одній стоянці.

Єдиний спосіб припинення дискусій стосовно хронології опорного поселення є застосування природничих методів абсолютного датування. У процесі виконання спільного українсько-італійського проекту «Радіовуглецева хронологія поселень

Північного Причорномор'я та Криму в кінці плейстоцену та у ранньому голоцені» встановлені нові дати стоянки Мирне. Вони дозволяють пролити світло на ряд невирішених питань історії мезолітичного населення Південно-Західної України. Відібрані проби з поселення Мирне надіслані до Гронінгенської лабораторії. Одержані дати вказують на бореальний вік культурного шару даного поселення і охоплюють проміжок часу від 7590 до 7170 років [2.4.394, с. 34].

Внаслідок отриманих дат постало ще одне цікаве питання, пов'язане з технологією розщеплення кременю. В. Н. Станко встановлено, що в поселенні Мирне використовувалася нова технологія, орієнтована на виробництво тонких правильних призматичних пластинок, а одержані дати вказують на досить ранній (бореальний) вік цієї технології. Це явище відоме у Південній та Західній Європі, але переважно на початку атлантичного періоду голоцену (Північно-Східна Італія, долина р. Адіже). Її виникнення викликало радикальну перебудову у галузі виготовлення кременевих знарядь праці. Внаслідок цього В. Н. Станко зробив припущення, що в мезоліті Північно-Західного Причорномор'я нова технологія існувала у розвиненій формі ще за III–IV століття до того, тобто давніше від решти Південної Європи. Крім того, це припущення знаходиться у відповідності з ідеями В. Н. Станко та Д. Я. Телегіна щодо хронології мезоліту України. За цими даними останній настав раніше за його південно-європейські аналоги — у бореалі [2.4.394, с. 36].

Протягом останніх років запропоновано відмінний погляд на поширення пізнього мезоліту з геометричними мікролітами теренами України. Л. Л. Залізник вбачає в ньому місцевий вираз загальноєвропейської хвилі протонеолізації, яка передувала власне розповсюдженню носіїв відтворюючої економіки [1.7.110]. Як стверджують Д. В. Кіосак та П. Біаджи, бореальний вік культурного шару свідчить не на користь цієї сміливої концепції. Нові дані швидше знаходяться у відповідності з концепціями автохтонного походження геометричного мезоліту Південно-Західної України [2.4.394, с. 36].

Таким чином, останні дати поселення Мирне підтверджують первинні інтерпретації стратиграфії та хронології стоянки, висловлені В. Н. Станко. Вони припускають значні відмінності у

розвитку мезоліту степів України та решти Південної та Центральної Європи. Ці особливості включають не лише різницю на рівні окремих археологічних культур, але й різні ритми та темпи еволюції матеріальної культури та способу життя.

Однією з кардинальних проблем археології нинішнього часу є питання про специфіку розвитку культури в різних частинах ойкумени в пізньопалеолітичну епоху. Для того щоб вирішити питання про виділення історико-культурних областей території Північно-Західного Причорномор'я, потрібно дати коротку історію розробки даної проблематики, яка не претендує на повноту викладу. Головною метою стало простеження логіки розвитку наукової думки, виділення основних методологічних моментів і, нарешті, показ позиції В. Н. Станко у розробці цього питання.

На початковому етапі розвитку палеолітознавства (50-ті рр. XIX — поч. XX ст.) знайдений матеріал на територіях, розташованих поза Європейським континентом, був настільки рідкісним явищем, що сама постановка питання про існування іншого шляху розвитку кам'яної індустрії, крім відомих у Європі, була абсурдною. Зіштовхуючись з фактами протиприродного з європейської точки зору поєднання архаїчних та пізньопалеолітичних рис у комплексах, їх намагалися підігнати під європейську мірку. Саме таким чином французькі дослідники трактували стоянку Шуйдунгоу. Однак поступове накопичення матеріалу змусило вчених вже у 1920–1930-ті рр. поставити питання про вироблення місцевих періодизацій палеоліту.

У вітчизняній науці у першій половині XX ст. активно розроблялася проблема виділення великих історико-культурних областей. Ще до революції 1917 р., досліджуючи дане питання, вчені зіставляли місцевий палеоліт з матеріалами Західної Європи. В. О. Городцов вважав, що є неможливим об'єднання культур Західної та Східної Європи в один тип. Йому першому належить ідея існування в ту епоху одночасних культур з їх етнографічними та етнологічними особливостями: «Прагнення західноєвропейських археологів підвести всі культури під один тип орін'якської страждає явним насильством над фактами... Уявляється безсумнівним, що культури Східної Європи мають такі особливості, які дають повне право на виділення в особлив» [1.7.86, с. 48].

Ця тематика розвинута у працях П. П. Єфименка. У 1928 р. він запропонував першу власну періодизацію палеоліту Східної Європи [1.7.86, с. 51]. У першому виданні дородового суспільства він звертає увагу на розбіжності у характері розвитку кам'яної індустрії пізнього палеоліту північної частини Євразії від культур Середземномор'я та Причорномор'я. В цих регіонах мустьєрська техніка затримується довше, ніж у Європі, верхній палеоліт приходить пізніше та характеризується бідністю інвентарю [1.9.204].

Важливою віхою на шляху дослідження проблематики значних історико-культурних областей у палеоліті стала опублікована у 1951 р. ґрунтовна праця відомого археолога по вивченню палеоліту С. М. Замятніна «Про виникнення локальних розбіжностей у культурі палеолітичного періоду», багату положень з якої зберігають значимість до цього часу. В епоху пізнього палеоліту С. М. Замятнін виділив три найбільших області первісної ойкумени: середземноморсько-африканську, європейську прильодовикову та сибірсько-китайську. Особливість середземноморсько-африканської області, яка включає в себе пам'ятки Африки, Близького Заходу, Криму, Кавказу, півдня Європи, полягає в іншій послідовності розвитку культури, яка в першу чергу зберігала «оріньякоїдний характер» [1.9.204].

Пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я в широкому культурно-історичному плані розглянуті М. Я. Рудинським та В. І. Даниленком в середині 1950-х років. Аналізуючи особливості розвитку палеоліту на Україні, М. Я. Рудинський виділив південну зону пізньопалеолітичних пам'яток Східної Європи та пов'язав її з капсійським типом культури. В. І. Даниленко виділена причорноморська культурно-історична спільнота, яку він теж пов'язував з розвитком капсія на нашій території [2.4.348, с. 84]. Після 1950-х рр. у розробці даної тематики відбувається деякий перерив, що був також пов'язаний і з активним розповсюдженням локально-культурного підходу до вивчення пізнього палеоліту [1.9.204]. П. Й. Борисковський, видатний дослідник у сфері палеоліту, вважав за необхідне виділяти степи Північного Причорномор'я та Приазов'я в особливу зону, яка займала проміжне положення між виділеними С. М. Замятніним європейської прильодовикової та афросередземноморської

областями [1.7.82, с. 429]. Ця зона відзначалася особливими формами господарства, пов'язаними з умовами навколишнього середовища (масове облавне полювання на стада диких биків), відсутністю постійних жител, розповсюдженням недовговічних мисливських стійбищ у відкритих степових просторах, а також своєрідним кременевим інвентарем. Разом з тим, як зазначив історик-археолог С. А. Васильєв, визачивши цінність локального різноманіття палеоліту, П. Й. Борисковський прагнув подати локальні та періодизаційні дослідження як взаємодоповнюючі, а не взаємовиключні сторони вивчення давнього кам'яного віку [1.7.86, с. 121].

Можливість виділення степової зони оспорювала М. Д. Гвоздовер, яка стверджувала, що такої зони «ні як спорідненої за культурою групи пам'яток, ні як єдиної культурно-господарської області не існувало» [1.7.91, с. 41].

На думку В. Н. Станко, до початку 60-х років намітилася основна проблематика у вивченні палеоліту Північного Причорномор'я. У тій чи іншій мірі більшість дослідників кам'яного віку (П. П. Єфименко, П. Й. Борисковський, М. Я. Рудинський, В. І. Даниленко) схилилися до особливого шляху розвитку палеоліту степової полоси. Концепції їх на цьому етапі ще погано піддаються диференціації. Дослідник стверджує, що не до кінця ясна позиція авторів як в оцінці загальної ситуації формування конкретно-історичних особливостей матеріальної культури пам'яток, так і шляхів розвитку індустрій та їх особливостей. Головною причиною, на думку В. Н. Станко, стала на той час вузькість джерельної бази, яка не дозволяла з більшою конкретністю визначити особливості формування та розвитку палеоліту цього регіону. Але вже з кінця 1950-х рр. значно активізувався пошук пізньопалеолітичних пам'яток у зоні південноруських степів, що заповнило білі плями на карті палеоліту Причорномор'я і дало можливість виділення локальних культур [2.4.348, с. 84]. Іншу думку має С. А. Васильєв — праці дослідників 1960–1980-х рр., в тому числі П. Й. Борисковського, які присвячені розгляду палеоліту більш вузьких територій, у більшості випадків містять розвиток і конкретизацію ідей С. М. Замятніна [1.9.204].

Теоретичні напрацювання 1950–1960-х рр. покладені в основу спільного з В. Н. Станко, С. М. Бібіковим та В. Ю. Коеном до-

слідження [2.4.343]. У монографії вперше подана повна публікація матеріалів трьох опорних пам'яток фінального палеоліту і мезоліту Гірського Криму (Шан-Коба, Фатьма-Коба, Мурзак-Коба), досліджених у різні роки Г. А. Бонч-Осмоловським та С. М. Бібіковим. У праці використані неопубліковані матеріали з архівів ЛВІА та ІА АН УРСР. В. Н. Станко та іншими авторами запропоновано нову схему культурно-історичної періодизації фінального палеоліту і мезоліту Криму та визначено їх місце в ареалі культур Середземномор'я.

Четверта глава цієї роботи — «Культури середземноморської області у фіналі льодовиків'я» містить важливі теоретичні викладки стосовно місця Причорномор'я в Середземноморському культурному регіоні. На основі своєрідності етнокультурного складу населення вони виділяють у Середземномор'ї три історико-культурні зони: 1) північносередземноморську або південноєвропейську, 2) північноафриканську, 3) передньоазійську [2.4.343, с. 205].

Закономірністю, притаманною середземноморській області, є те, що різні локальні прояви однієї культурної традиції розповсюджуються на великій території і мають різноманітну генетичну підоснову. Вони складають окремі індустрії, які об'єднуються в так звані технокомплекси. На думку авторів, географія їх обмежена рамками історико-культурних зон і має своєрідну динаміку, що дає можливість припустити, що за технокомплексами стоять етнокультурні утворення. Такими, напевно, є спільноти: 1) азиль-романелльська; 2) фінальноєпіграветтійська (південноєвропейська зона); 3) «іберомаврська» (північноафриканська зона); 4) кебарансько-натуфійська; 5) зарзійсько-імеретинська (передньоазійська).

Поряд з ними існували і інші локальні культури, які не охоплені процесами «інтеграції». Розвиток населення Середземномор'я в цей час представляється у вигляді сукупності місцевих культурних традицій, замкнених у межах окремих районів, хоча, як вважає О. О. Радзиховська, реєстр цих традицій є далеким від повноти, а генетичні взаємовідносини між ними не завжди встановлюються [1.7.140, с. 390].

Пам'ятки фіналу льодовиків'я Азово-Чорноморського регіону становлять особливий інтерес. Вони утворюють локальні культури, що сформовані на місцевій пізньопалеолітичній тра-

диції під впливом Кавказу та Балкан, інколи за участю свідерської та аренсбурзької культур Європейських низин. Таким чином, на думку О. О. Радзиховської, концепція П. Й. Борисковського про степову зону палеоліту як «регіон контактів» повністю застосовується для тардигляціалу [1.7.140, с. 390].

У X–IX тис. до н. е. в Азово-Чорноморському регіоні простежується значно різноманітніший етнокультурний склад, ніж у крупних зональних структурах Середземноморської області. Аналогічна ситуація характерна для нижньої течії Нілу. Таким чином, між крупними зональними структурами (південноєвропейською і середньоазіатською; середньоазіатською і північноафриканською) склалися регіони зі специфічними особливостями розвитку. Середземноморська область припиняє своє існування з початком процесу неолітизації, однак у фіналі льодовиків'я територія Великого Середземномор'я являла собою єдину історичну область, населення якої пов'язано загальними закономірностями розвитку, рядом особливих рис та своєрідних проявів, тоді коли прильодовикова область має іншу матеріальну культуру, основу на різних варіантах технокомплексів: свідер, лінгбі, аренсбург, тьєнгер, мадлен, постмадлен. Автори, як зазначає О. О. Радзиховська, стверджують, що єдність середземноморської області у тардигляціалі не визначається однорідним антропологічним складом населення чи єдиним типом господарства, її «історична тканина» зіткана етнокультурними процесами [1.7.140, с. 391].

Таким чином, до 1960-х рр. при виділенні крупних історико-культурних областей багатьма дослідниками не враховувалися особливості локального розвитку територій, в тому числі і степового Причорномор'я. Активізація археологічних досліджень та відкриття нових пам'яток, важливу роль в яких відіграв В. Н. Станко, сприяла виділенню локальних культур регіону (В. Н. Станко, В. Ю. Коєн, С. М. Бібіков), побудові нових схем культурно-історичного розвитку пізнього палеоліту. Так, в одній зі своїх монографій вчений доводить мозаїчність культурно-історичного розвитку даного періоду [2.4.348, с. 86].

Окремо хотілося б зупинитись на версії В. Н. Станко культурно-історичного членування палеолітичних та мезолітичних пам'яток. Ще 1967 р. вченим зроблена спроба на основі вивчення новітніх на той час матеріалів по палеоліту і мезо-

літу степів показати генезис та розвиток окремих культурно-історичних явищ у регіоні, їх взаємовідношення, контакти між собою. Розділ IV кандидатської дисертації В. Н. Станко присвячений культурно-хронологічним розбіжностям у мезоліті Північно-Західного Причорномор'я. Тут розглядається питання хронології та періодизації мезолітичних пам'яток. В. Н. Станко відкидає періодизацію археолога О. П. Черниша, «яка побудована без урахування локальних особливостей південних та більш північних пам'яток, які дослідником розглядаються як віддзеркалення розвитку єдиної генетично пов'язаної культури» [2.4.340, с. 18]. Як вже показано, В. Н. Станко всі мезолітичні пам'ятки розподіляє на ранню та пізню хронологічні групи. До раннього мезоліту ним віднесено два типи пам'яток — білолеський та анетівський, до пізнього мезоліту — локальну гребеніківську культуру [2.4.340, с. 21–22].

Дослідник доходить висновку, що мезоліт Північного Причорномор'я формувався під сильним впливом передньоазіатських племен, котрі зробили свій відбиток на його матеріальну культуру. У зв'язку з цим територіально близькі мезолітичні культури Північно-Західного Причорномор'я, Подніпров'я та Лівобережної України мають, крім відмінностей, численні подібні риси, що дозволяє їх виділити в одну історико-культурну область. Автором встановлено, що в кінці мезоліту на території, зайняту гребеніківською культурою, проникають племена курецької культури, відомі на той час тільки за пам'ятками Криму, Приазов'я та Надпоріжжя [2.4.340, с. 27].

Що стосується виділення ранньомезолітичних стоянок у білолеський тип пам'яток, то у більш пізніх працях В. Н. Станко включає Білолесья у центральноевропейську історико-культурну область розвитку мезоліту. Крім того, дослідник включає стоянки межиріччя Дунаю та Дністра у коло пам'яток гребеніківської культури. Слабка вивченість ранньомезолітичних пам'яток на території Дністро-Дунайського межиріччя не дає можливості чітко розмежовувати локальні культури цього періоду, які простежуються тут як в більш ранній, так і в більш пізній час [2.4.383, с. 109, 110].

Таким чином, В. Н. Станко виділив декілька археологічних культур, притаманних території Північного Причорномор'я: анетівська пізньопалеолітична культура, яку продовжують у

пізньому мезоліті пам'ятки кукрецького типу, і гребеніківська культура, якій у ранньому мезоліті передують пам'ятки типу Царинки та Гаврилового Яру з геометричними мікролітами [1.7.146, с. 82].

У своїй докторській дисертації на основі монографії [2.4.342] В. Н. Станко наводить аргументи на користь складання пізнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я на основі мустьєрської стінковської культури. При цьому автор монографії заперечує висловлену раніше ним же думку про можливі зв'язки населення цього регіону з більш східними племенами кам'яно-балківського культурного кола. Дослідник вважає реальним розповсюдження на нижнє Подністров'я традицій виділеної ним анетівської культури, але допускає також можливість культурних контактів та зв'язків з племенами кола граветтоїдних культур Молдавії. При вирішенні питання про шляхи формування пізнього палеоліту на останній території степів Північного Причорномор'я В. Н. Станко відмічає, що до цього часу не вдалося простежити генетичні зв'язки між відомими тут мустьєрськими та пізньопалеолітичними комплексами [2.4.491, с. 282].

У другій половині 1990-х рр. В. Н. Станко запропонував схему культурно-історичного процесу у пізньому палеоліті Північно-Західного Причорномор'я, яка не зазнала суттєвих змін у порівнянні з попередньою. Серед південнобузької групи пізньопалеолітичних пам'яток В. Н. Станко виділив центральноевропейське коло індустрій (Сагайдак I, Анетівка I) та східноевропейське коло індустрій (Володимирівка (шари 8–6), Івашкове поле) [2.4.443, с. 24]. Єдиною пам'яткою початкового етапу пізнього палеоліту даного регіону є, за автором, Анетівка XIII, генетична підоснова якої є не до кінця зрозумілою. Пам'ятка виражає «місцеві» традиції; її індустрія «близька до пам'яток так званого східного оріньяку» [2.4.443, с. 18]. За В. Н. Станко, просліджуються дві лінії формування культур, починаючи з кінця раннього етапу пізнього палеоліту — нижньодністровська культура, яка генетично бере свій початок із стінковсько-дуруїторської культурно-історичної єдності, та анетівська культура, генетичні компоненти якої пов'язані з місцевими східноевропейськими та прийшлими центральноевропейськими індустріями. Комплекс кременевого інвентарю

Анетівки II не має близьких аналогів серед відомих пізньопалеолітичних пам'яток Побужжя та сусідніх територій Східної Європи.

На середньому етапі пізнього палеоліту намічається подальший розвиток нижньодністровської та анетівської культур, більш чітко вимальовується їхня своєрідність, спостерігається консолідація цих культурно-історичних спільнот. При цьому, зазначає В. Н. Станко, не можна не враховувати наявну інфільтрацію інших культурних явищ у степові технокомплекси, які поки що ледве простежуються за матеріалами технокомплексів деяких місцезнаходжень [2.4.391, с. 8].

В. Н. Станко наголошує, що не до кінця з'ясованим залишається характер зв'язків між комплексами Великої Аккаржі, Чебручів та нижньодністровської культури, Івашкове VI та анетівської культури. Вчений розглядає індустрію Великої Аккаржі та Чебручі як два послідовних етапи розвитку нижньодністровської культури на заключному етапі пізнього палеоліту. Виникнення комплексу Великої Аккаржі пов'язано з розселенням у період потепління Ляско (17 тис. р. т.) племен східноєвропейського мікрогравету і, передусім, населення Криму, нижнього Подністров'я та Степового Побужжя. У результаті злиття двох технічних традицій місцевої оріньякоїдної нижньодністровської культури з прийшлим аккаржанським технокомплексом мікрограветського кола, швидше всього, виникає трансформація технокомплексу нижньодністровської культури [2.4.391, с. 7].

У пізньому палеоліті і ранньому мезоліті розповсюджувалися комплекси, які, на думку В. Н. Станко, не пов'язані з культурно-історичною лінією розвитку індустрій Північного Причорномор'я (Івашкове VI, Царинка, Гаврилів Яр). Комплекси Царинки та Гаврилового Яру свідчать про спорідненість з пізньопалеолітичними та мезолітичними пам'ятками нижнього Подніпров'я. У пізньому мезоліті поряд з пам'ятками анетівської культури існували також пам'ятки гребеніківської культури (Познанка, Єленівка) [1.1.12, с. 100].

Вважаємо за потрібне окремо зупинитися на питанні стосовно виділення анетівської пізньопалеолітичної культури.

Анетівська культура — археологічна культура часу пізнього палеоліту, яка існувала 22–10 тис. років тому. В. Н. Станко та

С. П. Смольянінова виділили її у 1980-х рр. [2.4.421], що підтримано Г. В. Григорєвою та Т. Н. Швайко у колективній з В. Н. Станко монографії [2.4.348], виданої у 1989 р.

Анетівська культура, за твердженням В. Н. Станко, сформувалася в результаті злиття місцевих східноєвропейських та прийшлих традицій. Яскравий комплекс анетівської культури отриманий при дослідженні Анетівки II [1.1.12, с. 93]. В індустрії поселення простежуються оріньякоїдні та граветтоїдні риси. Розвиток традицій цієї культурно-історичної спільноти продовжується і в мезоліті. Ранньомезолітичну фазу анетівської культури представляють матеріали Анетівки. У зв'язку з тим, що мікроінвентар Анетівки, про який писав Ф. А. Козубовський, не зберігся, реконструювати характер розвитку анетівської культури в ранньому мезоліті можна лише у загальних рисах. За визначенням С. П. Смольянінової, більш очевидний зв'язок традицій обробки кременю, що склалися у пізньому палеоліті, є з індустріями пізнього мезоліту, які багато дослідників відносять до кукрецької культури (серед них Є. А. Векилова, В. Н. Даніленко, Н. О. Бадер, В. А. Степаненко, Д. Я. Телегін) [1.1.12, с. 93].

Д. Я. Телегін виділяє в Україні та Молдавії три основних варіанти кукрецької культури: гірсько-кримський (власне, кукрецький), дніпровський та північно-причорноморський. Він вважає, що генетичні корені кукрецької культури необхідно шукати у матеріалах ранньомезолітичних пам'яток типу Анетівки [1.1.15, с. 118, 119]. У матеріалах поселення Д. Я. Телегін бачить місцеве проявлення пізньооріньякської культури Кремс-Дюфор. С. П. Смольянінова наголошує, що він, без сумніву, має рацію, вказуючи походження північнопричорноморського варіанта кукрецької культури культурно-історичної спільноти з комплексами типу Анетівки [1.1.12, с. 93].

Таким чином, складання та розвиток останнього варіанта кукрецької культури відбулися в Північно-Західному Причорномор'ї на основі пізньопалеолітичної анетівської культури. Є безсумнівною генетична спорідненість пізньопалеолітичного комплексу Анетівки II з пізньомезолітичною індустрією Абузової Балки. Одним з підтверджень є знахідки в Анетівці II «вкладишів кукрецького типу» — пластинок з підтесанням, характерних для Абузової Балки.

На матеріалах пізньопалеолітичних (Сагайдак I, Володимирівка, Анетівка I і II, Серединний Горб) та мезолітичних (Анетівка, Абузова Балка, Кінецьпіль, Бубинка) пам'яток достатньо добре простежується розвиток анетівської культури. Якщо на ранніх етапах вона являє собою злиття двох історико-культурних традицій, то в подальшому — це монолітна єдність оригінальних комплексів інвентарю [1.1.12, с. 94].

Але не всі дослідники поділяють дану позицію. І. В. Сапожніков та Г. В. Сапожнікова вважають пам'ятки в Анетівці різнокультурними. Тільки комплекс Анетівки I відноситься до середнього етапу пізнього палеоліту, комплекс Абузової Балки — до кінця мезоліту, в той час як всі інші пам'ятки датуються фінальною порою пізнього палеоліту. У зв'язку з відсутністю ранньомезолітичних стоянок у Побужжі й не може бути простежена лінія анетівської культури [1.8.194, с. 14].

Що стосується знарядь праці вже згаданих стоянок, то В. Н. Станко вважає так звані знаряддя з підтесанням атрибутом кукрецьких традицій. Г. В. Сапожнікова не вважає їх культурним атрибутом, за функціями знаряддя відіграють технічну роль. Крім того, Г. В. Сапожнікова має думку, що «розбіжності показників співвідношення типів заготовок, нуклеусів та виробів з вторинною обробкою Анетівки I, Серединного Горбу і Абузової Балки не дозволяють відносити їх індустрії до однієї технічної лінії розвитку, пов'язаної з анетівською культурою» [2.9.476, с. 13].

В. Н. Станко та С. П. Смольянінова, навпаки, доводять існування культури тим, що навіть ті самі знаряддя з підтесанням існували, починаючи з середини палеоліту, тобто Анетівки I, вони знайдені в Анетівці II, потім вони з'явилися в Абузовій Балці, яка датується пізнім мезолітом, Івашковому VI, Царинці [1.7.156, с. 11]. Тобто такі знахідки є протягом всієї анетівської культури.

Для порівняння можна навести критерії виділення І. В. Сапожніковим аккаржанської культури, коли є декілька пам'яток (Велика Аккаржа-1, 2, 3), об'єднаних в одну велику пам'ятку, які існують одночасно невеликий проміжок часу [1.1.10]. Та коли культура розвивається у часі, міняються якісь типи знарядь, але загальний напрямок залишається — це викликає дискусію. Хоча, на думку вчених-археологів Ю. Е. Демиденко

та Д. Ю. Нужного, дискусійною є монографія самого І. В. Сапожнікова, об'єктивній критиці якої вони присвятили 17 сторінок у представницькому науковому виданні [1.7.103]. Автори зазначають, що «проведена І. В. Сапожніковим інтенсивна робота по значному штучному завищенню інформативності даних по цій стоянці може тільки привести до зворотного результату: колеги просто вважатимуть цю пам'ятку верхнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я «повністю убитку» і абсолютно неповноцінною для якого-небудь реального її використання...» [1.7.103, с. 514–515]. Цікавою в цьому плані є спільна рецензія В. Н. Станко та М. П. Оленковського на дану працю І. В. Сапожнікова, в якій автори ставлять під сумнів правомірність виділення ГПК (господарчо-побутових комплексів) та геохронологічних датувань, отриманих І. В. Сапожніковим з поселення [2.4.483].

Але повернемося до поглядів стосовно анетівської культури Г. В. Сапожнікової. На думку С. П. Смольянінової, її праця стала першою спробою реконструкції господарсько-виробничої діяльності населення регіону Побужжя у пізньому палеоліті і мезоліті, основана на трасологічному вивченні колекцій пам'яток. Без сумніву, заслужують на увагу висновки про різноманітні функціональні типи стоянок — про мисливські табори і базові стійбища, виділені на основі аналізу складу груп знарядь. В той же час не можна не відмітити нерівномірності у вивченні матеріалів. Так, якщо колекції Серединного Горбу, Царинки, Івашковою VI, Абузової Балки функціонально досліджені повністю, то Анетівки I на 12,5 %, Анетівки II — на 0,08 %. Таким чином, індустрія анетівської культури досліджена недостатньо для висновків про відсутність збігів між її пам'ятками [1.7.146, с. 83]. Дане питання складне і потребує подальшого вивчення, підтвердження новими знахідками, радіовуглецевими датуваннями. За словами С. П. Смольянінової, погляди Г. В. Сапожнікової змінені, про що свідчить випущена в 1995 р. колективна монографія І. В. Сапожнікова, Г. В. Сапожнікової та Г. Ф. Коробкової. В ній автори погоджуються з існуванням анетівської культури, але обмежують її середнім етапом пізнього палеоліту переважно степового Побужжя. Анетівську культуру формують, на їх думку, Анетівка I, Івашково VI, Анетівка I Анетівка II [1.2.31, с. 143].

Подальший розвиток традицій мезоліту типу Царинки представляє, на думку В. Н. Станко, індустрія гребеніківської культури, пам'ятки якої розповсюджені у басейні Південного Бугу. Питання їх походження поки що недостатньо з'ясоване через невелику кількість ранньомезолітичних пам'яток. Як зазначає С. П. Смольянінова, положення про те, що комплекси гребеніківських пам'яток генетично сягають до пам'яток типу Царинки та Гаврилового Яру у Побужжі, В. Н. Станко вперше висловлено у 1982 р., а потім ним же обґрунтовано [1.1.12, с. 96]. В мезоліті встановились контакти носіїв анетівської та гребеніківської культур, та їх спільне проходження простежується по межиріччю Дністра і Дунаю [2.4.342, с. 115].

Отже, основна думка В. Н. Станко полягає у такому. На території Північного Причорномор'я у період палеоліту та мезоліту простежуються дві різні лінії еволюції кременевої індустрії. Одна з них являє собою розвиток анетівської культури, сформованої на основі місцевих традицій, яка на різних етапах зазнавала впливу оріньякоїдних індустрій Центральної Європи. Друга культура пов'язується В. Н. Станко та С. П. Смольяніновою з пам'ятками, в інвентарі яких отримали поширення геометричні мікроліти, та є пришлою з Подніпров'я. На пізньомезолітичному етапі з ними пов'язані пам'ятки гребеніківської культури.

Проблема степової зони розвитку палеолітичної культури у Північному Причорномор'ї уявляється досить складною. Матеріали пам'яток окресленого регіону ще раз підтверджують думку про те, що степову зону не можна розглядати як єдину культурно-історичну область [1.1.12, с. 97].

Окрім проблем періодизації і хронології пізнього палеоліту та мезоліту Північного Причорномор'я, В. Н. Станко цікавився проблемами зародження та розвитку скотарства, економіки населення та палеоекологічної ситуації в пізньому палеоліті Степового Причорномор'я. Особливу увагу у працях вченого приділено бізону як основному об'єкту мисливства в палеоекономіці первісної людини у палеоліті степів Північного Причорномор'я.

У вирішенні останньої проблеми вчений відштовхується від панівної на той час думки, що в пізньому палеоліті відбувався майже гармонічний розвиток природи та суспільства зі зба-

лансованою демографічною ситуацією [2.4.457, с. 27]. У свою чергу В. Н. Станко намагається довести протилежне: призвичаєння людини до умов навколишнього середовища носило не пасивний еволюційний, а активний динамічний характер [2.4.458; 2.4.459]. В одній з праць дослідник робить такий висновок «палеоекологічна ситуація в степовому Причорномор'ї розцінена як регіональна екологічна криза» [2.4.341, с. 3], коли «відбувалося порушення балансу між природними ресурсами і потребами в них суспільства». В. Н. Станко не вважає головною причиною цього зміни клімату і ландшафту, головна роль у появі кризи належить людині. З його висновками не погодились деякі вчені. Так, Г. П. Григор'єв наголошував, що картина, отримана при дослідженні стоянки Мирне, ніяк не може служити яскравим доказом екологічної кризи — і навіть кризи мисливського господарства. За Григор'євим, Мирне — стоянка, що нічим не відрізняється від «нормальної» палеолітичної стоянки, вона справляє враження вдалих мисливців, і ні про яку кризу мисливського господарства не може йти мови [2.2.227, арк. 102]. Але свою думку В. Н. Станко доводить на основі інших пам'яток, що далі буде показано.

Свої міркування про кризові явища в пізньому палеоліті вчений висловив також на міжнародному симпозіумі у Ленінграді 1989 року, де причинами екологічної кризи він називає збільшення щільності населення та інтенсивний розвиток господарства на основі вдосконалення мисливського озброєння. Це і призводить в кінці плейстоцену до порушення природної рівноваги у степовій зоні — винищенню великих тварин загінного мисливства (мамонта, носорога, зубра, бізона) [2.4.457]. У своїх наступних публікаціях В. Н. Станко більш детально розкриває вже названі причини появи екологічної кризи та її наслідки: [2.4.365; 2.4.377; 2.4.378; 2.4.411; 2.4.431; 2.4.446] та багато інших.

Одна з причин, яку виділяє В. Н. Станко, — специфічний геоботанічний фон зони Північного Причорномор'я, що лежала в основі інтенсифікації мисливського господарства. Тяжкі ґрунти і відсутність продуктивних рослин для культивування не дозволили зародитися землеробству на ранніх етапах розвитку давніх спільнот [2.4.446, с. 103–104]. Тому чи не єдиним джерелом харчування давньої людини стало полювання.

Пізніше В. Н. Станко встановлено ще одну причину наявної палеоекологічної ситуації у причорноморських степах — спеціалізація мисливського промислу, здебільшого на добичку бізона, що встановлюється, на думку дослідника, починаючи з пізньомустерського часу [2.4.411, с. 4]. Свою думку про переважання полювання на бізона над іншими савцями В. Н. Станко підтверджує отриманням даних розкопок з Анетівки II. Зокрема, фауна поселення представлена 23 видами савців, серед яких бізон абсолютно переважає (97 % кісток, 82 % особин) [2.4.411, с. 6]. Ці всі дані з публікацій В. Н. Станко різних років явно суперечать теорії Н. Б. Леонової та Е. В. Мінькова, що розглядають дану екологічну ситуацію як збалансовану систему потреб суспільства степових мисливців і репродуктивних можливостей природи [2.4.431, с. 4]. З цим В. Н. Станко не погоджується хоча б тому, що на основі знахідок в Анетівці II встановлено: серед кісток бізонів представлені всі їх покоління — від найстарших до утробних. Мова про якесь селективне мисливство йти не може, коли мисливці вбивають навіть вагітних самок [2.4.431, с. 5]. Але чому пізньопалеолітичному населенню регіону, який досліджується, не вистачало у достатній мірі м'яса тварин? Вже сказано про збільшення щільності населення у Північному Причорномор'ї. У публікаціях більш пізнього періоду вчений розкриває причини цього явища. В період останнього похолодання причорноморські степи (фінгляціальний період) залишалися зоною з відносно сприятливим для мешкання людини кліматом. Туди в середині пізнього палеоліту переселилася значна кількість населення з Центральної та Східної Європи, що і призвело до збільшення щільності населення та інтенсифікації мисливського промислу. За даними археологічних досліджень, у поствюрмі в Північному Причорномор'ї різко зростає кількість палеолітичних пам'яток — Сагайдак I, Муралівка, Золотовка, Анетівка I та ін. [2.4.431, с. 5]. З появою цього населення пов'язано остаточне зникнення мамонта і шерстистого носорога у складі мисливської здобичі [2.4.377, с. 11].

Ідею про вплив природних процесів на динаміку розселення людини В. Н. Станко розвиває у публікаціях, пов'язаних з питанням про вплив змін рівня Чорного моря на народонаселення Північно-Західного Причорномор'я в антропогені. На його

думку, в пізньому плейстоцені — ранньому голоцені ландшафт даної території представляв безкраю степову рівнину, яка за площею в півтора рази перевищувала сучасну. Потім води «Чорного» озера починають підніматися на аллювіальну рівнину сучасного шельфу. Скорочені в результаті зменшення площини степів біоресурси не могли в повній мірі забезпечити потреби населення, яке постійно збільшувалося [2.4.365, с. 23]. З цією думкою повністю погоджується М. П. Оленковський, який вважає, що через суттєві та неодноразові зміни гідрологічної мережі, розмежування та злиття окремих річкових басейнів Північного Причорномор'я шляхи розселення пізньопалеолітичних та мезолітичних племен постійно мінялися. Частина палеолітичних та мезолітичних пам'яток, які знаходилися на різних стадіях коливання рівня Чорного моря вздовж морського узбережжя, а також у гирлах невеликих річок і на терасах нижніх ділянок великих річок (Молочної, Дніпра, Південного Бугу, Дністра), зараз, певна річ, затоплена [2.4.491, с. 281]. Погляди В. Н. Станко стосовно такого бачення взаємодії природи та людини О. В. Артюхова і О. Ю. Штепка віднесли до інвайроментальної археології [1.7.71, с. 615].

Населення починає розселятися по берегах малих річок та балок. Особливо складна демографічна ситуація складається на початку голоцену в Північному Причорномор'ї, тому що в цей період в межиріччя Дунаю та Дністра з заходу рухається невелика група населення з Балкано-Дунайського регіону, де в цей період починається перебудова мисливсько-збирального господарства. Зі сходу в степове Причорномор'я проникають племена кавказько-передньоазіатського кола. На цей час різко скорочується в складі фауни ранньомезолітичних пам'яток ряд стадних тварин, широко представлений у плейстоцені (гідрунтинний осел, сайгак), а бizon практично зникає зі складу мисливської здобичі [2.4.377, с. 12–13]. Посилення з різних сторін потоків нового населення ускладнює демографічну ситуацію, різкі зміни структури фауни копитних зменшили продуктивність степів. У черговій праці В. Н. Станко відмічає цікаву тенденцію — з часу остаточного зникнення бізона у складі мисливської здобичі мешканців причорноморських степів простежується різке скорочення археологічних пам'яток у регіоні. Ранньомезолітичні пам'ятки у Північному Причорномор'ї є

одиночними, і навіть відсутність надійних датувань для ряду спірних пам'яток в принципі не змінює загальної ситуації [2.4.431, с. 5].

Згідно з переконаннями В. Н. Станко в кінці раннього голоцену завершується формування нової природної обстановки. Клімат є більш м'яким та теплим, що призвело до зміни ландшафтів та фауністичних ценозів. Дослідник при цьому вважає, що відсутня зміна природного оточення призвела до змін у структурі розселення первісних общин. В. Н. Станко побудував модель переміщення груп у рамках своєї кормової території — гіпотезу т. з. «кущової» системи розселення, що, за словами О. В. Сминтини, є «однією з небагатьох послідовно археологічно доказаних моделей» [1.7.157, с. 31–36]. Вона полягає в тому, що у відносно сприятливих екологічних умовах бореального часу чітко простежуються своєрідні «кущі» місцевзнаходжень, які невеликими групами розташовувалися по долинах малих річок чи поблизу від них у ярах. Кожен такий кущ (екологічна ніша) складається з одного великого (базового) поселення та декількох невеликих стоянок, якими і окреслювалася промислова територія первісної общини [2.4.431, с. 7].

Таким чином, В. Н. Станко доволі точно показав, як зміни клімату впливають на процес розселення людини та на кількість населення, а також на кількість теріофауни та зміни видів її представників. Кризова екологічна ситуація, яка склалася в кінці пізнього палеоліту, погіршилася в мезоліті, що і призвело до виникнення відтворюючої економіки. Але поряд з цим вчений досліджував палеоекономічну ситуацію причорноморських степів у пізньому палеоліті — мезоліті, що в комплексі дозволило більш детально відтворити палеоекономіку стародавніх мешканців зони.

Розвиток відтворюючої економіки супроводжувався прирученням тварин, який визначав В. Н. Станко як процес історичний. Антропогенний вплив у біологічну еволюцію не відразу знаходить відображення в морфології скелета доместикованої тварини. Крім того, вчений зазначає, що багато тисячоліть стада приручених тварин паслися поряд з дикими, нерідко змішуючись з останніми. Вчений виділяє різні критерії, за якими більш чітко простежується процес доместифікації: ведення селективного мисливства, наявність відповідних знарядь праці

(наприклад, жнивацьких серпів), присутність слідів кормових культур на поселеннях і т. п. [2.4.400, с. 10].

Вчений виділяє декілька факторів, які сприяли формуванню спеціалізованого промислу бізона у степах з кінця мустерського часу. По-перше, це різке скорочення, згодом повне зникнення до середини пізнього палеоліту у складі степової фауни мамонта та носорога, які були основними споживачами степової біомаси та забезпечували продуктивність мисливського промислу попереднього часу. По-друге, це визначалося сприятливими екологічними та демографічними обставинами для розмноження бізона у степовій зоні в середньому вюрмі. Третій чинник пов'язується з тим, що зі зникненням мамонта і носорога бізон став найкрупнішим, і таким чином, найпродуктивнішим мисливським видом у степах. Четвертим чинником автор називає ландшафт, який відкривав чудові перспективи для становлення ефективного загінного мисливства на тварин з слабким зором [2.4.400, с. 11].

В. Н. Станко вважає, що спеціалізоване мисливство на бізона сприяло широкому розповсюдженню мікролітичної техніки, з якою у степовій зоні пов'язано винаходження луку та стріл. Це спричинило збалансування економіки та наявність довгочасових поселень з останками значної кількості утилізованої мисливської здобичі (Амвросіївка, Анетівка II).

Вже сказано, що наприкінці пізнього палеоліту склалася кризова екологічна ситуація, яка тривала і у мезоліті. У такій ситуації необхідно шукати вихід у зміні основного направлення економіки. Криза поставила добре оснащених мезолітичних мисливців перед дилемою: для подальшого забезпечення життєдіяльності вони повинні не тільки знищувати, але і зберігати промислових тварин. Вчений підтверджує це тим, що з'явилося бережливе ставлення в першу чергу до тура мешканців поселення Мирне, адже вони полювали виключно на дорослих осіб. З появою племен почалося збереження ресурсів кормової території та «випас» турів [2.4.400, с. 14.]. У неоліті відбувся процес приручення бика, що підтверджується знахідками в поселеннях нижнього Дністра та нижнього Дону. Час приручення бика в азово-причорноморських степах вчений показує за даними радіовуглецевого датування пам'яток Мирне (7200 ± 80 р.т.), Матвійового кургану I (7180 ± 70 р.т.;

7505±210 р.т.), Гіржево (7050±60 р.т.): це середина — кінець VII тис. до н. е. [2.4.400, с. 15].

При цьому В. Н. Станко доходить висновків, що саме відтворююче господарство стало основою для формування цивілізації, що відтворююча та соціальна сфери в первісному суспільстві були тісно переплетені, що власність в первісному суспільстві тісно пов'язана з владою [1.7.84, с. 618].

Отже, В. Н. Станко приходиться до думки, що подальший розвиток суспільства вимагав не тільки покращення технічного оснащення економіки, але й ретельного та цілеспрямованого використання природних ресурсів обмежених територій, вдосконалення внутрішніх та зовнішніх соціальних відносин в общинах. Недостатність енергетичного потенціалу регіонів у мезоліті інколи приводила до локальних і навіть до регіональних криз, про що буде йти мова нижче. Розв'язання складних економічних ситуацій в таких регіонах відбувалося шляхом трансформації способів виробництва, пошуків нових джерел життєво необхідних ресурсів, вдосконалення структури суспільства. Реалізація всіх цих умов стала можливою з введенням форм відтворюючого господарства [1.7.84, с. 620]. Спільно зі змінами форм економіки у виробництві та побуті впроваджуються нові знаряддя праці, кераміка, прядіння та ткацтво, вдосконалюється система влади та управління.

За поглядами В. Н. Станко, в ранньому неоліті у степовій зоні України відтворююча економіка складалася, переважно, на місцевій основі. У Закарпатті та лісостеповій зоні Прикарпаття та Волині землеробсько-скотарська економіка створювалася завдяки пришлому населенню, яке поступово мігрувало на ці території з Центральної та Південної Європи. В. Н. Станко відмічав, що на значній частині території України неолітичні пам'ятки V–IV тис. до н. е. демонструють компоненти неолітизації без відтворюючої економіки. На думку дослідника, така особливість історичного розвитку населення лісостепової полоси обумовлена в першу чергу якістю природних ресурсів регіону, які повністю обмежували прогресивний розвиток суспільства на основі привласнюючої економіки. Запас біомаси тут в п'ять разів перевищував зоомасу степу. До III тис. до н. е. більша частина населення освоїла землеробство та скотарство, але переважним джерелом життєзабезпечення на всій терито-

рії України землеробство та скотарство стали значно пізніше. Культура високоспеціалізованих риболовів, збирачів та мисливців пов'язана в першу чергу з сприятливими екологічними умовами, а їх потенціал обмежувався природними можливостями збільшення продуктів життєзабезпечуючих ресурсів, що, у свою чергу, гальмувало зростання та щільність населення. У таких самих умовах опинилося населення, яке практикувало кочове скотарство. В. Н. Станко підкреслює, що всі ці групи населення не піднялися вище початкових форм політичних суспільств (ранніх форм цивілізації) [1.7.84, с. 620].

Впровадження землеробства та скотарства супроводжувалося стабілізацією економіки первісної общини, а у подальшому і появою додаткового продукту та виникненням престижної економіки. Змінюються соціальні відносини в общині, з'являються нові форми власності, сімейних відносин, управління та влади. При цьому В. Н. Станко підкреслює, що розповсюджене уявлення про те, коли на ранніх етапах розвитку землеробства був переважно жіночим заняттям, не має реального історичного підґрунтя, а концепції про первинність в ранній історії людства материнського роду або матріархату є застарілими.

Стародавнє землеробство засновано на кооперації чоловічої та жіночої праці, а його конкретний зміст залежав як від природно-кліматичних умов, так і від виробничих традицій. На думку дослідника, в ранньому скотарстві більшу роль відігравала жіноча праця. Дані етнології дозволяють стверджувати, що в аграрних суспільствах в межах свого роду чоловік та жінка мали рівні права на родову власність. В процесі подальшого розподілу сфер впливу жінки, внаслідок суспільного поділу праці, мали перевагу в господарстві та домашній сфері, а чоловіки — в соціальній сфері. У подальшому чоловіки поступово починають домінувати і в господарській, і в домашній сферах, що згодом приводить до виникнення моногамної сім'ї та формування сімейної власності [1.7.84, с. 621].

Інша проблема, яку досліджував вчений, є культу тварин в ранньопервісних общинах Степового Причорномор'я. Наприклад, у статті, що описує свято бізона в давніх культурах південно-східної Європи, В. Н. Станко намагався простежити у часі генезис та розвиток культу бізона (бика) і обрядових церемоній, які проводилися на святі. Проблема про роль бізо-

на у духовному житті верхньопалеолітичної людини степової зони, що отримала своє вираження в ритуальних діях, розвинута у поглядах П. Й. Борисковського. Джерелом, що може свідчити про наявність такого культу, є амвросіївський комплекс на Донбасі, який складався з костища та стоянки. Розкопуючи цю пам'ятку, він не сумнівався, що костеце є культовим місцем, територією для здійснення обрядів мисливської магії, пов'язаною з поселенням [1.7.68, с. 172]. П. Й. Борисковським, на основі результатів досліджень цього комплексу, вперше поставлене питання про ритуальні місця, пов'язані з відправленням культу бізона в общинах пізнього палеоліту Північного Причорномор'я [1.7.80]. Багатьма дослідниками така інтерпретація амвросіївського комплексу не підтримана. Так, у 60–80-ті рр. ХХ ст. Г. В. Григор'єва, О. О. Кротова, В. І. Непріна, Н. Б. Леонова, Є. В. Міньков, вслід за І. Г. Підоплічко та П. П. Єфименко розглядали амвросіївське костеце як результат загінного мисливства [1.2.29, с. 51–54; 1.7.122; 1.7.131; 1.8.177, с. 9]. Н. Б. Леонова та Є. В. Міньков доходять висновку, що гіпотеза П. Й. Борисковського «малоймовірна», оговорюючись при цьому, що наведені ними заперечення ні в якому разі не означають, що з костецем не могло бути пов'язано ніяких ритуальних дій. Більш того, вони дають, за словами З. О. Абрамової, «доволі знаменне узагальнення»: полювання, відділене від ритуалів мисливської магії, взагалі неможливо уявити у світі мисливців та збирачів [1.7.68, с. 172]. Як відмічав В. Н. Станко, Н. Б. Леонова та Є. В. Міньков визнавали можливість здійснення магічних обрядів у процесі обробки туш тварин на костеці, але з головами бізонів [2.4.460, р. 191].

Яка ж роль В. Н. Станко у розробці даного питання? Доцільно навести думку З. О. Абрамової: «найголовніше полягає в тому, що гіпотеза П. Й. Борисковського знайшла блискуче підтвердження при розкопках стоянки Анетівки II та розвинена його учнями В. Н. Станко та Г. В. Григор'євою» [1.7.68, с. 173]. Характеристика пам'ятки як ритуально-виробничого центру простежується у багатьох працях вченого. Особливо широко вона віддзеркалена у монографії [2.4.348] та роботах вченого 1990-х років [2.4.380; 2.4.396; 2.4.399; 2.4.411] й багатьох інших, де так чи інакше автор торкається даної пробле-

ми. Але, на думку З. О. Абрамової, найбільш детально культове місце висвітлено В. Н. Станко у статті про Анетівку II за 1999 р. [2.4.452].

Заслугує на увагу й праця вченого, присвячена святу бізона, яка побачила світ у 2006 р., опублікована у відомому науковому збірнику Ягеллонського університету в Кракові [2.4.460].

В. Н. Станко робить спробу, на протигагу наведеним інтерпретаціям дослідників, відтворити ритуал обрядово-театралізованих свят мисливців на бізона. Таким чином, він пішов далі П. Й. Борисковського, який, за словами дослідника, взагалі не досліджував ритуал свята, а лише дав суттєву оцінку амвросіївського костига як сакрального об'єкта первісності. Вчений наводить ті факти, які вказують на сакральне призначення деяких частин комплексу Анетівка II у степовому Побужжі. Цікавими є знахідки кола, обкладеного челюстями бізона, густо пофарбованими в червоний колір, та значної кількості черепів бізона (іноді розташованих півколом), пофарбованих вохрою. Про проведення церемонії культу бізона свідчить, на думку автора, знахідка черепа молодої дівчини, яка стала жертвою церемоніального обряду, пов'язаного з людськими жертвоприношеннями [2.4.380, с. 5; 2.4.460, с. 194–195]. Вчений зробив спробу відтворити одну з можливих версій обрядово-театралізованого свята, реконструйованого за матеріалами Анетівки, проводячи аналогії з обрядом давніх греків — афінськими буфоніями.

Показуючи реконструкцію обрядових церемоній в Анетівці II, В. Н. Станко доходить висновку про можливість існування таких обрядів і на інших пам'ятках верхнього палеоліту. Дослідник не виключає, що, можливо, по-іншому обрядові церемонії проходили в Амвросіївці. Однак суть усіх варіантів відправлення культу бізона у первісних общинах одна — «вони віддзеркалюють перелом у людській свідомості складних явищ взаємовідносин людини з природою, з ілюзорним усвідомленням єдності людини та природи» [2.4.460, с. 197].

Цікавим моментом у наукових поглядах В. Н. Станко, на думку Н. Б. Бурдо та М. Ю. Відейко, є введення ним особливого перехідного періоду від первісної історії до цивілізації, наступного за епохою пізньопервісної общини і охарактеризованого як епоха політогенезу, яка відповідає в археологічній

періодизації як епоха палеометалів (енеоліт, бронзовий вік) та раннього залізного віку [1.7.84, с. 618]. В. Н. Станко досліджує передумови політогенезу, відмічаючи, що завершення неолітичної епохи та перехід до епохи палеометалів — складний та суперечливий етап розвитку суспільства [2.4.346, с. 206]. Автор пише, що це період піднесення суспільного виробництва, зростання обсягу надлишкового продукту та регулярності його надходження, становлення нових форм сімейної та суспільної власності, розкладу потестарної організації формування нових політичних державних стосунків. Проблема занепаду первісного суспільства і формування на його уламках цивілізацій є однією з пріоритетних в історичній науці.

По-різному визначаються причини виникнення та розвитку політогенезу. Аналіз різноманітних концепцій приводить В. Н. Станко до висновку про те, що на сучасному етапі розвитку історичної науки переважає соціально-економічний напрямок у вивченні епохи розкладу первісного суспільства. Дослідник підкреслює, що магістральний шлях до створення політичних суспільств зрештою проклала відтворююча економіка. Подальше вдосконалення аграрної економіки та отримання на її основі залишкового, а згодом і додаткового продукту, починаючи з епохи палеометалів, визначалося багатьма обставинами, а їх регіональна специфіка залежала від багатьох факторів природного та соціального характеру. Це відбувалося і з інтенсифікацією землеробства, що пов'язується із запровадженням рільництва. Інтенсифікація спостерігається і в скотарському виробництві, причому, на думку В. Н. Станко, першопочаткові етапи скотарства пов'язуються з престижною економікою та природними умовами. Як вважає дослідник, тільки у південній Україні відтворююча економіка з самого початку формувалася як власне скотарська, а не землеробська.

Спочатку скотарська система базувалася на придомному утриманні тварин, а з розвитком рільництва стала потрібна тяглова сила, що спричинило перехід до стійлового утримання тварин. Відбувається також «революція вторинних продуктів» — поява молочного тваринництва, вирощування овець для отримання шерсті [2.4.346, с. 211–212].

В. Н. Станко дотримується думки В. І. Бібікової про доместикацію коня в північнопричорноморських степах і появу

перших вершників на основі знахідок у Дерев'янському поселенні на Дніпрі в V тис. до н. е. Хоча деякі вчені не погоджуються з цим визначенням [1.7.84, с. 624]. В. Н. Станко відмічає, що процес подальшого розвитку скотарства пов'язаний з становленням номадизму (козівництва). Професор підкреслює важливу роль у процесі формування політогенезу становлення ремесла. В епоху палеометалів поряд з домашніми промислами у деяких сферах виробництва починається зародження общинних ремесел, передусім металургії та металообробки [2.4.346, с. 215]. На думку дослідника, в епоху енеоліту та бронзового віку метал використовувався переважно у соціальній сфері — в престижній економіці, а справжній переворот відбувся лише із запровадженням у виробництво заліза. У подальшому потреба в ефективних знаряддях праці обумовила інтенсифікацію виробництва металевих виробів, що привело до виникнення ремесла, тобто до появи ремісників-професіоналів. Згідно з позицією В. Н. Станко, важливу роль у становленні політичної влади відіграв обмін. Епоха палеометалів характеризується помітним прогресом у розвитку економіки, стабілізацією осілості, різким зростанням кількості і щільності населення та інтенсивним розселенням на нових територіях. Це був період, який В. Н. Станко визначає як епоху «бурхливих політичних подій», коли з історичної арени безслідно зникали одні політичні спільноти і на їхньому місці формувались нові. В загальному плані ця епоха соціального, економічного і політичного підйому у суспільстві, коли особливе значення мав обмін продуктами виробництва як у межах етнічних (плем'я) і соціально-економічних об'єднань (община), так і між різними етносоціальними та політичними спільнотами. Тому вчений стверджує, що обмін в епоху палеометалів сприяв інтенсифікації виробництва та налагодженню сприятливих соціальних зв'язків між різними етнічними групуваннями і в цілому між народами [2.4.346, с. 218].

В. Н. Станко намагається простежити виникнення додаткового продукту і приватної власності. Надлишковий продукт потрібен лідерам для широкого запровадження дарообміну і пишних бенкетів, соціальної допомоги одноплемінникам, родичам, вияву «щедрості» і меценатства, розвитку духовної культури: раціональних знань, ідеологічних уявлень, різноманітних обря-

дів тощо. Однак на ранніх етапах розвитку суспільства завжди накопичення надлишкового продукту мало лише соціальне значення, оскільки лідер зобов'язаний роздавати своє багатство, а не накопичувати його у будь-якій формі. В. Н. Станко ставить у приклад практику відчуження майна, коли «для престижу» примушували лідера таємно зарити своє багатство в землю, що призводило до виникнення престижно-ритуальних скарбів. Вчений доходить висновку, що престижна економіка на початку свого становлення та розвитку сприяла інтенсифікації виробництва взагалі і надлишкового продукту зокрема. Автор підкреслює, що перетворення надлишкового продукту у додатковий стало можливим лише з виникненням експлуатації. Відчуження додаткового продукту відбувалося мирним добровільним шляхом чи військовим — шляхом пограбування [2.4.346, с. 223].

Найважливішою перепоною на шляху до кінцевого оформлення приватної власності стала колективна власність на землю — основний засіб виробництва. В. Н. Станко виділяє декілька моментів у становленні політичної влади та держави, що визначається ним як процес політогенезу. Це, передусім, зародження експлуатації. Удосконалення системи виробництва, індивідуалізація праці, економічне відособлення сімей, виникнення відокремленої, а згодом і приватної власності поступово призвели до трансформації структури егалітарного суспільства і формування нових соціальних відносин, що ґрунтуються на політичній, а не потестарній владі, на нових принципах соціальних і економічних відносин, яка і передбачала різні форми експлуатації. В. Н. Станко підкреслює, що ускладнення економічної і соціальної структури суспільства потребувало спеціалізації організаційно-управлінської роботи, а зростання обсягу надлишкового продукту відкривало можливість реалізації такої потреби. В період занепаду потестарної і складання на її основі політичної організації провідну роль відігравала соціальна верхівка, яка перетворювалася в нову владу, старалася зберегти цілісність підвладного їй колективу, проте це не виключало розподілу більшої долі сукупного надлишкового продукту на користь вождя, його сім'ї та інших представників ієрархічної структури організаційно-управлінської сфери [2.4.346, с. 227–228].

Процес трансформації племінної організації у соціально-потестарну спричинений, по-перше, подальшим розвитком виробництва та обміну, які в нових умовах постійно потребували збільшення розмірів території, населення якої пов'язувалося б єдиною владою; по-друге, необхідністю протистояти грабіжницьким війнам, що не під силу окремим общинам; по-третє, намагання общинно-родової аристократії збільшити обсяг надходження суспільного продукту. Інтеграція влади на племінному рівні спричинила надалі інтеграцію на надплеменному рівні, що привело до утворення союзів племен. Ускладнення системи управління та влади всередині общини, виникнення надобщинної і надплеменної владних організацій, створення общинно-родової аристократії та військово-ієрархічних структур пов'язані, на думку автора, з принциповими змінами в системі управління суспільством. Ці органи влади практично стали відділені від народу. Остаточна інституалізація влади і перетворення її з потестарної у політичну мали свою локальну специфіку і різні конкретно-історичні вияви. При цьому В. Н. Станко виділяє три головних напрями становлення політогенезу: військовий, аристократичний та плутократичний.

Так, у загальних рисах представлений процес переходу від первісного суспільства до класового в дослідженнях В. Н. Станко. На сьогодні підняті ним проблеми відносно рівня і тенденцій соціально-економічного розвитку первісних суспільств на території України розробляються багатьма спеціалістами, які підтримують або уточнюють певні позиції В. Н. Станко, що іноді приводить до гострої полеміки. Це відноситься й до теми цивілізаційного розвитку культурного комплексу Трипілля — Кукутень (праці Н. С. Котової, Н. Б. Бурдо та М. Ю. Відейко) [1.1.5; 1.7.85], суспільств раннього бронзового віку (праця С. Ж. Пустовалова) [1.1.9].

Наукові погляди В. Н. Станко стали відомі не тільки на території України, але й у Великобританії, про що свідчать його публікації [2.4.467; 2.4.469; 2.4.471; 2.4.472; 2.4.473; 2.4.474]; Франції [2.4.464; 2.4.465]; Греції [2.4.466], а також Болгарії [2.4.453; 2.4.459], Молдові [2.4.452; 2.4.463], Естонії [2.4.461; 2.4.462], Польщі [2.4.460], Італії та інших країнах, що підкреслюється і у пресі. «Цей видатний історик, який не шукав визнання у своїх земляків, отримав визнання не тільки в Одесі

...але і в Оксфорді, де відкрита ним пам'ятка верхнього палеоліту була зарахована як найважливіше досягнення радянської археології» [1.9.212].

Отже, В. Н. Станко розглядав важливі питання з розвитку палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я, побудувавши власні цікаві теорії та гіпотези, які розвинені у працях його учнів та колег. Його позиції стосовно хронології, періодизації, виділення локальних культур, виявлення генетичної основи різних типів пам'яток та взаємовідносин культур у палеоліт-мезоліті регіону до сих пір не залишають байдужими дослідників. Вченого завжди цікавили питання складання мезоліту, контакти давнього населення та зв'язки. Палеоекономічна ситуація у пізньому палеоліті і мезоліті — умови мешкання на конкретних поселеннях, вплив природного оточення на розвиток господарства — криза мисливського господарства та передумови виникнення відтворюючої економіки — ці проблеми були у центрі уваги Володимира Никифоровича протягом багатьох років. Ним розробляється методика реконструкції структури і мікроструктур пам'яток по утилізації мисливської здобичі, культ бізона (бика) у стародавніх суспільствах. Його внесок у науку величезний. І не тільки кількістю виданих робіт, але, головним чином, тих проблем, які він піднімав на матеріалах пам'яток, досліджених ним та його учнями.

Не треба забувати, що В. Н. Станко мав здобутки не тільки в галузі археології, але й давньої історії та етнології. Археологія — історична наука, і хоча методи дослідження в археології та історії різні, мета одна: відтворення історичного процесу. Для археолога археологічні дослідження служать основою для історичних висновків, в чому можна переконатися по таким роботам В. Н. Станко.

Вчений зробив помітний внесок у науку, беручи активну участь у підготовці «Давньої історії України» [2.4.344]. На той час видання стало першою фундаментальною працею, присвяченою найдавнішому періоду історії України, написаною із залученням найширшого кола археологічних, антропологічних, історичних та етнографічних джерел.

У В. Н. Станко, як зазначає П. П. Толочко, було найскладніше завдання — підготувати перший том історії, він впорався з ним досить успішно. Спочатку, разом із групою спеці-

алістів, вчений підготував розгорнутий проспект по історії «Первісного суспільства», а потім і сам том [2.5.508, с. 50]. Будучи відповідальним редактором першого тому, Володимир Никифорович зумів вивести колектив авторів — археологів на рівень історичного узагальнення та професійно відтворити історію первісного суспільства. Як вважає П. П. Толочко, судячи з досвіду написання «Давньої історії України», професор В. Н. Станко вмів працювати з творчими колективами і міг організувати їх на виконання відповідального завдання [2.5.508, с. 51]. Перший том «Давньої історії України» підготовлений до друку авторським колективом у складі П. П. Толочка, В. Н. Станко, В. М. Гладиліна, М. І. Гладких, Н. С. Котової, С. І. Круц, В. О. Круца, Ю. Я. Рассамакіна, С. С. Березанської та В. В. Отроценка. У ньому відтворюються факти та події первісної історії України від появи перших людей на її території до кінця бронзового віку. Роль В. Н. Станко у цьому виданні полягає також у написанні передмови до тому, глави 5-ї («Суспільний устрій»), 6-ї («Духовна культура»), розділу I «Найдавніше населення на території України», розділу II «Епоха пізнього палеоліту» — у співавторстві з М. І. Гладких, розділу III «Епоха мезоліту», крім глави 6, вступу до розділу IV «Неолітична епоха» частини першої.

Указом Президента України Л. Кучми № 177/2002 В. Н. Станко присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки 2002 р. за цикл праць «Давня історія України» та «Етнічна історія давньої країни» [2.1.226].

Але не всі дають високу оцінку «Давній історії України». Так, С. В. Палієнко вважає, що розділ, присвячений пізньому палеоліту, є швидше історичною, а не суто археологічною працею, такою як відповідний розділ «Палеолит СССР», і багато в чому нагадує видання історії первісного суспільства 1930-х рр. Адже там дається кінцева історична інтерпретація усієї сукупності матеріалів території України, а не аналізується стратиграфія, кам'яний і кістяний інвентар кожної конкретної пам'ятки [1.7.129, с. 47]. Потрібно зазначити, що В. Н. Станко не ставив за мету створення суто археологічної праці із залученням інших авторів, а написав результати багаторічних досліджень для істориків, археологів, антропологів, усіх, хто цікавиться історією нашої землі.

Вихід першого тому «Давньої історії України» є продовженням традиції, яка започаткована у 50–70-х роках ХХ ст. виданням «Нарисів стародавньої історії Української РСР» [1.2.28] та «Археології Української РСР» [1.2.18] за авторської участі та за редакцією В. М. Бібікова. Зіставлення книги В. Н. Станко з «Нарисами...», а також іншими колективними монографіями з археології України, на думку М. Бандрівського, наочно засвідчує успіхи української історично-археологічної науки як у польовому дослідженні пам'яток археології, так і у теоретичному узагальненні отриманих матеріалів [2.4.489, с. 683].

Перший том «Давньої історії України» складається з двох частин; кожна частина поділяється на розділи, що містить 5–7 глав. Назва першої частини — «Кам'яний вік», другої — «Енеоліт та бронзовий вік».

Що стосується першої частини, то у розділі I «Найдавніше населення на території України» розглядаються питання природного середовища та шляхів первісного заселення найдавнішою людиною території України, а також господарства, побуту, культурно-історичних процесів у ранньому палеоліті, суспільного устрою, духовної культури та подано антропологічну характеристику населення епохи палеоліту. Ці та ряд інших питань висвітлені з урахуванням найновіших матеріалів та думок вчених. Зокрема, детально розглядається напрямок заселення території України з Балкано-Карпатського регіону в ашельську пору раннього палеоліту. Про розселення в мустьєрську добу розповідається дуже коротко, майже нічого не сказано про середньодністровські пам'ятки та їх дослідника, всесвітньо відомого археолога О. П. Черниша. Тут переважає технологічний опис знарядь, меншою мірою стоянок, територіальних груп пам'яток (культур) з особливостями матеріального виробництва й побуту, а отже, зародження регіональних технічних структур [2.4.489, с. 684].

Заслуговує на увагу вичленення в початкову (ашельську) пору двох культур — королівської в Українському Закарпатті і бодрацької у Криму, а також коротка характеристика низки мустьєрських культур на основі типів та варіантів крем'яних індустрій. Ряд оригінальних думок висловлено в невеличких розділах про суспільний лад, духовну культуру та антропологічну ситуацію. Простежується критичний підхід до існуючих

у радянські часи положень про життя ранньопалеолітичних громад (передплем'я) та родоплемінний устрій мустьєрського населення. В. Н. Станко віддає перевагу поширеному в палеолітознавстві термінові «прагромада» і обмежується загальним твердженням про консолідацію мустьєрських колективів. Розділ II «Епоха пізнього палеоліту» включає питання побуту і матеріальної культури (гл. 1), господарства (гл. 2), культурно-історичного процесу (гл. 3), суспільного устрою (гл. 4) і духовної культури (гл. 5). У вступі до розділу детально висвітлено зміни природних умов з урахуванням нових матеріалів, виявлено ряд думок стосовно давно розробленої періодизації пізнього палеоліту. Автори обґрунтовують положення про те, що в межах Близького Сходу та Південно-Східної Європи, включаючи Закарпатську область України, темпи суспільного розвитку значно швидші, і перші пізньопалеолітичні індустрії сформувались 70–65 тис. р. т. В розділі також наводиться думка, що в різних регіонах України переважав автономний шлях формування пізньопалеолітичних культур, хоч слушно підкреслюється, що не слід виключати певних міграцій [2.4.489, с. 684].

У розділі III «Епоха мезоліту» В. Н. Станко подає короткий опис здебільшого нового матеріалу з маловідомих широкому загалові поселень. Наприклад, з Мирного у нижньому Подунав'ї. Розглянуто питання про мезолітичні культури, господарство.

Загалом усі три розділи написані відомими спеціалістами в галузі палеоліту і мезоліту України зі знанням справи, з намаганням по-новому підійти до висвітлення ряду як давно поставлених, так і нових питань.

Знайшли висвітлення у відповідних главах останнього розділу положення, отримані на основі речових матеріалів Середньодніпровського та Приазовського регіонів. Так, виділено дві великі історико-культурні області — маріупольська та сурська з поділом на дрібніші етнокультурні утворення. Внесені певні уточнення у схеми культур, запропоновані у 1960–1980-х рр. Д. Я. Телегіним. Певну увагу приділено аналізу ситуації з вивченням буго-дністровської культури, шляхів її формування, зв'язків з дунайсько-балканським світом культур.

Деякі вчені вважають за недолік, що в книзі мало уваги приділено характеристиці пам'яток і культур Західної України та їх дослідникам, особливо критикуючи четвертий розділ

[2.4.489, с. 685–688]. Попри все наголошено, що така книга давно потрібна в українській науці і саме запропонована узагальнююча форма є вдалою.

Ще одне важливе досягнення В. Н. Станко — це створення з колективом авторів підручника для студентів гуманітарних спеціальностей ВНЗ [2.4.346]. Як фахівці з археології, етнології та антропології, автори даного підручника в деяких випадках намагалися довести справедливість своїх міркувань щодо окремих проблем первісної історії. Вони торкаються складних, невирішених проблем і розкривають сучасний стан дослідження первісної історії, наскільки це можливо зробити в рамках підручника. Навчальний посібник складається з 4 розділів, має список рекомендованої літератури та термінологічний словник.

Перший розділ розкриває загальні питання вивчення первісної історії. У другому розділі В. Н. Станко розглядає спірні питання антропосоціогенезу, виникнення мислення та мови, витоки ідеологічних уявлень та мистецтва. Завершення процесу антропосоціогенезу, розвиток ранньопервісної та пізньопервісної общини автори розглядають у третьому розділі. Останній розділ присвячений одній з складних проблем — розкладу та занепаду первісного суспільства (епоха політогенезу), де В. Н. Станко зривив спробу висвітлити становлення політичної влади і держави.

Можливість проаналізувати минуле Одеси очима сьогодення надають автори книжки, яка вийшла у світ 2002 р. під редакцією В. Н. Станко [2.4.345]. У вступі зазначено, що ґрунтовної науково зваженої історії Одеси — міста з яскравим минулим і не менш колоритним сьогоденням — уже більш ніж 100 років не видавалось. Самобутня атмосфера Одеси стала легендою, що значно ускладнило сучасним дослідникам історії міста вивчення конкретних подій. До праці над книгою заохочено кращих науковців міста [1.7.101]. Основу авторського колективу склали професори історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова: В. Н. Станко, В. М. Хмарський, О. Б. Дьомін, І. С. Гребцова, З. В. Першина, І. М. Шкляєв, М. Ю. Раковський, В. П. Щетніков, а також професори інших вузів Одеси. Задовго до «Історії Одеси» вийшла колективна монографія під редакцією С. М. Ковбасюка [1.2.30], що розрахована на широке коло читачів. Ця книга — перша спроба в радянській літерату-

рі висвітлити історію Одеси протягом всього її існування — від найдавніших часів до 1957 року — виходу праці. Під впливом тогочасної ідеології, більша частина книги відведена під історію міста часів Лютневої революції, боротьби за владу Рад, громадянської війни, соціалістичних перетворень, Великої Вітчизняної війни. Проте історії Одеси від періоду палеоліту до Київської Русі включно відведено трохи більше двох сторінок. Період заснування, становлення та розвитку міста до початку XX ст. окреслений на 18 сторінках. Тому до моменту створення «Історії Одеси» під редакцією В. Н. Станко праця «Нарис історії міста-героя» є застарілою в деяких теоріях та відомостях, особливо це стосується кам'яного віку.

Історія Одеси, подана в книзі, охоплює проміжок часу від раннього палеоліту до періоду незалежності України включно. При цьому реконструкція етнічного процесу на різних етапах історії давніх суспільств має свою специфіку, обумовлену в першу чергу інформативністю археологічних джерел. Так, наприклад, матеріали, які були на той час у розпорядженні авторів праці по ранньому палеоліту Північно-Західного Причорномор'я (600–200 тис. р. т.), дозволили, й то лише з певною часткою вірогідності, визначити напрямки і час заселення краю людиною і практично виключають можливість охарактеризувати взаємовідносини давніх мешканців західнопричорноморських степів з населенням сусідніх територій. В той же час матеріали багатьох археологічних пам'яток раннього залізного віку та середньовіччя (IX ст. до н. е. — XV ст. н. е.) достатньо надійно поєднані з конкретними етносами, а інколи навіть з певними історичними подіями. Без сумніву, суттєво розрізняються розділи етноісторичних досліджень, які написані на основі писемних джерел та археологічних матеріалів [2.4.345, с. 8].

«Історія Одеси» вийшла у світ двома мовами — українською та російською. Головна особливість книжки — вона зовсім не політизована. Акцент робиться на будівництві міста, розвитку культури, економіки, зміні соціального та національного складу населення [2.3.332]. Колективна праця складається зі вступу, 10 розділів, післямови та приміток, проілюстрована.

Над створенням першого розділу «Наш край у давні часи» працювали два автори — В. Н. Станко та В. М. Хмарський.

У цьому розділі простежується складний процес заселення території міста та його околиць [2.4.345, с. 9–32]. В. Н. Станко описав події минулого Одеси від появи неандертальців до осілого населення (по XIII ст.). У підрозділі «Заселення Північно-Західного Причорномор'я людиною» подаються відомості про найдавніші сліди перебування людини на околицях сучасної Одеси. Вчений робить припущення, що тимчасові стійбища первісних мисливців з'явилися у нижньому Подністров'ї близько 600 тис. р. т. [2.4.345, с. 12]. Описані особливості ландшафту одеських територій в епоху кам'яного віку. Розповідається про знахідки давніх поселень біля с. Усатове, основу промислу мешканців даних місць, спосіб їх життя в епоху палеоліту. Особливу увагу приділено характеристиці культу бика та сонця культури усатівців. Подані основні точки зору навколо історичної інтерпретації Одеського кургану енеолітичного часу. У підрозділі «Ранні скотарі та землероби» В. Н. Станко подає характеристику катакомбної, сабатинівської та білозерської культур, що властиві стародавньому населенню на території сучасної Одеси. Наводить у приклад відомі знахідки поселень, курганів, скарбів. У підрозділі під назвою «Кіммерійці, скіфи, давні греки, сармати, слов'яни, готи» автор приділяє увагу характеристиці античних міст-держав та їх впливу на соціально-економічне і політичне життя в Північному Причорномор'ї. Вчений наводить дані і про Лузанівське поселення [2.4.345, с. 27, 28]. В останньому створеному автором підрозділі охопленний період з V по XIII ст., де подані відомості про перебування кочового та осілого населення на території Одещини на основі археологічних свідочств.

Крім розробки проблем археології кам'яного віку і первісної історії, В. Н. Станко цікавився історією своєї малої Батьківщини — Тернівки. Вчений зумів відродити етноболгаристичний напрямок в Одесі. 1995 р. спільно з болгарськими, грецькими та українськими вченими він почав комплексне дослідження Тернівки. «У пошуках коренів» ним виявлені та введені в науковий обіг нові документальні джерела по минулому та культурі болгар Північного Причорномор'я [2.4.430, с. 11]. У 2004 р. спільно з Є. С. Самарітакі, Є. А. Уваровою та О. А. Прігарінім В. Н. Станко видав в Одесі перший том документів та матеріалів з історії Тернівки (1792–1822) [2.4.347]. У 2006 р. ця книга

перевидана у Миколаєві. Матеріали, вміщені в збірці, дозволяють відтворити обставини виникнення колонії та ранніх етапів її розвитку, різноманітні аспекти життєдіяльності її перших переселенців, їхньої культури, устоїв, звичаїв. Більшість документів опубліковані вперше. Збірка складається з двох основних частин. Перша частина присвячена характеристиці історичного розвитку поселення Тернівка як колонії Туреччини, друга — вже вміщені документи, що характеризують поселення як болгарську колонію. **Зі слів В. Н. Станко, невдовзі він планував підготувати з О. А. Пригаріним, О. Ганчевим та колегами з Болгарії другий том історії даного поселення: «Ми хочемо видати велику книгу про Тернівку. Там буде зібрано усе з історії, етнографії, природи та усього іншого — з початку до кінця» [1.9.224].**

Отже, можна зробити висновок про те, що і в «Давній історії України», в «Історії первісного суспільства», в «Історії Одеси», в «Історії Тернівки», в написанні та виданні яких В. Н. Станко брав участь, відобразилася його висока кваліфікація як вченого — археолога й історика, що в його особистості нерозривно пов'язано. Проблеми, якими займався В. Н. Станко, актуальні і тепер, коли його вже немає разом з нами. До його робіт та ідей будуть звертатися і наступні покоління археологів та істориків. Діяльність В. Н. Станко як вченого-археолога пов'язана з відкриттям та дослідженням пам'яток палеоліту і мезоліту Північного Причорномор'я. Його численні статті, монографії, доповіді на конференціях присвячені не тільки і не стільки публікації отриманих матеріалів, скільки постановці та вирішенню широкого кола проблем первісної історії. Вчений став першим спеціалістом по проблематиці палеоліту-мезоліту Причорноморських степів. Він не тільки показав на прикладі величезної кількості відкритих ним та його колегами стоянок, що в цей період і в Причорномор'ї мешкала людина, але відкрив нову археологічну (анетівську) культуру, простежив її зміни у часі. Його фундаментальні дослідження в галузі археології, які дозволили вийти на рівень історичних узагальнень, є вагомим внеском у науку. І, як відмітив академік П. П. Толочко, в палеолітознавстві ім'я Володимира Никифоровича Станко завжди буде стояти поряд з найкращими вітчизняними археологами — С. Н. Бібіковим, П. Й. Борисковським, І. Г. Шовкоплясом та ін.

ТЕБЕ КОЛИСЬ НАВЧИЛИ — НАВЧИ ІНШИХ

Організація освіти В. Н. Станко стає особливо плідною з 1993 р., коли він здійснює свій давній задум — створення кафедри археології та етнології України — однієї з перших серед інших університетів країни.

Спочатку планувалося створити кафедру народознавства, проблематика якої охоплювала б етногенез та етнічну історію народів Степової України. При цьому В. Н. Станко наголосив на одному з засідань кафедри історії стародавнього світу та середніх віків (березень, 1993 р.), що від етнополітичних проблем кафедра рішуче відмовляється [2.2.294, арк. 47].

Пізніше поставлене питання про створення кафедри археології та етнології України. У 1993 р. на одному з засідань кафедри давньої історії та середніх віків вирішено, що від нової кафедри будуть читатися загальні спецкурси: «Історія первісного суспільства», «Археологія», «Основи етнографії, нумізматики» — на I курсі, а також спецкурси за спеціалізацією «Археологія». Вирішено сформувати викладацький склад, до якого увійдуть: В. Н. Станко, С. А. Булатович, В. П. Ванчугов, В. І. Мартиненко, В. Г. Кушнір, О. М. Дзиговський та О. А. Прігарін [2.2.295, арк. 86].

Вчений добивається відкриття нових спеціальностей «Археологія» і «Етнологія». Набір студентів проводиться з 1995 р. [2.3.331]. За цими спеціальностями здійснюється й підготовка аспірантів [2.3.337].

В. Н. Станко починає підготовку кадрів вищої кваліфікації. Під час свого заснування кафедра мала одного доктора наук та одного кандидата. Протоколи засідань ради історичного факультету свідчать, що вже до 2000 р. на кафедрі археології та етнології підготовлено п'ять кандидатів наук, тобто за 6 років захистилися чотири викладачі [2.2.293, арк. 51].

У тому ж 1993 р. з ініціативи В. Н. Станко при кафедрі створено лабораторію археології та етнології Степової України. З 1995 р. при лабораторії почали роботу такі гуртки, як «Етнологія» (керівник О. А. Прігарін) та «Археологія» (керівник та зав. лабораторії І. В. Піструїл).

Вчений працював у декількох напрямках: проводив, перш за все, навчальну, методичну роботи; іншу частину його діяльності складала наукова та організаційна.

Про успішну діяльність новоствореної кафедри свідчить розробка багатьох наукових тем, певна кількість з них фінансувалася. У скрутні часи, при недостатній кількості виділених коштів на вищі навчальні заклади з боку держави це мало важливе значення для розвитку кафедри. Вдалося провести розкопки численних пам'яток різних періодів, в тому числі продовжити розкопки по Анетівці II, випустити статті та колективні монографії. Археологічні дослідження на кафедрі під керівництвом В. Н. Станко проводилися у кількох напрямках. Період занепаду первісного суспільства у часи бронзового віку вивчали В. П. Ванчугов та В. Г. Кушнір. Питання грошового обігу, економіки античних міст та поселень Північного Причорномор'я опрацьовували С. А. Булатович та А. І. Мартиненко. Пам'ятки скіфо-сарматського часу, що їх досліджували О. М. Дзиговський та Є. Ф. Редіна, лягли в основу наукових розробок з історії населення Північно-Західного Причорномор'я періоду раннього залізного віку [1.2.27, с. 186].

З першого року існування кафедри у руслі представлених напрямків почалася робота над двома держбюджетними темами: «Проблема економіки, соціальної та політичної історії докласових та ранньокласових суспільств узбережжя Чорного моря» та «Екологія, демографія і економіка ранньопервісної общини причорноморських степів», з них остання фінансувалася [2.2.297, арк. 1]. По першій темі проведені польові дослідження пізньопалеолітичного поселення Анетівка II, античного городища у с. Роксолани (стародавній Ніконій), римської фортеці біля с. Орловка. Результати досліджень прискорили написання колективної монографії «Древние культуры Северо-Западного Причерноморья», де серед авторів розділів В. Н. Станко.

Що стосується теми «Екологія, демографія і економіка ранньопервісної общини...», то праця членів кафедри проводилася над створенням колективної монографії [2.2.297, арк. 2]. В. Н. Станко взяв активну участь у розробці теми «Археологічні дослідження в зоні будівництва Южноукраїнської АЕС» з об'ємом фінансування 4,97 млн крб. (госпдоговірна тема № 777) [2.2.296, арк. 1]. Згідно з цією госпдоговірною темою проведено

дослідження унікальної пам'ятки початку пізнього палеоліту Анетівки XIII. Вперше в Україні виявлені залишки поселення ранньої пори пізнього палеоліту в чітко стратифікованих умовах. Матеріали опубліковані спільно з В. Ф. Петрунем.

У 1996–1997 рр. кафедра на чолі з В. Н. Станко працює над двома комплексними темами: 1. «Стародавня історія населення Степової України» (С. А. Булатович, В. П. Ванчугов, О. М. Дзиговський, В. Г. Кушнір) [2.2.299, арк. 1]; 2. «Анетівка II. Питання соціально-економічного розвитку населення Північного Причорномор'я в пізньому палеоліті» (В. Н. Станко, І. В. Піструїл, А. В. Старкін) [2.2.300, арк. 1]. Серед дослідників по даним темам є й учні професора, тому можна говорити, що на той час сформована наукова школа.

У подальшому дослідження Анетівки не припиняються, їм, навпаки, приділяють ще більшої уваги. Так, 1998 р. працівники кафедри проводять розкопки пам'ятки у рамках держбюджетної теми № 659 «Анетівка II. Питання соціально-економічного розвитку Степового Причорномор'я за добу палеоліту» під науковим керівництвом В. Н. Станко (виконавець — А. В. Старкін) [2.2.301, арк. 2, 3]. Крім того, в цей період вчений провів додаткові дослідження по інших стоянках Степового Побужжя, займаючись науково-дослідницькою темою № 122 без цільового фінансування «Археологія та давня історія Степової України» [2.2.302, арк. 1, 3]. За представленими темами В. Н. Станко зі своїми колегами та учнями опрацьовує питання палеоекології та палеоекономіки давнього населення України. Матеріали використані для міжнародної програми «Скіфія до скіфів».

Багато уваги В. Н. Станко приділяв проведенню наукових досліджень з етнології Одеської області, що визначалося, передусім, дослідженням болгарської діаспори. Важливий чинник, який вплинув на тематику дослідження вченого, — його походження. Володимир Никифорович з самого дитинства виховувався у традиційному болгарському етнічному середовищі, його рідною мовою була болгарська. Тому не дивно, що В. Н. Станко постійно слідкував та опікувався розгортанням національного відродження серед болгарського народу. Професор мав глибоке переконання, що національна інтелектуальна еліта зобов'язана постійно турбуватися про культурно-просвітницький розвиток

болгарської діаспори. Саме це може стати основою для збереження та продовження традицій.

Ще однією з причин зацікавлення В. Н. Станко історією болгар стало те, що у 1920-ті — початку 1930-х рр. вивченням їх етнографії займався професор Одеського сільськогосподарського інституту С. І. Цветко (Кветко), з роду якого походив вчений. Цей дослідник своїми статтями відкривав цілі напрямки в етнографії болгар діаспори. Однак у 1933 р. С. І. Цветко заарештували і відправили у висилку [2.4.451, с. 16]. З цього часу на довгі роки традиція етнологічної болгаристики в Одесі переривається. Справжнє відродження цього напрямку відбулося лише з початком 1990-х рр. і пов'язано з діяльністю В. Н. Станко, коли він працював на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків. Але зауважимо, що, крім дослідження культури болгар, приділялася увага також етнографії українців, росіян, гагаузів (В. Г. Кушнір, О. А. Прігарін та А. В. Шабашов) та інших народів Півдня України [1.2.27, с. 186]. Окремі проблеми, пов'язані з етнографією цих народів, розроблялися О. А. Прігаріним та А. В. Шабашовим по темі «Етнографічні особливості населення Степової України» на основі досліджень у селах Одеської області [2.2.297, с. 4]. Сам В. Н. Станко, так і в співавторстві, написав низку наукових праць, пов'язаних з етнографічним вивченням болгар, що містять важливі відомості по вивченню болгарської діаспори південної частини України [2.4.382; 2.4.435; 2.4.451] та інші.

У своїх працях В. Н. Станко показав ті напрямки дослідження, якими займається одеська етнологічна школа. Серед найактуальніших проблем вивчення етнографії болгар України та Молдови виділені: дослідження переселення болгар у Північно-Західне Причорномор'я з точки зору визначення місць виходу прабатьківщини конкретних груп переселенців, аналіз субетнічної структури болгарської діаспори, вивчення системи термінів спорідненості. В різні роки В. Н. Станко здійснив редагування близько 15 наукових збірок та монографій, присвячених етнографічному вивченню болгар та проблемам етнографії Степової України взагалі.

Одна з найважливіших проблем — вивчення систем термінів спорідненості болгар Південної України. В результаті проведених польових досліджень оброблені матеріали всіх болгарських

поселень Одеської, Кіровоградської та Миколаївської областей. Вивчення термінології та системи спорідненості не тільки дозволило пролити світло на цілу низку проблем етнографії болгар України і болгар в цілому: типологію самої системи спорідненості, суспільні та шлюбно-сімейні відносини, етнографічне районування та вивчення місць формування груп мігрантів у Північне Причорномор'я, етногенез, етнічну історію та етнічні зв'язки, але і поставити та подивитися по-новому на багато теоретичних проблем етнології [2.4.451, с. 19].

Наступною проблемою, на яку звернули увагу одеські етнографи-болгаристи, є структура болгарської етнічної групи на Україні та Молдові. Вперше у вітчизняній науці вчені поставили питання про структуру етносу [2.4.451, с. 21].

Крім вказаних проблем, в рамках історичного факультету ОНУ ведуться і конкретні етнографічні дослідження, які торкаються різних сторін життя етносу. Це, передусім, вивчення матеріальної культури болгар України, яке проводиться в рамках комплексного дослідження слов'янських народів Південної Бессарабії та Північно-Західного Причорномор'я, що дозволило виявити як загальнослов'янський компонент у культурі, так і конкретну специфіку останніх [2.4.451, с. 22].

З цього можна зробити висновок, що болгарська етнічна група стала свого роду етнографічним полігоном, на якому емпірично вивчаються і в результаті такого дослідження постають важливі проблеми, на які раніше практично не звертали увагу спеціалісти.

Під керівництвом В. Н. Станко захищено кілька кандидатських дисертацій, присвячених етнографії болгар України [1.8.178; 1.8.187]. Також успішно захистили свої дисертаційні дослідження викладачі кафедри, присвячені різним етнологічним проблемам [1.8.176; 1.8.200].

Про високий науковий рівень кафедри свідчить і той факт, що в 1999 р. викладачі кафедри (В. Н. Станко — керівник; О. В. Сминтина, О. А. Прігарін, В. Г. Кушнір) брали участь у виконанні держбюджетної теми № 121 «Історія етнопонаціональних процесів у Степовій Україні з найдавніших часів до сьогодення (за матеріалами Одеської області)» [2.2.302, арк. 1]. В результаті створено банк археологічних та етнографічних даних по історії етнопонаціональних процесів на терені сучасної Одеської

області на підставі польових археологічних та етнографічних досліджень в с. Залізничне Болградського району, с. Миколаївка Новоросійська Саратовського району, с. Будеї Кодимського району, селах Шевченкове, Мирне, Приморське, Вілкове Кілійського району, селах Анновка та Євгенівка Тарутинського району Одеської області. В цьому ж році викладачі кафедри виконували науково-дослідну тему етнологічного спрямування без цільового фінансування: «Культурно-побутові процеси на Одещині в ХІХ–ХХ ст.» під керівництвом В. Г. Кушніра.

За період керування В. Н. Станко кафедрою вдається налагодити тісні зв'язки з вузами Болгарії для більш продуктивної розробки тем етноболгаристичного напрямку. Професор та його колеги неодноразово відвідували Софійський університет «Св. Климентія Охридського» та розробляли з науковцями цього вузу спільні проекти. Зокрема, у серпні 1998 р. проведено сумісне експедиційне дослідження з центром етнології Софійського університету [2.2.301, арк. 6]. Крім цього, на історичному факультеті в різні роки В. Н. Станко читав курси «Основи етнографії» та «Етнологія», широко використовував етнографічні матеріали при читанні курсів «Історія первісного суспільства», «Політогенез давнього населення України» та ін.

Хоча у самого В. Н. Станко не дуже велика кількість праць з етнології, а відзначився він більше як організатор у даному напрямку, вчений був частим редактором збірок та монографій. Серед відомих збірок наукових праць професор відредагував перші чотири випуски наукового щорічника Одеського наукового товариства болгаристів «Одеська болгаристика» (2003–2006 рр.). Ним також відредаговані численні монографії, навчально-методичні розробки та посібники з етнології Одеського регіону, авторами яких були, передусім, науковці історичного факультету ОНУ, представники етнологічної школи, учні В. Н. Станко. До них відносяться монографії, посібники та науково-методичні видання по народознавству Одещини В. Г. Кушніра [1.4.39], побуту та культурі населення с. Руська Іванівка Білгород-Дністровського району О. А. Прігаріна, О. І. Ганчева та ін. [1.4.38], історії та етнографії села Кирнички у Бессарабії А. В. Шабашова, В. Я. Диханова та інших [1.2.34], походженню народу гагаузів та системі термінів їх спорідненості А. В. Шабашова [1.1.17], історії та культурі кримських

болгар XIX — початку XX ст. І. О. Носкової [1.1.8], історії, етнографії та народній творчості болгар Криму О. Музиченко [1.1.7] та інші.

Після 1999 р. вчений йде з посади завідувача кафедри, але не міняє місця роботи — його подальша праця як професора відбувалася на тій же кафедрі. Діяльність В. Н. Станко не йде на спад, а зостається активною: він продовжує формувати свою наукову школу, приділяючи значну увагу і керівництву по написанню дисертацій. Свідченням цього є те, що у 2001–2002 рр. він був науковим керівником п'яти аспірантів (Ярошевич, Шабашова, Носкова, Мильчева, Диханов) [2.2.303, арк. 9]. З 2000 р. В. Н. Станко бере участь у виконанні держбюджетних тем, як-от тема № 121, та був науковим керівником теми № 122. Протягом 2001–2002 рр. професор є одним з виконавців трьох тем (№ 121, № 122, № 123), у 2003 р. — № 122, № 123 [2.2.303–2.2.305]. У ці роки часто виїжджає за кордон для встановлення наукових контактів кафедри: 2000 р. — до Великобританії, університету Нью-Кастла, 2001 р. — до Москви, Інституту археології РАН та МДУ та Молдови, Вищої антропологічної школи, 2003 — Німеччини, Регенсбурзького університету.

За період перебування на посаді завідувача він опублікував більш ніж 50 наукових праць (підручники, статті, розділи монографій та рецензії) в українських і закордонних виданнях. Поряд із цим він провів наукове редагування близько 30 монографій та збірників наукових праць.

Отже, під керівництвом В. Н. Станко на кафедрі археології та етнології України розроблялися теми, пов'язані з етнологічними процесами Одеського регіону, що до 1990-х рр. майже не розглядалися. З перелічених кафедральних тем видно, що Володимир Никифорович рівнозначно розвивав як археологічний, так і етнологічний напрямки. Він зміг організувати роботу по дослідженнях декількох стоянок кам'яного віку, беручи безпосередню участь в їх проведенні. Завдяки розумному керуванню професором науковою роботою на кафедрі та активному налагодженню закордонних зв'язків ОНУ з європейськими вузами було створено міцне підґрунтя для подальшого її наукового процвітання.

ЯКЩО ЗДАТНИЙ — КРАЩЕ ОРГАНІЗУЙ НАВЧАННЯ

28 червня 1994 р. відбулося засідання Ради університету, на якій прийнята ухвала укласти договір з професором В. Н. Станко щодо його призначення на посаду декана історичного факультету [2.2.287, арк. 92]. Перед тим відбулася ще одна важлива подія у житті вченого — у січні 1994 р. вчена рада університету висунула кандидатуру В. Н. Станко для участі в обранні членом-коресподентом НАН [2.4.436], але так сталося, що професору судилося отримати це звання у Російській академії природничих наук (РАПН).

Перебування В. Н. Станко на посаді декана припало на час перебудови народної освіти України, коли за основу бралися схеми зарубіжної освіти. Доводилося переглядати навчальні плани, позбавляти їх надмірної політизації.

На одному з засідань вченої ради факультету професор виділив занальні концепції, за якими у подальшому він виконував керівництво [2.2.288, арк. 11]:

1. Історичний факультет повинен стати факультетом класичних істориків.

2. Надзвичайна політизація історичного факультету не виправдана.

3. Історичний факультет — факультет фундаментальної історії і повинен готувати спеціалістів по всіх періодах.

4. Потрібно внести іншу теорію та ідеологію.

Професор В. І. Наулко пише про цей період діяльності В. Н. Станко: «Всі ми добре пам'ятаємо, скільки сил і енергії віддавав Володимир піднесенню історичного факультету Одеського університету і створенню спеціалізації етнології. Незважаючи на несприятливі умови, незрівнянно поліпшилася матеріальна база закладу, покращився навчальний процес і розширились творчі зв'язки, залучені молоді талановиті фахівці, створено етнологічний музей, посилилася експедиційна діяльність» [2.5.502, с. 52]. На думку І. М. Ковалю, великою заслугою В. Н. Станко є те, що у скрутні для університету часи йому вдалося зберегти основні наукові школи [2.5.499, с. 56].

Дійсно, ряд ініціатив вченого сприяє становленню професійних істориків та археологів. В одній з заміток про наукову діяльність тодішнього історичного факультету В. М. Хмарський підсумовує, що «зусилля керівництва факультету спрямоване на інтенсифікацію наукового життя...» [2.3.337].

Крім проведення традиційних олімпіад, щорічних конференцій, гурткових засідань (виступи аспірантів з інших країн) в Одесі відбувалося проведення всеукраїнських конференцій з археології та етнології для студентів, аспірантів і молодих викладачів. Студенти, які намагалися глибоко займатися наукою, почали одержувати іменні стипендії — М. Є. Слабченка (в галузі історії України) та М. Ф. Болтенка (в галузі стародавньої історії та археології) [2.3.337].

Для реалізації наукового потенціалу як молодій генерації науковців-істориків, так і досвідчених істориків-фахівців велике значення має існування «Записок історичного факультету», які визнано Вищою атестаційною комісією фаховим виданням. В. Н. Станко налагодив регулярний вихід видання і всі ці роки був незмінним його редактором (1995–2004 рр.).

Одним з важливих досягнень В. Н. Станко є керування та редакція збірника «Записки історичного факультету». Ще з 1994 р. важливим питанням для декана стала підготовка до видання наукового збірника, в якому вчені історичного факультету мали б можливість друкувати свої дослідження. Це мало бути щось на зразок «Праць» або «Записок», які видавалися у 40–60-х рр. ХХ ст. більшістю наукових центрів [2.2.288, арк. 81]. Майбутнє видання факультету у В. Н. Станко фігурує під назвою «Вісник». Спочатку вирішили видати два таких Вісники: викладацький та аспірантсько-студенський. На одному з засідань вченої ради факультету В. Н. Станко відмітив: «Буде це два збірники, чи один, покаже час, але над першим уже працюємо, надіюсь, що він буде готовий до весни 1995 року» [2.2.288, арк. 85]. Так, у вказаному році вийшли «Записки історичного факультету» [1.6.60].

Приступаючи до підготовки «Записок», редколегія на чолі з В. Н. Станко вирішила в межах кожного випуску систематизувати розвідки у п'яти розділах, про які далі буде йти мова. Проте обсяг збірника виявився занадто великим, тому статті розбили на три випуски. До першого з них увійшли два розді-

ли: «Історія, теорія і методологія історичної науки» та «Спеціальні історичні дисципліни». До першого розділу увійшли дев'ять статей, до другого — вісім. У даному випуску опублікували статті такі відомі вчені, як З. В. Першина та А. Д. Бачинський.

Другий випуск охоплює 14 розвідок розділу «Історія України». У третьому випуску опубліковані статті, що складають розділи «Археологія та етнографія» — 8 та «Всесвітня історія» — 6.

Четвертий випуск ЗІФ вже складався з п'яти розділів та містив 32 статті. Перший з них відведений питанням археології та етнографії України, другий — історії України; третій розділ присвячений теорії історії, теорії та методології історичної науки. Спеціальним історичним дисциплінам та Всесвітній історії відведені, відповідно, четвертий та п'ятий розділи. З кожним випуском «Записки» ставали ще більше популярнішими, про що свідчить зростання кількості охочих опублікувати свої статті — у п'ятому випуску налічується вже 53 статті по п'ятьох вище названих розділах.

У шостому випуску надрукована монографія В. М. Хмарського. Важливість даного монографічного дослідження відзначила на одній з конференцій З. В. Першина, завдяки чому на кафедрі історії України формується два напрямки наукових пошуків — вивчення історії археології в Україні та дослідження персоналій.

Починаючи з 9-го випуску ЗІФ за 1999 р. започаткована традиція вміщувати перед розділами статті до ювілеїв вчених про їх життя та діяльність або вшанування їх пам'яті. Що стосується цієї збірки, то вона присвячена ювілею завідувача на той час кафедри історії України професора В. П. Ващенко. Згодом випуски різних років присвячені ювілеям З. В. Першиної (В.10, 2000 р.) та М. Ю. Раковського (В.11, 2001 р.) [1.6.61], пам'яті А. Д. Бачинського (В.14, 2003 р.). Випуск 15-й за 2004 р. вирішено приурочити до святкування 140-річчя ОНУ ім. І. І. Мечникова, він містив 60 статей.

Повертаючись до 9-го випуску 1999 р., треба зазначити, що у нього додано один новий розділ — «Рецензії, персоналії, хроніка». Крім того, перероблено назву одного з розділів «Історіографія та спеціальні історичні дисципліни». Всі напрямки

розвивалися рівнозначно, майже з однаковою кількістю статей у більшості випусків. Звісно, менше подавалося публікацій у «Рецензії...». У 2002 р. введено ще один розділ «Наукові роботи студентів», але після 13-го випуску його вилучено. У наступні роки приймалися статті до п'яти «стабільних» розділів: I. «Археологія та етнографія», II. «Історія України», III. «Всесвітня історія», IV. «Історіографія та спеціальні історичні дисципліни», V. «Рецензії, персоналії, хроніка».

За роки керівництва В. Н. Станко виданням «Записок історичного факультету», починаючи з першого по п'ятнадцятий випуск включно (1995–2004 рр.), всього опубліковано 553 статті та одна монографія.

Під керівництвом В. Н. Станко розпочався друк інших наукових збірників, як, наприклад, «Археологія і етнологія Східної Європи» (1997 р.) [1.5.40; 1.5.42]. У розділі «Історіографія» надано характеристику другого випуску цього збірника, так як він випущений до 60-ліття В. Н. Станко.

3 грудня 1997 р. при підтримці В. Н. Станко на історичному факультеті ОНУ започатковано проведення щорічних історіографічних читань [1.7.126, с. 319]. Вчений очолив оргкомітет, до складу якого увійшли керівники провідних наукових товариств і організацій Одеси, представники одеських відділень всеукраїнських історичних товариств, професори, завідувачі кафедр факультету, директор наукової бібліотеки ОДУ. Ініціатором організації читань і заступником В. Н. Станко стала Т. М. Попова.

Перші історіографічні читання відбулися 17 грудня 1997 р. і були присвячені 150-літтю від дня народження професора Новоросійського університету О. І. Маркевича. Відкриваючи читання, В. Н. Станко висловив побажання, що постійними учасниками історіографічних читань мають стати не лише вузькі спеціалісти, але і всі, кому не байдужа доля вітчизняної історичної науки. З нагоди відкриття Перших історіографічних читань видано бібліографічний покажчик по О. І. Маркевичу [1.7.126, с. 320]. Другі історіографічні читання відбулись на історичному факультеті 16 грудня 1998 р. Їх присвячено 190-літтю від дня народження видатного дослідника Південної України А. О. Скальковського (1808–1898 рр.) [1.7.126, с. 321–322]. 15 грудня 1999 року на історичному факультеті ОДУ відбулися Треті історіогра-

фічні читання, присвячені 120-літтю від дня народження професора історико-філологічного факультету Новоросійського університету Петра Михайловича Віцллі [1.7.73, с. 301].

Крім того, відбувалися публікації матеріалів традиційних читань, присвячених П. О. Каришковському. Вчений був головним редактором збірників, присвячених III та IV Каришковським читанням [1.5.45; 1.5.46].

Під керівництвом В. Н. Станко почали проводитися міжвузівські, всеукраїнські і міжнародні конференції по історії, археології та етнології. Серед останніх — «Міжнародна конференція, присвячена 120-літтю визволення Болгарії від Османського іґа» (1998 р.). Серед інших конференцій у 1996 р. вперше проведено конференцію студентів і молодих вчених «Етнографічні дослідження населення України», що стали традиційно відбуватися кожного року [1.5.48;1.5.49]. Про так звані «студентські конференції» згадував у споминах про вченого В. І. Наулко — вони ставали справжнім святом, фестивалем, на якому невимушено спілкувались, набували знань та досвіду [2.5.502, с. 52].

Як декан він брав участь у роботі вченої ради університету, засіданнях ректорату, керував вченою радою факультету, провів засідання зав. кафедр, організовував навчальний процес на факультеті тощо.

Один з важливих напрямків роботи В. Н. Станко визначався через його входження до комісії Міністерства освіти України по виробленню стандартів освіти. Крім того, вчений розробив систему підготовки археологів, яка не існувала раніше на історичному факультеті ОНУ взагалі.

У 1996 р. при ОНУ В. Н. Станко створив і очолив Спеціалізовану раду із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей 07.00.01. — «Історія України» і 07.00.02 — «Всесвітня історія», а з 1999 р. — і докторських дисертацій.

Спеціалізована вчена рада для захисту кандидатських дисертацій (К 05.01.13, згодом К 41.051.08) за спеціальностями Історія України та Всесвітня історія, затверджена Наказом ВАК України № 39 від 31 жовтня 1996 р. До складу увійшло 19 чоловік, з них 10 докторів наук (в тому числі п'ять за спеціальністю «Історія України» і п'ять за спеціальністю «Всесвітня історія») [1.7.125, с. 317].

Ми вирішили назвати тих вчених, які стали основою оновленого історичного факультету під час перебування В. Н. Станко в якості декана У 1997 р. захищено п'ять кандидатських дисертацій, серед них — О. А. Бачинською; у 1998 р. — сім кандидатських, у тому числі Т. Г. Гончаруком. Дані по захисту дисертацій інших років можна дізнатися з електронної бази Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Так, у 1999 р. захищено 10 дисертацій, тематика яких суттєво переважала на користь історії України. В даному випадку маються на увазі кандидатські дисертації В. Г. Кушніра, А. І. Мисечко та інших. Протягом наступних років захищених дисертацій з всесвітньої історії більше, про що свідчать наступні роботи І. С. Гребцової за 2002 р. та А. С. Поспелова. Звичайно, більша частина дисертаційних досліджень торкається саме внутрішніх проблем історії України. Тематика найрізноманітніша, тому вони розглянуті по періодах. Давній історії України присвячена дисертація О. М. Дзиговського. Велика кількість дисертацій пов'язана з новим часом. Це роботи О. О. Синявської 2001 р., І. А. Носкової 2002 р., В. Л. Цубенко 2003 р. та ін. Ці спеціалісти з проблематики історії України та всесвітньої історії, які захистилися у вченій раді ОНУ за очолення В. Н. Станко, склали основу кадрів історичного факультету: так, з кафедри історії України — А. І. Мисечко, О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук, О. О. Синявська; кафедри нової та новітньої історії — І. С. Гребцова, П. І. Барвінська, А. С. Поспелов; кафедри археології і етнології України — В. Г. Кушнір, О. М. Дзиговський.

Тому професор В. Н. Станко зумів провести десятки засідань вченої ради по захисту дисертацій, в результаті яких багато дослідників стали кандидатами і докторами наук, він брав активну участь у засіданнях спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій при Інституті археології НАН України (з 1991 по 2008 р.). Зі звіту про роботу вченого на кафедрі в період 1999–2003 рр. стало відомо, що В. Н. Станко також був призначений заступником голови ради з історичних наук МОН та експертної комісії ДАК з соціальних наук, в яких проводив відповідну роботу [2.2.287, арк. 63–66].

Вчений став організатором відкриття Відділу історії козацтва у Південній Україні, який створений 27 січня 2000 р. як філія Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії

України НАН України на базі історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (на громадських засадах, наказ № 1 Інституту історії України НАН України, угода про співробітництво з ОНУ № 1 від 22 лютого 2000 р.) [1.9.205]. Крім того, професор був у складі редколегії першого випуску часопису відділу «Чорноморська минувщина» (2006 р.) [1.6.65]. Завдяки такій ініціативності В. Н. Станко історичний факультет став одним з найбільших наукових центрів України.

Крім результативних заходів, зроблених В. Н. Станко, є такі проекти, які він не встиг втілити в життя. Вчений хотів створити кафедру історіографії, джерелознавства та архівознавства, з тим щоб почати підготовку по спеціальності «Архівознавство», та кафедру міжнародних відносин [2.2.288, арк. 73]. Так і не організований Центр українознавства при ОДУ, структурними ланками якого мали стати кафедри археології і етнології та історії України [2.2.292, арк. 1–2]. Не створений філіал Всеукраїнського товариства Нестора Літописця, головою якого мав стати В. П. Ващенко [2.2.288, арк. 10].

Будучи деканом історичного факультету, В. Н. Станко взяв активну участь у становленні філії ОНУ ім. І. І. Мечникова в м. Первомайську Миколаївської області. За споминами В. З. Куруняна, першого директора філії, зовсім не планувалося відкриття спеціальності історія, але ця позиція згодом переглянута. У складі делегації по створенню наукового центру приїхали представники факультетів по запланованих спеціальностях, разом з якими був В. Н. Станко. «Після бесіди з В. Н. Станко у нього не залишилося сумнівів, що потрібно відкрити спеціальність «історія» [2.5.500, с. 92].

В перший же рік відкриття Первомайського навчально-наукового центру (далі — ПННЦ) В. Н. Станко допомагав в освоєнні даної спеціальності як зі сторони всіх співробітників історичного факультету, так і зі своєї сторони особисто. Всі основні предмети читали доценти та професори з ОНУ, в тому числі і сам В. Н. Станко. Він читав спецкурси «Археологія», «Загальна етнологія», «Політогенез та формування ранньокласових суспільств на території України». Лекції В. Н. Станко відвідували не тільки студенти спеціальності, але і багато викладачів філії, які переймали методику викладання професора.

У ПННЦ викладало багато викладачів з історичного факультету ОНУ імені Мечникова — О. А. Бачинська, Т. Г. Гончарук, О. Б. Дьомін, В. М. Хмарський, І. С. Гребцова та ін. [2.2.315]. Це дало можливість підготувати якісний склад спеціалістів з історії. В. Н. Станко також сприяв формуванню викладацького складу центру, допомагаючи у прийнятті до аспірантури викладачів О. М. Марченко, І. М. Мезенцевої, Ю. В. Белкіна.

За підтримки В. Н. Станко надана суттєва методична допомога. З Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова передано чимало підручників по спеціальності; з різних кафедр історичного факультету — велику кількість наукових посібників, методичних розробок, робочих програм. Протягом декількох років В. Н. Станко був головою ДЕК.

Крім роботи професора в ІІ ОНУ ім. І. І. Мечникова, він проводив розкопки на поселенні трипільської доби під Кінецьпілем (Первомайський р-н) [2.3.334]. При розвідці у 2001 р. знайдені обломки трипільських ножів, виготовлених за технікою віджиму. Для обстеження поселення запрошено спеціаліста з Одеси А. В. Старкіна та вчених з Франції і Англії (П. М. Долуханов). Разом з ними планувалося провести студентську міжнародну експедицію, з відбором студентів ІІ, та у зв'язку з екологічною катастрофою у с. Болеславчик Первомайського району цей задум не здійснився. Але у даному поселенні проведена студентська археологічна практика під керівництвом В. Н. Станко. Зібрані матеріали зараз зберігаються у лабораторії ІІ.

Заслуговує на увагу внесок В. Н. Станко у розвиток інших напрямків — відродження етнологічної школи в Одесі та підняття її на новий, більш якісний рівень. Вчений зробив досить багато справ по відродженню етноболгаристики на посаді завідувача кафедри археології та етнології України, розробивши з іншими науковцями низку тем з етнології. Ще одним кроком до розвитку етнології на Одещині стало проведення різного роду конференцій на базі історичного факультету. У лютому 1996 р. під керівництвом В. Н. Станко відбулося проведення Першої всеукраїнської етнологічної конференції студентів та молодих вчених «Етнографічні дослідження населення України» [1.5.49]. З того часу дана конференція відбувається щороку. Вчений — один з основних організаторів великих міжнародних конференцій, присвячених проблемам болгаристики — «Украї-

на і Болгарія: віхи історичної дружби» [1.5.57], міжнародної конференції, присвяченої 120-літтю визволення Болгарії від османського іґа та відродженню болгарської державності (1999) та ще двох — «Болгари у Північному Причорномор'ї» (2005, 2007 рр.) [1.5.43; 1.5.44].

Що стосується першої конференції, її проведення мало важливе значення. Проблематика охоплювала не тільки явища, пов'язані з визвольною боротьбою прогресивних сил того часу, але і багато інших аспектів історичних зв'язків болгарського і українського народів протягом багатьох століть від початку першого тисячоліття н. е. і до наших днів.

Робота конференції організована у трьох секціях: «Україна і Болгарія: історія та сучасність», «Формування болгарської діаспори на Україні», «Етнокультурні зв'язки: становлення та розвиток у сучасних умовах». Остання секція у свою чергу розподілялася на дві підсекції: 1. Етнологія; 2. Мова та література [1.5.57, с. 7].

Величезним досягненням В. Н. Станко стала організація та проведення дев'ятої (2005 р.) та десятої (2007 р.) міжнародних конференцій «Болгари у Північному Причорномор'ї». Справа в тому, що перші сім конференцій ініціювали та провели співробітники університету Велико-Тирново «Св. Св. Кирила та Мефодія» за підтримки Болгарської академії наук та Агенції болгар на чужині. Протягом 1991–2003 рр. вийшло 8 томів матеріалів «Българите в Северното Причерноморие: изследвания и материали». З доповідями на цих форумах виступили провідні фахівці з Болгарії, Румунії, Молдови та України, котрі ознайомили науковців з основними напрямками і результатами досліджень історії й культури болгарської діаспори. Тому наступну конференцію в Одесі, як традиційному центрі болгарського інтелектуального життя, потрібно було провести на належному рівні, що й вдалося зробити В. Н. Станко. Перенесення зустрічей до цього міста ініціювало саме Одеське наукове товариство болгаристів.

Х форум (14–15 вересня, 2007 р.), до якого прилучилися ОНУ ім. І. І. Мечникова, Тараклійський державний університет (Молдова) й Асоціація болгар України, відбувся теж в Одесі у межах проведення V Всеукраїнського болгарського собору [1.7.136, с. 226]. Тоді зібралося понад 50 фахівців з Укра-

їни, Болгарії, Росії, Молдови, Німеччини. Крім того, участь у зустрічі взяли представники освітянської та культурно-просвітницької еліти болгар України. Відкривав же конференцію віце-президент Республіки Болгарія А. Марін. Тоді ж він нагородив В. Н. Станко медаллю «Паїсія Хілендарського» за багаторічний активний внесок у розробку болгарської науки й культури і виховання нових поколінь фахівців. Проводилася конференція по трьох секціях: «Історія», «Етнологія», «Літературо- та мовознавство». Також відбувся круглий стіл «Біциллієзнавство в міжнародному інтелектуальному просторі: стан та перспективи», що стосувався наукової спадщини П. М. Біциллі (1879–1953) — ученого доволі широкого творчого діапазону, діяльність якого пов'язана з Новоросійським та Софійським університетами. Як ми вже згадували, що 1999 р. на базі історичного факультету ОНУ проведені III історіографічні читання, присвячені 120-річчю від дня народження П. М. Біциллі. В. Н. Станко був головою оргкомітету. Ці читання стали першою регіональною конференцією біциллієзнавців. Проведення ж круглого столу на конференції 2007 р. стало першим міжнародним форумом біциллієзнавців [1.7.136, с. 229].

Завдяки об'єктивним причинам та зусиллям В. Н. Станко в Одеському університеті сформувався етноболгаристичний напрямок. Зародження етнологічної болгаристики відбувалося не під впливом географії чи фольклористики, а під впливом проблематики історії первісного суспільства. Тому є природним, що біля витоків одеської болгаристики стояв відомий фахівець з археології та історії первісного суспільства — В. Н. Станко. Як зазначає А. В. Шабашов, невдовзі після зародження етноболгаристики на історичному факультеті простежується бурхливий розвиток даного напрямку, який він визначає як «сплеск». Більш того, цей напрямок сприяв становленню етнології в Одесі в цілому та подальшому вивченню культури інших етнічних груп Південно-Східної Європи [1.7.173, с. 56].

Важливою віхою для розвитку болгаристики та відродження позицій слов'янської філології в Одеському університеті стало створення у 1995 р. болгарського відділення на філологічному факультеті (зав. відділу — доктор філологічних наук В. А. Колесник) [1.2.22, с. 200]. Студенти цього відділення багато разів проходили стажування у Болгарії. Особливого значення для

міжнародного співробітництва мав приїзд в Україну в 1998 р. посла Республіки Болгарія Олександра Димитрова. 14 жовтня відбулася зустріч ректора Одеського державного університету В. А. Сминтини з послом. На цій зустрічі були присутні В. Н. Станко та В. О. Колесник. Між ОДУ та університетами Болгарії підписано чотири угоди про співробітництво, які стосувалися також і болгарського відділення [2.3.328]. Викладачі та студенти історичного факультету на чолі з В. Н. Станко почали тісну співпрацю з болгарським відділенням філологічного факультету. Наслідком такої співпраці стало те, що з 1995 р. В. Н. Станко ініціює та очолює разом з В. О. Колесник Одеське науково-дослідницьке товариство болгаристів (ОНТВ). Членами Дружності стали також викладачі історичного факультету ОДУ О. А. Прігарін, А. В. Шабашов, О. І. Ганчев, В. Г. Кушнір, також студенти-болгаристи [1.2.22, с. 199]. Причини створення даного товариства такі. По-перше, вирішуючи ряд практичних завдань освітянської направленості, одеські вчені зіткнулися з неопрацьованістю ряду питань в історії та мовознавстві. По-друге, зростання національної самосвідомості; по-третє — включення у програми середніх та вищих навчальних закладів болгарської мови, історії, народознавства, формування різноманітних напрямків культурно-просвітницької діяльності — це далеко не повний список постійно зростаючої потреби у кваліфікованих спеціалістах та створенні принципово нових механізмів розвитку науково-просвітницьких організацій. В статуті товариства визначалися напрямки роботи, що направлені на «об'єднання зусиль представників різних наукових дисциплін, їх координацію у вивченні та популяризації знань про славне історичне минуле, виразну та самобутню культуру, а також сучасне становище всього болгарського народу і особливо — його української діаспори» [1.7.89, с. 54]. Це об'єднання дослідників з 1999 р. стає поважною складовою Асоціації болгар України, а В. Н. Станко та В. Колесник увійшли в її президію. Разом з тим товариство користується авторитетом у колі болгаристів. З 2003 р. виходить перший випуск збірника «Одеська болгаристика: науковий щорічник Одеського наукового товариства болгаристів» [1.7.89, с. 55], відповідальним редактором якого став В. Н. Станко. В ньому діють постійні рубрики: історія, етнографія, діалектологія та літературознавство.

Викладачі спеціальності «Болгарська філологія» разом з болгарами-етнографами історичного факультету почали працювати над спільною науковою темою — «Матеріальна та духовна культура болгарських переселенців Півдня України». Видано декілька монографічних робіт серії «Матеріальна та духовна культура болгар України» та «Българските говори в Украйна», присвячені дослідженню болгарських сіл [1.2.22, с. 200]. Крім того, цікавість до роботи ОНТБ виявляють представники інших культурних та академічних організацій як України, так і за її межами. Разом з місцевими спеціалістами почали співпрацю колеги з Болгарії (професор І. Георгієва, доценти К. Стоїлов, Є. Анастасова, Т. Бонєва та ін.) [1.7.89, с. 55]. Співпраця проводилася у формі комплексних етнографічних експедицій, які регулярно проводила кафедра археології та етнології ОНУ в рамках польової практики студентів під наглядом В. Н. Станко. Польова робота проводилася на основі тематичної програми методом безпосереднього нагляду та інтерв'ювання. Етнографічні дослідження проводилися одночасно у декількох районах Одеської області. З 1994 р. у Кодимському районі під керівництвом тоді ще старшого викладача В. Г. Кушніра досліджено найдавніші болгарські житла (сер. ХІХ ст.). Інша експедиція у складі асистента кафедри О. А. Пригаріна, студентів О. І. Ганчева, Г. М. Захарченко проводила дослідження у Доманівському, Вознесенському та Арбузинському районах Миколаївської області. Був зібраний матеріал з етнографії поселень, жител, хатнього інвентарю, посуду, одягу тощо. Проведено запис народних звичаїв та обрядів. Третя експедиція у складі О. А. Пригаріна, Т. А. Агафонові та А. В. Шабашова провела дослідження болгарських сіл Задністров'я [2.2.297, арк. 5]. У 1995 р. проведені комплексні етнологічні дослідження українських та болгарських поселень Одеської області — Кодимський, Татарбунарський, Ананївський, Балтський, Кілійський та Саратський райони [2.2.298, арк. 3]. Всі матеріали зберігаються у лабораторії археології та етнології Степової України при ОНУ.

Результатом однієї з таких експедицій під керівництвом А. В. Шабашова став вихід у світ першого монографічного описання культури та побуту окремо взятого болгарського села — Кирнички [1.2.34]. Професор В. Н. Станко — головний редактор цієї книги, яка, по суті, є оригінальним виданням.

Дана робота задумана як перша книга в серії «Матеріали та дослідження по етнографії бессарабських болгар». В процесі дослідження с. Кирнички виділена ойконімічна група як структурна одиниця болгарської етнічної групи. Встановлено, що населення даного поселення представляє одну з найбільш типових і численних етнографічних груп болгар Бессарабії — балканців, які переселилися з Болгарії на сучасні території проживання в період 1828–1830 рр. У дослідженні простежені ті особливості культури та побуту с. Кирнички, які носять загальноболгарський, субетнічний характер, а також ті, що сформувалися вже у Бессарабії, під впливом специфічних умов етнокультурного розвитку та є властивими тільки цій етнічній мікроспільноті ойконімічної групи кирничан. Автори монографії А. В. Шабашов та В. Я. Диханов дійшли висновку, що, незважаючи на вплив іноетнічного оточення, традиційні форми культури стійко збереглися в побуті болгарського села [1.2.34, с. 262–263]. Поряд з с. Кирнички досліджені села Євгенівка, Кубей, Огородне та інші. Взагалі, протягом десяти років (1995–2005 рр.) зібрано колекції пам'яток культури, текстів та аудіозаписів по 25 болгарських поселеннях України. Представники ОНТБ беруть також активну участь у дослідженнях в Болгарії. Це, передусім, поїздки на міжнародні конференції — експедиції, організовані у 2000–2002 рр. товариством «ДЮС» та його головою доктором Тошо Спірідоновим. Ще однією продуктивною формою праці став археографічний пошук. В результаті виявлені оригінальні документи в місцевих Одеському та Миколаївському обласних, Ізмаїльському та зарубіжних (Кишинів, Москва, Санкт-Петербург, Софія) архівах. Найбільшу цінність серед них має корпус масових джерел (ревізійні переписи, метричні книги і т. п.), котрі дозволяють проводити реконструкції історико-антропологічного напрямлення: генеалогія населення, еволюція общини, типологія сімей, демографічні процеси і т. п. [1.7.89, с. 55].

Важливим підсумком діяльності ОНТБ стала участь в якості консультативної ради у написанні та виданні програмної книги президента Асоціації болгар України А. І. Кіссе [1.1.4].

Отже, діяльність В. Н. Станко по відродженню етнологічної школи в Одесі простежувалася у таких напрямках: створення та керівництво науковими товариствами, підрозділами етнологі-

гічного спрямування; участь та контроль за етнографічними розвідками болгарських поселень південного регіону України; редагування наукових праць з етнології та написання власних; участь у дослідницьких програмах, проведення конференцій з проблем болгаристики.

Перелічене підтверджує, що В. Н. Станко зробив великий внесок у вивчення болгарської діаспори Одеси, порівнюючи з іншими болгарськими поселеннями степового Причорномор'я. Найбільшою заслугою вченого є те, що він зумів відродити етнологічну школу в Одесі і зробити все для її піднесення на новий рівень. Зусилля вченого сприяли формуванню етноболгаристичного напрямку в Одесі.

За період роботи В. Н. Станко в ОДУ налагоджені тісні міжнародні зв'язки з університетами США, Англії, Німеччини, Франції та інших країн. Почалися спільні археологічні дослідження за рахунок фінансування по західноєвропейських грантах.

В перший же рік завідування В. Н. Станко кафедрою археології та етнографії України заключений договір про співробітництво з Інститутом прикладних технологій в галузі охорони пам'яток, що знаходиться у Римі. Згодом, за керівництва В. Н. Станко історичним факультетом, зроблені перші кроки для співробітництва з Національним центром дослідження археологічних технологій Італії. У 1993 р. на базі Лабораторії археології Степової України прийнятий спеціаліст із Франції — професор Франсуа Джинджан [2.2.296, арк. 4].

Будучи деканом історичного факультету, В. Н. Станко налагоджує зв'язки з іншими європейськими країнами. З особової справи В. Н. Станко по відділу кадрів видно, що для налагодження контактів професор особисто їздив до Болгарії (1984 р.), Великобританії (1994, 1999 рр.), Франції (2000 р.) та Німеччини (2003 р.) [2.2.287, арк. 2] — з університетами Дарема, Нью-Кастла і Оксфорда (Археологічний центр по вивченню Центральної та Східної Європи), Лабораторією первісної етнології у Парижі. Передусім відбулися обмін інформацією, участь у спільних конференціях та обмін викладачами.

Постійний обмін інформацією та публікації праць співробітників кафедри археології та етнології України відбувалися при налагодженні контактів з Російською Федерацією — Ін-

ституту історії матеріальної культури в Санкт-Петербурзі, Інститутом археології Російської АН, Московським, Іркутським, Красноярським та Ростовським університетами, Липецьким та Уссурійським інститутами [2.2.297, арк. 9]. Тісні наукові контакти вдалося налагодити з Ягеллонським та Торунським університетами Польщі. Це не тільки обмін фахівцями та суміжні публікації, але й спільні польові дослідження.

У 1998 р. археологи ОДУ почали дослідження по програмі «INTAS» «Скіфія до скіфів» [2.3.329; 2.3.336]. Ця організація, штаб-квартира якої знаходиться у Брюсселі, ставить за мету фінансування проєктів, котрі об'єднують зусилля вчених Західної Європи і їх колег з пострадянського простору. В даному проєкті брали участь дослідники з Великобританії, Франції і України. З британської сторони у ньому взяв участь П. М. Долуханов — доцент («рідер») департаменту археології Ньюкастльського університету, який став координатором проєкту. Францію представляв відомий вчений Мішель Сеферіадес з Лабораторії доісторії Національного музею у Парижі. Українським керівником проєкту став В. Н. Станко. Сам проєкт розрахований на два роки. В першому сезоні учасники проєкту побували на місцях розташування основних мезолітичних пам'яток на заході від Одеси. На кожній пам'ятці ретельно вивчені умови залягання археологічних знахідок, зв'язок поселень з формами рельєфу, рослинністю, ґрунтами. Всі ці дані перероблено в електронний варіант, що до того раніше не робилося. Не менш відповідальна частина проєкту проводилася у камеральних камерах та архівах. Ретельно вивчені архівні матеріали: креслення та плани розкопок, публікації, основні групи археологічних знахідок, визначення стародавніх рослин та тварин. У результаті по кожній основній групі археологічних пам'яток створені бази даних, що полегшило доступ до інформації. Наступним етапом роботи стала обробка інформації у Парижі та Ньюкастлі. Використовуючи ГІС (географічну інформаційну систему), вдалося створити графічне віртуальне зображення минулого. В результаті вчені отримали такі переваги: моделювання сезонних змін ландшафтів і пов'язані з ними зміни господарської діяльності, а також соціальних груп; можливість графічно реконструювати і тим самим перевірити величезну кількість гіпотез [2.3.329].

Як декан історичного факультету В. Н. Станко встановлює зв'язки також з Стамбульським університетом (Туреччина, 1999 р.), Нью-Кастлом (Великобританія, травень, 2000 р., Інститутами археології РАН та МДУ (Росія, 2001 р.), Вищою антропологічною школою (Молдова, Кишинів, 2001 р.), Регенсбурзьким університетом (Німеччина, 2003). Завдяки такій ініціативності В. Н. Станко історичний факультет став одним з найбільших наукових центрів України.

У 2004 р. В. Н. Станко пішов з ОНУ, якому віддав багато років життя, сил та енергії. Наказом від 26 липня 2004 р. Станко В. Н., професора кафедри археології та етнології України, звільнили з посади з 31.07.2004 р. за власним бажанням у зв'язку з виходом на пенсію [2.2.287, арк. 100]. Університет втратив видатного вченого зі світовим ім'ям, талановитого викладача, організатора науки. І як потім скаже М. Агбунов, «Володимир Никифорович Станко — це епоха в історії факультету. З роками це стає все очевидніше» [1.9.202].

Таким чином, наукове життя історичного факультету під керівництвом Володимира Никифоровича Станко розвивалося в умовах багатьох якісних змін. Це проявилось у розвитку нових спеціальностей в археологічному та етнологічному напрямках, випуску нових наукових збірників, проведенні всеукраїнських конференцій, започаткування історіографічних читань, створенні товариств. Професор сформував на історичному факультеті наукову школу, залучивши нових спеціалістів з археології та етнології до викладання. Функціонування спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій, вперше за весь час, дало змогу готувати професійних науковців у власному вузі. Робота В. Н. Станко направлена і на постійне налагодження тісних міжнародних зв'язків — проведення низки міжнародних конференцій, участь науковців разом з В. Н. Станко в міжнародних проектах, поїздки професора до престижних європейських університетів та підписання угод з їх представниками. Більшість договорів про співробітництво підписувалися з Болгарією, що, в цілому, сприяло відродженню етноболгаристичного напрямку в ОНУ.

ЧОМУСЬ ДОЛЯ ПОВЕРТАЄ ТУДИ, ДЕ НАРОДИВСЯ

З першого ж дня він повністю віддається роботі і на основі колективу вчених-істориків МДУ формує миколаївську наукову школу, що займається проведенням археологічних досліджень у південній Україні до сьогодення часу. В. Н. Станко керував роботою над науковою темою «Етногенез та етнічна історія населення степового Побужжя в первісну епоху за даними археології».

У 2005 р. Володимир Никифорович починає підготовку до відкриття нових спеціальностей «Класична історія» і «Археологія» як голова розробників стандарту. По ліцензуванню спеціальностей проведена велика робота, але, на превеликий жаль, вдалося відкрити лише одну з них [2.2.323]. Так, восени 2007 р. Інститут історії і права вперше за своє 30-літнє існування прийняв студентів за спеціальністю «Класична історія».

Важливою подією у видавничій справі університету у 2005 р. стало започаткування видання нової серії наукового фахового щорічника. Це був 11-й випуск збірника «Науковий вісник Миколаївського державного університету», який відкривав нову серію «Історичні науки» [1.6.63]. Роль В. Н. Станко полягає в тому, що він домігся відкриття даної серії і став головним редактором видання. Вчений хотів, щоб в ньому публікувалися викладачі, співробітники, аспіранти та студенти університету з питань історії, археології, етнології та краєзнавства, перш за все, Миколаївщини. В історичній серії передбачалася також публікація праць дослідників інших наукових установ, матеріалів симпозіумів та конференцій, які планувалося проводити на базі університету.

Переїхавши до Миколаєва, В. Н. Станко займається плідною викладацькою діяльністю. За час викладання професора на кафедрі історії України ним розроблені навчальні плани, програми, теми.

Спочатку В. Н. Станко розробляє програму з курсу «Вступ до спеціальності», тематику лекційних та семінарських занять до спецкурсів «Методика викладання фахових дисциплін у ви-

щій школі», «Політогенез і формування ранніх цивілізацій в Україні». Крім того, професор почав читати лекційний курс «Філософські проблеми наукового пізнання» [2.2.321, арк. 47].

За роки роботи в університеті професор керував написанням магістерських (О. Г. Биканова, В. О. Погромський,) та дипломних робіт (А. С. Мезенцева «Соціально-економічне життя Миколаєва у 50–80-ті рр. ХІХ ст.», Т. М. Ага «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни», А. В. Хміль «Трипільська цивілізація») [2.2.319, арк. 11, 50, 57].

На даний період Володимир Никифорович стає науковим керівником аспіранта Д. В. Кюсака, але він захистився вже після смерті вченого у 2009 р. від ОНУ ім. І. І. Мечникова.

Його викладацька діяльність націлювалася на підготовку власних кадрів для факультету. За спогадами миколаївських колег, Володимир Никифорович працював виключно з магістрантами та аспірантами. Оцінювання на іспитах у нього проходило тільки за двобальною системою «4–5». «Людина, яка дійшла до магістратури і аспірантури, просто не заслуговує меншої оцінки» — так професор говорив тим, хто дивився на його екзаменаційні відомості [1.7.96, с. 386].

З вересня 2006 р. В. Н. Станко переводиться на кафедру спеціальних історичних дисциплін [1.2.91, арк. 34]. Там він викладає історико-теоретичний курс «Політогенез. Формування ранньокласових суспільств на території України» магістрам спеціальності «Історія», бере під своє керівництво магістрантів (Г. М. Процкова) [2.2.322, арк. 7].

У 2007 р. В. Н. Станко звільняється з МДУ імені В. О. Сухомлинського і переходить до Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили, де працює до кінця свого життя. На посаді професора кафедри історії він читає дисципліни «Археологія», «Історія первісного суспільства», «Основи антропології» та «Загальна етнологія» [2.2.325].

Організаторська діяльність В. Н. Станко у цей період пов'язана зі сприянням культурного розвитку с. Тернівка.

Любов В. Н. Станко до усього рідного, болгарського занайшла відображення в активній участі в роботі Тернівського болгарського товариства «Іван Вазов», Тернівського болгарського товариства та Миколаївського обласного товариства болгарської молоді.

Голова Тернівського болгарського товариства О. Анатасов, визначаючи роль В. Н. Станко в даному процесі, зазначав: «Нам дуже пощастило мати таку людину — історика. Він був причиною створення нашого товариства. Коло нас зібралися розумні люди і ми зайнялися цією справою. А з ним ми почали багато працювати. Він допоміг нам створити музей. Він відрізнявся від нас саме спроможністю вирішувати теоретичні питання. Ми говорили про літературу та історію, обговорювали майбутні книги. Гадаю, саме це можна назвати патріотизмом, бо ми такі — патріоти свого села та країни» [1.9.224].

В. Н. Станко виділено дві основні мети, яких, на його думку, потрібно товариству втілювати в життя: по-перше, сприяти збереженню звичаїв, по-друге, сприяти збереженню мови.

Разом зі своїм зведеним правнуком Д. Жело вчений став ініціатором створення обласного товариства болгарської молоді (20 листопада 2006 р.). Вони склали спільну Програму всебічного розвитку болгарської молоді в дусі їх рідної мови та культури. В одному зі своїх інтерв'ю В. Н. Станко наголосив: «Я обох своїх синів навчив болгарської мови. Гадаю, має бути саме так. Якщо б ми мали можливість відродити господарство, що було колись. Але, на жаль, наші діти цього не розуміють, а з розвитком суспільства — й того менше. А суспільство, на жаль, все більш політизується» [1.9.224]. Тому робота тернівської організації визначається, за проектом вченого, культурно-просвітницькою діяльністю, що полягає у проведенні національно-культурних свят, творчих вечорів з письменниками та літераторами, проведенні конференцій, направлених на розвиток болгарської мови та літератури. Популярність такого об'єднання визначається тим, що на 2008 р. кількість тільки зареєстрованих членів досягала 137 [1.9.215]. На сьогоднішній день Д. Жело успішно керує створеним Володимиром Никифоровичем об'єднанням. За вагомий внесок у дослідження та розвиток болгарської історії та культури В. Н. Станко отримав звання «Човек на годината-2007» («Людина року-2007») від президента Асоціації болгар України Антона Кіссе [1.9.208]. А на V Всеукраїнському соборі болгар в Одесі (2007 р.) віцепрезидент Болгарії Ангел Марін вручив професорові пам'ятну медаль «Паїсій Хілендарський». Йі недарма талановитого вченого називають великим сином Тернівки [1.9.211].

Після переходу В. Н. Станко до Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили за його підтримки та ініціативи налагоджені тісні наукові та культурні контакти з Болгарією та Італією, які існують після смерті вченого [1.9.206; 1.9.207]. Неодноразово до університету приїздив П. Біаджи (Ка'Фоскарі) та представники з Асоціації болгар України, генеральний консул республіки.

Отже, за короткий проміжок часу діяльності у Миколаєві В. Н. Станко зробив великий внесок у розбудову вищої освіти. Він добився відкриття спеціальності «Історія» у МНУ імені В. О. Сухомлинського, там же створив лабораторію археології і етнології, зібрав у ній колектив талановитих вчених. Завдяки зусиллям вченого науковий колектив університету активізував дослідження у вивченні кам'яного віку Степового Побужжя та інших періодів давньої історії.

ВИЗНАННЯ

Що вважається за професійне визнання вченого? Відкриття, патенти, книги, дисертації, вчені ступені та вчені звання, почесні звання... А, можливо, все в купі? Як на мене, то безпомилково відомий вчений той, хто особисто дослідив суттєві процеси в окремій галузі і допоміг іншим, як йому свого часу допомогли, знайти і роздмухати іскру божу до полум'я власного горіння пошуку невідомого, істини. Термін «визнання» — річ не постійна і не вмируща. Він залежить від багатьох чинників. Не тільки від зроблених відкриттів чи значних результатів, а наявності живих і впливових опонентів, що якимось чином затьмарював їх вчений своєю діяльністю чи своїми знахідками, від наявності гідних учнів, здатних захистити і прославити свого наукового керівника, звернення молодих науковців до спадщини вченого з метою узагальнення його досягнень та визначення його заслуг. Проблема визнання — річ не проста. Наприклад, в одному з будинків по вулиці Олександра Довженко в Одесі встановлена меморіальна дошка доктору історичних наук, професору. Як студентом, так і сьогодні шукаю в Одеській національній науковій бібліотеці ім. М. Горького та науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова монографію або хоч би автореферат докторської дисертації цього вченого. Марно. Ще студентом чув, що його заслугою було те, що він відкрив собі друга в Москві в особі академіка Ісаака Ізраїлевича Мінца. Адже в цьому будинку жили інші доктори наук, професори, завідувачі кафедр. Їх прізвищ немає. Невже могли мотивувати таку повагу до цієї особи за національною ознакою? В Одесі все можливо.

Іншому уже на іншій вулиці теж меморіальна дошка. Героя Радянського Союзу отримав як політпрацівник — танкіст за участь у придушенні Угорської революції в 1956 році. Золота зірка, омита кров'ю мирних угорців, осяяла йому науковий шлях через «закриту тему» (і це з історії!) докторської дисертації. Мимоволі згадую залишені до сьогодні на будинках Будапешта надписи «Русские — паскуды». Очевидно, під «руськими» слід розуміти радянські.

До захисту дисертації «Наукова та освітянська діяльність Володимира Станко» визнання його було якесь половинчате, обережне, чимось обмежене. З одного боку, встановили на фасаді історичного факультету меморіальну дошку, а з іншого — не відгукнулись на автореферат аспірантки, яка наважилась писати про нього дисертацію.

Пам'ятаю той сонячний день... прощання з Володимиром Станко у будинку Одеського археологічного музею НАН України. Зміїна черга. Поруч зі мною доктор історичних наук, професор Дмитро Урсу. Питаю: «Дмитре Павловичу, як думаєш, Станко тягне на кандидатську дисертацію?» Відповідь: «Безумовно». А у пам'яті все крутиться одна з багатьох зустрічей з Володимиром Никифоровичем. Це було на його дачі, що на Визирському масиві. Вона, дача, стояла над крутим обривом, а з інших трьох боків були черешні, груші, яблуні, виноград... На південь блищав ставок, за ним Григорівський порт, Припортовий завод, Чорне море, на сході, через долину, козацьке село Визирка.

Володимир Никифорович і його друга дружина Олена Едуардівна зустріли нас з Ніною Михайлівною, мою дружиною. Гостинно, тепло, набагато краще, як простих сусідів по дачі. На столі чимало болгарських страв. Мені смачними показалися саме ті, що я колись вживав у болгарському місті Варні, на його курортах Албена і ще якихось. Передусім вино «Монастырская изба», ракія (болгарська самогонка), салат з помідорів і натертої бринзи, «каварма» (тушена свинина та печінка), «болгарський» салат... Були інтернаціональні страви, такі як коньяк, шашлик.

Серед багатьох балагурних питань було одне тривожне. Він сказав: «Григорію Івановичу, я пережив уже три серйозних дзвінка — інфарктів міокарда. Четвертий не переживу».

Тепер страшно подумати, що його чекало ще попереду. Коротенько: пішла до другого його Олена Едуардівна, позбавили посади завідувача кафедри, потім посади декана факультету, потім професора кафедри, потім пошуки роботи і зміна місця проживання. Це схема, етапи його останнього шляху в Одесі. А хто може зміряти його переживання, емоції?

Читач може уявити мою радість від того, коли на моє питання спочатку до голови спеціалізованої вченої ради в Мико-

лаївській філії Києво-Могилянської академії професора Петра Микитовича Тригуба, а потім коли сталася затримка з переєстрації цієї ради, запитав голову спецради Миколаївського національного університету імені В. І. Сухомлинського Миколу Миколайовича Шитюка чи візьмуть вони до розгляду дисертацію про Володимира Станко, відповіли неначе змовились: «Звичайно, візьмемо, він же наш».

Йде захист. Виступила автор дисертації Л. М. Іваніченко. Слухаю відгуки на автореферат. Професор Дмитро Урсу, як завжди, послідовний, принципний, об'єктивний. Тоді, у черзі при прощанні з Володимиром Станко, підтримав думку про те, що його життя і праця можуть бути предметом дисертаційних досліджень, а тепер пише: «Судячи з автореферату, вперше докладно вивчено становлення В. Н. Станко як вченого та педагога на підставі різноманітних видів джерел та літератури. Немає сумніву і те, що тільки у дослідженнях Іваніченко Л. М. знайшла місце діяльність вченого у якості завідувача відділу археології Північно-Західного Причорномор'я. Не можна залишити поза увагою і те, що вперше показана діяльність В. Н. Станко у період завідування кафедрою археології та етнології ОНУ ім. І. І. Мечникова та деканом історичного факультету університету. Ця робота раніше не висвітлювалась».

Завідувач відділу кам'яного віку Інституту археології НАН України, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор історичних наук, професор Леонід Львович Залізник наголосив: «В. Н. Станко був не тільки видатним археологом і генератором ідей у проблематиці кам'яної доби Надчорномор'я, але й фундатором і багаторічним лідером Одеського центру вивчення найдавнішого минулого регіону, де продовжують працювати його численні учні та послідовники».

Відгук завідувачки відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ, кандидата історичних наук Т. Л. Самойлової, містить, зокрема, такий абзац: «Заслуговує на увагу висновок автора про те, що відділ археології Північно-західного Причорномор'я Інституту археології Академії наук України, який В. Н. Станко очолював майже 14 років, став одним з найбільших наукових центрів Півдня України. В. Н. Станко не був чисто кабінетним ученим або

адміністратором. Ним відкриті і досліджені десятки стоянок кам'яного віку, що дозволило надалі ставити й вирішувати проблеми хронології, періодизації, виділення локальних культур і виявлення генетичної основи пам'яток, займатися питаннями палеоекономіки і палеоекології. Всі ці дослідження відбиті в численних статтях і монографіях В. Н. Станко, які авторкою вивчені досконально і викладені у відповідних розділах дисертації».

Завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, доктор історичних наук, професор В. М. Романцов у своєму відгуку на автореферат звернув увагу на те, що «дисертантка переконливо обґрунтувала нагальність потреби дослідження питань щодо наукової та освітянської діяльності відомого українського вченого та педагога Володимира Станко. Автореферат дисертації свідчить, що у вітчизняній історіографії вперше виступає об'єктом дослідження постать цього талановитого вченого, організатора науки та педагога... У другому та третьому розділах дисертантка дослідила питання щодо життєвого шляху В. Станко, його діяльності у сферах науки та вищої освіти. Авторка досліджує чинники, які впливали на формування наукових поглядів вченого, висвітлюється початковий період його діяльності як археолога, а також науково-організаторська робота на чолі відділу археології Північного Причорномор'я». Завідуючка кафедри історії України Ізмаїльського педагогічного університету, кандидат історичних наук Л. В. Чорна: підкреслює, що «дослідження наукової та освітянської роботи професора є, без сумніву, актуальним і своєчасним».

Офіційний опонент доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії України НАН України Олександр Петрович Реєнт особисто добре знав Володимира Станко. Його, Реєнта, виступ, зокрема, думка: «У четвертому розділі «Діяльність В. Н. Станко у вищих навчальних закладах: адміністративні посади, наукові напрямки» висвітлені аспекти керівництва вченим діяльністю профільних кафедр провідників вітчизняних ВНЗ, налагодження тісних міжнародних зв'язків, участі в міжнародних проектах тощо. Цілком справедливо авторка зазначила, що створення й керівництво В. Н. Станком

спецради із захисту кандидатських та докторських дисертацій з історії України і всесвітньої історії, сприяло формуванню власного кадрового потенціалу на історичному факультеті та дозволило отримати науковий ступінь десяткам науковців з інших міст. Важливою складовою діяльності В. Н. Станка була його робота в комісії Міністерства освіти України по виробленню стандартів освіти. Завдяки зусиллям вченого й освітнього менеджера почав виходити науковий журнал «Записки історичного факультету», редактором якого він був з 1995 по 2004 рр., збірник праць «Археологія і етнологія Східної Європи» (1997 р.)» на мить перенесли мене в ті далекі роки. Чомусь згадалось, як Володимир Никифорович три роки добивався відкриття саме цієї спецради із захисту кандидатських та докторських дисертацій, яка фактично не прийняла до розгляду дисертацію про нього. А завдяки цій раді отримали вчені ступені чимало молоді не тільки з Одеси, але і з інших міст, навіть з Києва. І тоді, і тепер в цій раді захистилися в захищаються мої аспіранти. Захистив кандидатську дисертацію і мій син. Пам'ятаю труднощі з започаткуванням «Записок історичного факультету» і радощі аспірантів та здобувачів у момент виходу у світ цього журналу.

Офіційний опонент кандидат історичних наук, доцент, що працював з Володимиром Никифоровичем, Юрій Спиридонович Гребенников окремо підкреслив достоїнства дисертації про В. Н. Станка як організатора освіти і науки в МНУ імені В. О. Сухомлинського та ЧДУ імені П. Могили в Миколаєві.

Вситупили члени ради, неофіційні опоненти. Зокрема, член спеціалізованої вченої ради В. В. Щукін: «Володимир Станко був людиною непересічною в різних іпостасях. Він був за характером складний, він був не дуже зручним для свого начальства і це досить драматично відобразилося на його біографії. Мені особисто довелося лише один раз з ним спілкуватися, причому, дискутувати. Він на мене склав враження людини, яка вміла слухати і вміла почути. Основний науковий огляд — це археологія, етноісторія болгар, але насправді він був людиною широкого світогляду і його знання і усвідомлення української регіональної історії було набагато ширшим за те, що увійшло у його офіційні публікації. Ми з ним дискутували з питань бачення єврейської історії на Півдні України в роботах українських авторів і він просто виявив блискучу ерудицію в

цьому відношенні, хоча і в девчому погодився з моїм баченням цієї проблеми».

Член спеціалізованої вченої ради Й. М. Шкляж: «Пришло время, когда была выпущена диссертация, посвященная такому человеку, прекрасному ученому, педагогу, администратору, как Станко Владимиру Никифоровичу. Я знал довольно длительное время Станко, он возглавил ученый совет, членом которого я был. ...И потом особенно часто мы с ним общались, когда он у нас здесь работал, и правильно было сказано о его международных связях. Я ему сообщил, что вылетаю в Израиль читать лекции и просто отдохнуть, и он мне дал поручение. Я выполнил его — встретился с археологами местными, я прилетел, мы с ним встретились. Он говорит: «Да, нужно обязательно поехать, меня неоднократно туда приглашали...» Но, не судьба. В этом случае я приветствую появление диссертации, тем более что научный руководитель — не менее талантливый ученый и тоже прекрасный преподаватель, уж я-то хорошо знаю Григория Ивановича, поэтому неудивительно, что он взялся руководить такой непростой и очень интересной темой. В общем-то, она у вас получилась, и я должен сказать, что нельзя не согласиться с нашими уважаемыми оппонентами, которые подчеркивали, как важно сейчас исследовать жизнь и деятельность выдающихся историков, а у нас их немало, и я ними полностью согласен. Это правильно. Я думаю, что появится немало диссертационных исследований на эту тему».

Член спеціалізованої вченої ради В. Л. Цубенко: «Коли я поступала на історичний факультет, Володимир Никифорович був деканом цього факультету і на першому курсі у нас викладав курс з етнології, до речі, досить цікавий. На своїх лекціях він використовував результати власних досліджень і це було дуже цікаво слухати. У нього була особиста харизма, він дуже цікаво подавав свій новий навчальний матеріал. На відміну від деяких інших викладачів до Володимира Никифоровича майже 100 відсотків студентів приходило на лекції. ...Саме дисертаційне дослідження Лілії Михайлівни є актуальним. І не лише тому, що воно заповнило прогалину в науковому житті Одеси і Півдня, але, на мою думку, це дослідження є актуальним з точки зору європейської історії, оскільки сьогодні ми вже неодноразово казали про міжнародні його зв'язки, про його відомість».

Член спеціалізованої вченої ради Н. О. Рижева: «Я не буду оригінальною, коли скажу, що знала особисто Станко. Дійсно, унікальність, мабуть, сьогоднішнього обговорення, що всі, хто піднімається, говорять «Я знав!» І всі відзиваються, що перше — це унікальна постать, друге — це видатна постать. І мабуть, дійсно, що це постать, яка заслуговує ще не одної роботи».

І кожний виступ по-своєму бентежив мою пам'ять про його життя та діяльність. Подумалось, як би він зараз почув, як тепло говорять про нього вчені з Києва, Одеси, Запоріжжя, Кривого Рогу, то після свого важкого життя, напевне, дійшов би висновку, що жив, діяв, творив не дарма.

А він же не один такий, чиє визнання прийшло до людини після смерті. Вже перебуваючи у кращому світі, Володимир Станко, точніше плоди його діяльності, зібрав такий чудовий форум авторитетних людей. Мені подумалось: було б добре, аби ВАК України дозволив захист дисертацій про особистості прижиттєво, звичайно, після того, як вони позбавились важелів впливати негативно на дослідження, а зберегли ще змогу бути живим джерелом дисертацій. Беззаперечно, дисертаційна праця про Володимира Станко придбала б додаткові дослідницькі фарби, якби він особисто пояснив, або прокоментував чимало сюжетів, які цього потребують...

Тим не менш, ясно одне: Володимир Никифорович Станко, талановитий син болгарського народу, назавжди поповнив кагорту відомих вчених-істориків, і український народ буде вічно шанувати про нього світлу пам'ять.

Є ЩО УЗАГАЛЮНЮВАТИ

Здобутки в археології, етнології та історії Володимира Никифоровича Станко поповнили вітчизняну та світову наукову скарбницю, а створені ним наукові і освітянські структури і нині успішно працюють на підготовку дослідницьких і педагогічних кадрів незалежної України. Проте його шлях до істини, служіння суспільству маловивчений, хоч має теоретичне і прикладне значення. В. Н. Станко є одним з першовідкривачів пізнього палеоліту на території Північно-Західного Причорномор'я, а відкриті ним археологічні культури стали відомі всьому світу.

У результаті дослідження зроблені такі висновки:

1. В. Н. Станко залишив суттєву спадщину у науці та активно брав участь в організації підрозділів з підготовки дослідницьких кадрів з археології, етнології та давньої історії, забезпечення умов для наукової діяльності для молоді, так і удосконаленні процесу вивчення студентами археології та історії. Це все не отримало належної уваги дослідників.

2. Маловивченими стали його участь у перших археологічних експедиціях, керівна діяльність на посаді завідувача відділом археології Північно-Західного Причорномор'я ІА АН УРСР та участь в роботі Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова як завідувача кафедри археології та етнології України, а також декана історичного факультету цього вишу. Аналізу наукових поглядів В. Н. Станко (не рахуючи рецензій на окремі його книги) не присвячувалось монографічних праць.

3. Історіографічні пошуки — збірники наукових конференцій, присвячені професору, інформація в біографічних словниках, енциклопедіях, рецензії, а також наукові статті про нього свідчать про заслуги В. Н. Станко у вітчизняній системі науки і освіти. Головним джерелом даної книги є статті, рецензії, монографії, написані В. Н. Станко. Вони дають можливість розкрити його основні наукові погляди та зіставити їх з поглядами інших вчених. Використані спогади як самого Володимира Никифоровича, так і тих людей, які працювали з ним у сфері освіти, науки та її організації. Найбільш повноцінними з точки

зору достовірності подій є матеріали архівних джерел — Особові справи В. Н. Станко, звіти кафедр університетів різних років, лабораторій, відділу археології ІА АН УРСР, де працював вчений. У досліджуваному плані з біографії вони є цікавим та значним носієм історичної інформації по проблемі, що вивчається. Інформацію стосовно його університетської діяльності доповнили газетні статті.

4. Встановлено, що В. Н. Станко зробив свій вибір на користь дослідження періоду пізнього палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я на зламі 1950-х — початку 1960-х рр. На тематику дослідження вченого вплинули відомі археологи П. Й. Карішковський, П. Й. Борисковський та С. М. Бібіков. На захоплення майбутнього вченого палеолітом та мезолітом вплинув П. Й. Борисковський, навернувши В. Н. Станко займатися саме цією тематикою. Ще у період навчання внаслідок численних розвідок та досліджень по Одеській області археологічних пам'яток В. Н. Станко робить цінні відкриття і разом з Борисковським доказує існування палеоліту та мезоліту на території Північно-Західного Причорномор'я. Його дисертація «Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я» стає першим цінним свідченням існування стоянок даних періодів. У кінці 1970-х рр. В. Н. Станко поглиблює дослідження по періоду палеоліту та в подальшому активно займається дослідженням відкритої ним анетівської культури. Часті поїздки науковця за кордон для участі у конференціях та читання лекцій сприяли постійному оновленню бази знань вченого про нові відкриття з археології європейських країн, що отримало відображення в його поглядах про міжетнічні зв'язки людей кам'яного віку.

5. В. Н. Станко розглядав важливі питання з розвитку палеоліту та мезоліту Північно-Західного Причорномор'я, побудувавши власні теорії та гіпотези, які розвинені в працях його учнів, вітчизняних, закордонних, та колег (І. В. Піструїл, А. В. Главенчук, С. П. Смольянінова, О. В. Сминтина, Д. В. Кіосак, М. П. Оленковський, І. В. Сапожников, Н. Б. Бурдо, М. Ю. Видейко, Г. В. Григор'єва, З. О. Абрамова та інші). В. Н. Станко виявив та провів дослідження відомих палеолітичних та мезолітичних стоянок Анетівка, Гіржево, Мирне та Білолісся. Його позиції стосовно хронології, періодизації, виділення локальних

культур, виявлення генетичної основи різних типів пам'яток та взаємовідносин культур у палеоліт-мезоліті регіону до сих пір не залишають байдужими дослідників. Палеоекономічна ситуація у пізньому палеоліті і мезоліті — умови мешкання на конкретних поселеннях, вплив природного оточення на розвиток господарства — криза мисливського господарства та передумови виникнення відтворюючої економіки — ці проблеми були у центрі уваги Володимира Никифоровича протягом багатьох років. Ним розробляється методика реконструкції структури і мікроструктур пам'яток по утилізації мисливської здобичі, культ бізона (бика) у стародавніх суспільствах.

6. Його внесок у науку був величезним не стільки кількістю виданих робіт, але, головним чином, тих проблем, які він піднімав на матеріалах пам'яток, досліджених ним та його учнями. Головним досягненням В. Н. Станко в науці з напрямку археології є відкриття нової культури — анетівської, що набула європейського значення. В. Н. Станко опублікував 150 праць, серед яких п'ять монографій з археології та етнології. Проблеми, якими займався В. Н. Станко, актуальні і тепер. До його робіт та ідей звертаються сучасні археологи та історики. Численні праці В. Н. Станко отримали відомість та визнання як серед радянських, так і серед закордонних, в першу чергу румунських, польських, болгарських, чеських та словацьких, німецьких археологів. Статті В. Н. Станко публікувалися також у Великобританії, Італії, Греції, Франції.

7. Діяльність вченого по відродженню етнологічної школи в Одесі простежувалася у таких напрямках: створення та керівництво науковими товариствами, підрозділами етнологічного спрямування; участь та контроль за етнографічними розвідками болгарських поселень південного регіону України; редагування наукових праць з етнології та написання власних; участь у дослідницьких програмах, проведення конференцій з проблем болгаристики. Тому В. Н. Станко зробив великий внесок у вивчення болгарської діаспори Одеси, порівнюючи з іншими болгарськими поселеннями степового Причорномор'я. Найбільшою заслугою вченого є те, що він зумів відродити етнологічну школу в Одесі і зробити все для її піднесення на новий рівень. Зусилля вченого сприяли формуванню етноболгаристичного напрямку в Одесі.

8. За період керівництва В. Н. Станко відділом археології ІА АН УРСР він став одним з найбільших наукових центрів археологічних старожитностей Півдня України. Сформований потужний колектив спеціалістів по вивченню палеоліту, проведені розкопки багатьох палеолітичних та мезолітичних стоянок. В. Н. Станко створив археологічну школу в Одесі, до нього тут не готували спеціалістів з археології. Причорноморська експедиція під керівництвом В. Н. Станко займалася дослідженням палеоекології та палеоекономіки населення степів в епоху палеоліту та мезоліту. У полі досліджень експедиції головною пам'яткою стала Анетівка II. З'ясовано, що вчений залучав до дослідження пам'яток, в тому числі і Анетівки, спеціалістів з різних наукових дисциплін — палеозоології, палеоботаніки, палеогеографії, що дозволило йому створити нові методики комплексного дослідження стоянок.

9. В якості організатора науки та системи вищої освіти професор себе проявив під час праці в ОНУ ім. І. І. Мечникова. Він створив і очолив кафедру археології та етнології України, створив лабораторію археології та етнології Степової України. Завдяки науковому керівництву В. Н. Станко почалася активна розробка наукових тем по нових археологічних та етнологічних проблемах, а лабораторія стала місцем інтеграції дослідників кам'яного віку та етнологів. Встановлено, що вчений проводив підготовку кадрів вищої кваліфікації, сприяючи захисту молодих вчених та написанню наукових праць з археології і етнології. За короткий період діяльності у Миколаєві В. Н. Станко зробив великий внесок у розбудову вищої освіти. Він добився відкриття спеціальності «Історія» у МНУ імені В. О. Сухомлинського, там же створив лабораторію археології і етнології, зібрав у ній колектив талановитих вчених.

10. Важливим досягненням В. Н. Станко на посаді декана історичного факультету ОНУ є створення та очолення спецради по захисту кандидатських та докторських дисертацій. Основу кадрів історичного факультету склали спеціалісти, що захистилися у вченій раді ОНУ (В. Г. Кушнір, О. М. Дзиговський, А. І. Мисечко, О. О. Синявська, І. С. Гребцова, П. І. Барвінська, А. С. Поспелов). Вчений розробив систему підготовки археологів, яка не існувала раніше на історичному факультеті ОНУ взагалі. При В. Н. Станко почали випускатися науковий

журнал «Записки історичного факультету» (1995 р.), збірник праць «Археологія і етнологія Східної Європи» (1997 р.), започатковано проведення щорічних Історіографічних читань, почали проводитися міжвузівські, всеукраїнські і міжнародні конференції по історії, археології та етнології та дослідження по міжнародних програмах. За керівництва В. Н. Станко встановлені міжнародні зв'язки також з Стамбульським університетом, Нью-Кастлом, інститутами археології РАН та Московським державним університетом, Вищою антропологічною школою, Регенсбурзьким університетом.

11. Формування власної наукової школи в Одесі та згуртування дослідників для вивчення археологічних стоянок у Николаєві, професійна підготовка спеціалістів в галузі археології та етнології свідчить, що професор В. Н. Станко був не тільки мудрим керівником, а й талановитим педагогом, що допомогло йому підняти вищу освіту на новий рівень.

12. Залишилися питання, що потребують подальшої розробки. Вони стосуються діяльності В. Н. Станко на посаді декана історичного факультету та завідувача кафедри археології та етнології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

ПЕРЕЛІК ДОСЛІДЖЕНИХ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

І. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Індивідуальні монографії

1.1.1. Гарден Ж.-К. Теоретическая археология / Жан-Клод Гарден. — М.: Прогресс, 1983. — 296 с.

1.1.2. Дзиговский А. Н. Очерки истории сарматов Карпато-Днепровских земель / Александр Николаевич Дзиговский; [отв. ред.: В. Н. Станко]. — Одесса: Гермес, 2003. — 240 с.

1.1.3. Добролюбский А. О. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья / Андрей Олегович Добролюбский. — К.: Наукова думка, 1986. — 137 с.

1.1.4. Киссе А. И. Возрождение болгар Украины. Очерки / Антон Иванович Киссе. — Одесса: Optimum, 2006. — 288 с.

1.1.5. Котова Н. С. Ранний энеолит степного Поднепровья и Приазовья / Надежда Сергеевна Котова. — Луганск: Восточно-украинский национальный университет им. В. Даля, 2006. — 327 с.

1.1.6. Луков Вал. А. Ученый-гуманитарий и научное сообщество: феномен ко-биографии / Валерий Андреевич Луков. — М.: Изд-во Нац. ин-та бизнеса, 2006. — 680 с.

1.1.7. Музиченко О. Ф. Історія поселення, етнографія та народна творчість кримських болгар / Олександр Федорович Музиченко; [гол. ред.: В. Н. Станко]. — К.; Сімферополь: Доля, 2004. — 144 с.

1.1.8. Носкова И. А. Крымские болгары в XIX — начале XX вв.: история и культура / Инна Аркадиевна Носкова; [гл. ред.: В. Н. Станко]. — Симферополь: СОНАТ, 2002. — 152 с.

1.1.9. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я / Сергій Жанович Пустовалов. — К.: Шлях, 2005. — 175 с.

1.1.10. Сапожников И. В. Большая Аккаржа: хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины / Игорь Викторович Сапожников. — К.: Шлях, 2003. — 304 с.

1.1.11. Сапожников И. В. Палеолит степей нижнего Приднестровья. Часть I: Памятники нижнего и раннего этапа позднего палеолита / Игорь Викторович Сапожников. — Одесса: Черноморье, 1994. — 78 с.

1.1.12. Смольянинова С. П. Палеолит и мезолит степного Побужья / Светлана Петровна Смольянинова; [отв. ред. В. Н. Станко]. — К.: Наукова думка, 1990. — 108 с.

1.1.13. Смольянинова С. П. Техника расщепления кремня позднепалеолитических и мезолитических памятников Побужья / Светлана Петровна Смольянинова; [отв. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: Астропринт, 2002. — 160 с.

1.1.14. Субботин Л. В. Орудия труда, оружие и украшения племен ямной культуры Северо-Западного Причерноморья / Леонид Васильевич Субботин; [отв. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: Полис, 2003. — 233 с.

1.1.15. Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України (IX–VI тис. до н. е.) / Дмитро Якович Телегін. — К.: Наукова думка, 1982. — 256 с.

1.1.16. Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н. э. / Иван Тихонович Черняков. — К.: Наук. думка, 1985. — 172 с.

1.1.17. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа: монография / Андрей Васильевич Шабашов; [отв. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: ОГУ, 2002. — 740 с.

2. Колективні монографії

1.2.18. Археологія Української РСР: [у 3 т.]. Т. 1: Первісна археологія / [за ред. Березанської С. С., Захарука Ю. М., Лескова О. М., Телегіна Д. Я., Шовкопляса І. Г.]. — К.: Наукова думка, 1971. — 452 с.

1.2.19. Борисковский П. И. Памятники древнейшей человеческой культуры Северо-Западного Причерноморья / П. И. Борисковский, В. И. Красковский. — Одесса: Одесское книжное издательство, 1961. — 38 с.

1.2.20. Ванчугов В. П. Вороновка II. Поселение позднего бронзового века в Северо-Западном Причерноморье / В. П. Ванчугов, А. Г. Загинайло, В. Г. Кушнир, В. Г. Петренко; [отв. ред. В. Н. Станко]. — К.: Наукова думка, 1991. — 94 с.

1.2.21. Ванчугов В. П. Курганы приморской части Днестро-Дунайского междуречья / В. П. Ванчугов, Л. В. Субботин, А. Н. Дзиговский; [отв. ред. В. Н. Станко]. — К.: Наукова думка, 1992. — 89 с.

1.2.22. Всеукраинской болгарской ассоциации — 10 лет / [ред. А. Г. Гайдаржи]. — Одесса: Маяк, 2003. — 212 с.

1.2.23. Гудкова А. В. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I–IV вв. н. э. / А. В. Гудкова, М. М. Фокеев. — К.: Наукова думка, 1984. — 119 с.

1.2.24. Дзиговский А. Н. Стеклянная посуда как историческое явление в памятниках скифо-сарматского времени Украины, Молдовы и Российского Подонья / А. Н. Дзиговский, А. С. Островерхов; [отв. ред. В. Н. Станко]. — Одесса : Гермес, 2000. — 260 с.

1.2.25. Дзиговський О. М. Археологічні пам'ятки Тилігульсько-Дністровського межиріччя / О. М. Дзиговський, Т. Л. Самойлова, С. П. Смольянінова. — Одеса: Астропринт, 2003. — 218 с.

1.2.26. Інститут історії та права (1974–2010 рр.) / [ред. колегія: В. Д. Будак, М. М. Шитюк та ін.]. — Миколаїв: МНУ, 2010. — 452 с.

1.2.27. Історія Одеського університету (1865–2000) / Л. О. Онуфрієв, С. О. Аппатов, Ю. О. Амброз та ін.; [гол. ред. В. А. Сминтина]; Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса: Астропринт, 2000. — 226 с.

1.2.28. Нариси стародавньої історії Української РСР/ [відп. ред. Бібіков С. М.]. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 632 с.

1.2.29. Неприна В. И. Памятники каменного века Левобережной Украины (хронология и периодизация) / В. И. Неприна, Л. Л. Зализняк, А. А. Кротова. — К.: Наукова думка, 1986. — 223 с.

1.2.30. Одесса. Очерк истории города-героя / [ред. кол.: Ковбасюк С. М., Вольский С. А., Гладкая Л. В., Коновалов В. Г.]. — Одесса: Одесское областное издательство, 1957. — 320 с.

1.2.31. Сапожникова Г. В. Хозяйство и культура населения Южного Побужья в позднем палеолите и мезолите / Г. В. Сапожникова, Г. Ф. Коробкова, И. В. Сапожников. — Одесса; СПб.: Б.и., 1995. — 198 с.

1.2.32. Субботин Л. В. Археологические древности Буджака. Курганы восточного побережья озера Сасык / Л. В. Суббо-

тин, А. С. Островерхов, А. Н. Дзиговский. — Одесса: Гермес, 1995. — 135 с.

1.2.33. Субботин Л. В. Археологические древности Буджака. Курганы у сел Вишневое и Белолесье / Л. В. Субботин, А. Н. Дзиговский А. С. Островерхов. — Одесса: Унда ЛТД, 1998. — 173 с.

1.2.34. Шабашов А. В. Очерки истории и этнографии села Кирнички в Бессарабии / А. В. Шабашов, Н. А. Бандурова, В. Я. Диханов, И. В. Карпенко, А. С. Папазогло; [отв. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: Гермес, 1998. — 263 с.

3. Довідникові видання

1.3.35. Археологические памятники Одесской области (справочник) / [сост. А. В. Гудкова, С. Б. Охотников, Л. В. Субботин, И. Т. Черняков]. — Одесса: Б.и., 1991. — 186 с.

1.3.36. Календар знаменних і пам'ятних дат Одеси на 2013 рік : хронологічний довідник / [упоряд. О. П. Делі]. — Одеса: ОНБ ім. М. Горького. — 40 с.

1.3.37. Професори Одеського (Новоросійського) університету: біографічний словник: [в 4 т.]. / [упоряд. В. П. Пружина, В. В. Самодурова]. — Т. 4.: Р-Я. — Одеса: Астропринт, 2005. — 629 с.

4. Підручники, посібники

1.4.38. Быт и культура населения Степной Украины: с. Русская Ивановка Белгород-Днестровского района. Программа для сбора полевого этнографического материала / А. А. Пригарин, Н. А. Петрова, А. И. Ганчев, А. Е. Петров / [отв. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: ОГУ, 1997. — Вып. II. — 38 с.

1.4.39. Кушнір В. Г. Народознавство Одещини: [навч. пос.] / В. Г. Кушнір. — Одеса: Гермес, 1998. — 245 с.

5. Збірки наукових праць та матеріали конференцій

1.5.40. Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования : сб. научных работ, посвященных 60-летию В. Н. Станко / Одесский государственный университет им.

И. И. Мечникова; [отв. ред. С. А. Булатович]. — Одесса: Гермес, 1997. — 357 с.

1.5.41. Археологія Південного Заходу України : зб. наук. праць / [відп. ред. В. Н. Станко]. — К.: Наукова думка, 1992. — 128 с.

1.5.42. Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження: збірка наукових робіт, присвячена 135-річчю Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова / [редкол.: В. Н. Станко та ін.]. — Одеса: Астропринт, 2000. — 401 с.

1.5.43. Българите в Северното Причерноморие: Изследвания и материали. — Одесса: Друк, 2006. — Т. 9. — 375 с.

1.5.44. Българите в Северното Причерноморие: Изследвания и материали. — Одесса; Велико Търново, 2009. — Т. 10. — 68 с.

1.5.45. Древнее Причерноморье: III чтения памяти профессора П. О. Карышковского: тезисы докладов юбилейной конференции (12–14 марта 1996 г.) / [гл. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: ОГУ, 1996. — 138 с.

1.5.46. Древнее Причерноморье: IV чтения памяти профессора П. О. Карышковского: тезисы докладов конференции (9–11 марта 1998 г.) / [гл. ред. В. Н. Станко]. — Одесса: ОГУ, 1998. — 156 с.

1.5.47. Древности Северо-Западного Причерноморья: сборник научных трудов / [науч. ред. Станко В. Н.]. — К.: Наукова думка, 1984. — 136 с.

1.5.48. Етнічність в історії і культурі: матеріали і дослідження // Збірник наукових праць за матеріалами III Міжнародної етнолог. конф. студ. та молод. вчених (23–24 квітня 1998 р.) / ОДУ ім. І. І. Мечникова, Комітет з питань національностей і міграції; [відп. ред. В. Н. Станко]. — Одеса: Гермес, 1998. — 206 с.

1.5.49. Етнографічні дослідження населення України: матеріали I Всеукраїнської етнологічної конференції студентів та молодих вчених (22–23 лютого 1996 р.) / [відп. ред. В. Н. Станко]. — Одеса: ОДУ ім. І. І. Мечникова, 1996. — 108 с.

1.5.50. Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья: сб. науч. трудов / [отв. ред. Станко В. Н.]. — К.: Наукова думка, 1986. — 197 с.

1.5.51. Материали по археології Северного Причорномор'я : сб. науч. трудов / [отв. ред. Г. А. Дзис-Райко; редкол.: Станко В. Н. и др.]; — К.: Наукова думка, 1983. — 196 с.

1.5.52. Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья : сб. науч. трудов / [отв. ред. Станко В. Н.]. — К.: Наукова думка, 1985. — 182 с.

1.5.53. Ольвійський форум — 2012: Стратегії України в геополітичному просторі. Землеробські цивілізації світу : історія, археологія, етнологія, екологія, політика, право, присвячена пам'яті В. Н. Станко (1937–2008), видатного археолога, історика, етнолога, доктора історичних наук, професора: міжнародна науково-практична конференція. Тези. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені П. Могили, 2012. — 88 с.

1.5.54. Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье: сб. науч. трудов / отв. ред. Гудкова А. В. — К.: Наукова думка, 1982. — 188 с.

1.5.55. Северное Причерноморье (материалы по археологии): сб. науч. трудов / [отв. ред. Дзис-Райко Г. А.; редкол.: Станко В. Н. и др.]. — К.: Наукова думка, 1984. — 155 с.

1.5.56. Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытно-общинного строя: сб. науч. трудов / [науч. ред. Станко В. Н.]. — К.: Наукова думка, 1980. — 142 с.

1.5.57. Україна і Болгарія: віхи історичної дружби: матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга (29–31 жовтня 1998 р.) / [гол. ред. В. Н. Станко]. — Одеса: Друк, 1999. — 369 с.

1.5.58. Человек в истории и культуре : сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук Владимира Никифоровича Станко / [гл. ред. Пригарин А. А.]. — Одесса; Терновка: Друк, 2007. — 575 с.

1.5.59. Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Выпуск 2 / [отв. ред. Пригарин А. А.]. — Одесса: СМІЛ, 2012. — 644 с.

6. Журнали

1.6.60. Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова / [редкол.: гол. ред. В. Н. Станко; заст. гол. ред. Т. М. Попова та ін.]. — Одеса: ОДУ, 1995–2000.

1.6.61. Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова / [редкол.: гол. ред. В. Н. Станко; заст. гол. ред. Т. М. Попова та ін.]. — Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2001–2004.

1.6.62. Лукоморье: археология, этнология, история Северо-Западного Причерноморья. — Одесса: Издательский дом «Паллада», 2009. — Вып. 3. — 471 с.

1.6.63. Науковий вісник Миколаївського державного університету. — 2005. — Вип. 11. Історичні науки. — 246 с.

1.6.64. Наукові праці: Науково-методичний журнал. — 2008. — Т. 96. — Вип. 83. Історичні науки. Присвячується пам'яті В. Н. Станко (1937–2008), археолога, етнолога, доктора історичних наук, професора, академіка: Миколаїв; Venezia: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, Ca'Foscari, 2008. — 286 с.

1.6.65. Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України. — Одеса: Фенікс, 2006. — Вип. 1. — 148 с.

1.6.66. Stratum plus. Археология и культурная антропология. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест: Изд-во «Stratum plus», 2010. — № 1. Неандертальцы: альтернативное человечество. — 316 с.

7. Наукові періодичні видання

1.7.67. Абрамова З. А. Мамонт и женщина в палеолитическом искусстве Европы / З. А. Абрамова // Stratum plus. Время последних неандертальцев. — Кишинев; Одесса; Бухарест, 2000. — № 1. — С. 319–325.

1.7.68. Абрамова З. А. Роль бизона в мировоззрении палеолитического человека Европы / З. А. Абрамова // Stratum plus. В начале был камень. — Кишинев; Одесса; Бухарест, 2001. — 2002. — № 1. — С. 171–195.

1.7.69. Агбунов М. В. В. Н. Станко как организатор науки / М. В. Агбунов // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 376–384.

1.7.70. Агбунов М. В. Володимир Никифорович Станко / М. В. Агбунов, О. М. Дзиговський, А. В. Шабашов // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 327–330.

1.7.71. Артюхова О. В. Розвиток інвайроментальної археології у радянський період / О. В. Артюхова, О. Ю. Штепко // Человек в истории и культуре. Сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук Владимира Никифоровича Станко. — Одесса; Терновка: Друк, 2007. — С. 610–627.

1.7.72. Бачинська О. А. Вітаємо ювіляра / О. А. Бачинська // Человек в истории и культуре: сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук Владимира Никифоровича Станко. — Одесса; Терновка: Друк, 2007. — С. 8–10.

1.7.73. Бачинська О. А. Історіографічні читання / О. А. Бачинська // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2000. — Вип. 10. — С. 301–303.

1.7.74. Бачинська О. А. Станко Володимир Никифорович / О. А. Бачинська // Енциклопедія історії України. — Т. 9. (Прил — С). — К.: Наукова думка, 2012. — С. 805.

1.7.75. Бачинська О. А. Станко Володимир Никифорович / О. А. Бачинська // Український історичний журнал. — К.: Дієз-продукт, 2008. — № 3. — С. 237.

1.7.76. Березовская Т. В. Станко Владимир Никифорович / Т. В. Березовская // Николаевцы (1789–1999): Энциклопедический словарь. — Николаев: Возможности Киммерии, 1999. — С. 314–315.

1.7.77. Бибикова В. И. Остатки сайгака позднеплейстоценового возраста из раскопок стоянки Анетовка II (Украина) / В. И. Бибикова, А. В. Старкин // Вестник зоологии. Научный

журнал Института зоологии им. И. И. Шмальгаузена АН УССР. — К., 1985. — № 5. — С. 47–51.

1.7.78. Бибикина В. И. Охотничий промысел в палеолите и мезолите Северного Причерноморья / В. И. Бибикина // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. — М.: Наука, 1985. — № 181. — С. 17–19.

1.7.79. Борзьяк И. А. О возможности проявления культа быка в позднем палеолите Юго-Запада СССР / И. А. Борзьяк // Реконструкция древних верований: источники, методы, цель. — Ленинград, 1990. — С. 22–23.

1.7.80. Борисковский П. И. Палеолит Украины / П. И. Борисковский // Материалы и исследования по археологии СССР. — М.; Л.: Наука, 1953. — Т. 40. — С. 328–362.

1.7.81. Борисковский П. И. Позднепалеолитическая стоянка Большая Аккаржа по раскопкам 1959 г. / П. И. Борисковский // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова и Одесского государственного археологического музея в 1960 году. — Одесса, 1961. — С. 18–23.

1.7.82. Борисковский П. И. Проблема развития позднепалеолитической культуры степной области / П. И. Борисковский // Труды VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук. — М.: Наука, 1970. — Т. 5. — С. 425–431.

1.7.83. Борисковский П. И. Разведки памятников каменного века в Одесской области в 1962 году / П. И. Борисковский // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея в 1962 году. — Одесса: Маяк, 1964. — С. 12–16.

1.7.84. Бурдо Н. Б. Концепция формирования цивилизации в исследованиях В. Н. Станко / Н. Б. Бурдо, М. Ю. Видейко // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса: СМІЛ, 2012. — Вып. 2. — С. 618–627.

1.7.85. Бурдо Н. Б. Феномен Трипілля у цивілізаційній історії України / Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко // Трипільська культура. Пошуки, відкриття, світовий контекст. До 100-річчя із дня народження О. Ольжича. — К.: ВІПОЛ, 2007. — С. 15–28.

1.7.86. Васильев С. А. Изучение палеолита в России: прошлое, настоящее и перспективы на будущее / С. А. Васильев // *Stratum plus*. В начале был камень. — Кишинев; Одесса; Бухарест, 2001. — № 1. — С. 21–170.

1.7.87. Веселова Д. Ю. Анализ пространственного распределения кремня на участке ЕИ/13–22 памятника Анетовка II / Д. Ю. Веселова // *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження*. — Одеса, 2000. — С. 205–214.

1.7.88. Веселова Д. Ю. Функциональное назначение группы кремневых орудий поселения Анетовка II по данным экспериментально-трасологического анализа / Д. Ю. Веселова // *Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования*. — Одесса, 1997. — С. 87–91.

1.7.89. Ганчев А. И. Одесское научное общество болгаристов: 1995–2005 гг. / А. И. Ганчев, А. А. Пригарин // *Дриновський збірник*. — Х.; Софія, 2008. — Т. 2. — С. 54–62.

1.7.90. Ганчев А. И. Письма С. И. Цветко Н. С. Державину 1927–1929 гг.: творческие связи в контексте биографий / А. И. Ганчев, А. А. Пригарин // *Дриновський збірник*. — Болгарія-Софія: Акад. вид-во ім. М. Дринова, 2011. — Т. IV. — С. 516–526.

1.7.91. Гвоздовер М. Д. Позднепалеолитические памятники нижнего Дона / М. Д. Гвоздовер // *Археология СССР. Свод археологических источников*. — М.; Л.: Наука, 1964. — Вып. А1–5. — С. 37–41.

1.7.92. Главенчук А. В. Исследование каменного века долины реки Бакшалы: некоторые итоги и перспективы / А. В. Главенчук, Д. В. Киосак, И. В. Пиструил // *Наукові праці Науково-методичний журнал. Присвячується пам'яті В. Н. Станко (1937–2008), археолога, етнолога, доктора історичних наук, професора, академіка: Миколаїв; Venezia: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили; Ca'Foscari, 2008. — Т. 96. Вип. 83. Історичні науки*. — С. 44–49.

1.7.93. Главенчук А. В. К вопросу об использовании красок в позднем палеолите (на примере позднепалеолитической стоянки Анетовка II) / А. В. Главенчук // *Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, акаде-*

мика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса: СМІЛ, 2012. — Вып. 2. — С. 193–200.

1.7.94. Главенчук А. В. Рабочие места для кремневого производства на позднепалеолитическом поселении Анетовка II (по материалам северо-восточного участка памятника) / А. В. Главенчук // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса: СМІЛ, 2012. — Вып. 2. — С. 100–110.

1.7.95. Главенчук А. В. Раскопки производственного участка на Анетовке II / А. В. Главенчук // Археология и этнология Восточной Европы. Материалы и исследования: Сб. научных работ, посвященный 60-летию В. Н. Станко. — Одесса: Гермес, 1997. — С. 76–86.

1.7.96. Горбенко К. В. Владимир Никифорович Станко: последние годы творческого пути / К. В. Горбенко, А. И. Смирнов // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вып. 3. — С. 385–387.

1.7.97. Григорьева Г. В. Некоторые культовые места в палеолите / Г. В. Григорьева // Реконструкция древних верований: источники, метод, цель : тезисы докладов научной конференции. — Ленинград: Изд-во ГМИРА, 1990. — С. 23–25.

1.7.98. Григорьева Г. В. Некоторые микролитические орудия из позднепалеолитической стоянки Анетовка II / Г. В. Григорьева // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. — М.: Наука, 1987. — № 189. — С. 27–32.

1.7.99. Григорьева Г. В. Новые памятники каменного века в нижнем Поднестровье / Г. В. Григорьева // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея в 1962 г. — Одесса: Маяк, 1964. — С. 17–24.

1.7.100. Григорьева Г. В. Памяти Владимира Никифоровича Станко / Г. В. Григорьева, Н. К. Анисюткин // Stratum plus: Неандертальцы: альтернативное человечество. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2010. — № 1. — С. 15–17.

1.7.101. Гриневецкий С. Р. Вступне слово / С. Р. Гриневецкий // Історія Одеси. — Одеса: Друк, 2002. — С. 6.

1.7.102. Дворянинов С. А. К проблеме кукурекской культуры: по материалам позднемезолитических стоянок Южного Буга / С. А. Дворянинов // Тези пленарних і секційних доповідей XV наукової конференції Інституту археології АН УРСР. — Одеса, 1972. — С. 80–82.

1.7.103. Демиденко Ю. Э. Проблемы верхнего палеолита Северного Причерноморья и книга И. В. Сапожникова «Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины» / Ю. Э. Демиденко, Д. В. Нужный // Stratum plus. В эпоху мамонтов. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2003–2004. — № 1. — С. 507–523.

1.7.104. Демиденко Ю. Э. Северное Причерноморье в европейском контексте проблематики раннего и среднего периодов верхнего палеолита / Ю. Э. Демиденко // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса: СМІЛ, 2012. — Вып. 2. — С. 52–79.

1.7.105. Дзиговский А. Н. Владимиру Никифоровичу Станко – 60 / А. Н. Дзиговский, А. А. Пригарин // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. — Одесса: ОГУ, 1997. — С. 4–6.

1.7.106. Дзиговский А. Н. Памяти Владимира Никифоровича Станко (19.02.1937 — 16.02.2008) / А. Н. Дзиговский, А. С. Островерхов // Российская археология. — М., 2008. — № 4. — С. 184–186.

1.7.107. Дзиговский А. Н. Памятники археологии и казачества Доманевского района / А. Н. Дзиговский, А. А. Пригарин, И. В. Пиструил // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: матеріали II Миколаївської обласної краєзнавчої конференції: тези доп. — Миколаїв, 1997. — Т. I. Археологія і етнографія. — С. 37–38.

1.7.108. До 60-річчя Володимира Никифоровича Станко // Археологія. — К., 1997. — № 3. — С.154–155.

1.7.109. Залізник Л. Л. Пам'яті Володимира Никифоровича Станко / Л. Л. Залізник // Археологія. — К.: Видавничий дім «Академперіодика», 2008. — № 2. — С. 111–113.

1.7.110. Залізник Л. Л. Чорноморський потоп та його археологічні наслідки / Л. Л. Залізник // Археологія. — К., 2005. — № 3. — С. 3–12.

1.7.111. Кизь Г. В. Функциональное назначение группы кремневых пластинок из поселения Анетовка II / Г. В. Кизь // Новые археологические исследования на Одессине : сб. научных трудов. — К.: Наукова думка, 1984. — С. 9–13.

1.7.112. Киосак Д. В. Воспоминание об Учителе — для будущих археологов / Д. В. Киосак // Stratum plus: Неандертальцы: альтернативное человечество. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2010. — № 1. — С. 19–24.

1.7.113. Киосак Д. В. Календарная хронология заселения Северо-Западного Причерноморья в первой половине голоцена (9700–5400 лет до н. е.) / Д. В. Киосак // Stratum plus: Неандертальцы: альтернативное человечество. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2010. — № 1. — С. 177–179.

1.7.114. Киосак Д. В. Пам'яті вчителя / Д. В. Киосак, О. А. Пригарін // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — Вип. 19. — С. 456–462.

1.7.115. Коваленко С. И. К вопросу о развитии позднемезолитических индустрий в Карпато-Днестровском регионе / С. И. Коваленко, В. Б. Цой // Stratum plus. Время собирать камни. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса, 1999. — № 1. — С. 257–262.

1.7.116. Колосов Ю. Г. Мезоліт / Ю. Г. Колосов // Археологія Української РСР. — Т. 1: Первісна археологія. — К.: Наукова думка, 1971. — С. 64–77.

1.7.117. Коробкова Г. Ф. Позднепалеолитическая стоянка Срединный Горб / Г. Ф. Коробкова, С. П. Смольянинова, Г. В. Кизь // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 5–18.

1.7.118. Котляр Ю. В. Наукові та творчі здобутки В. Н. Станко / Ю. В. Котляр, Ю. В. Ветушинська // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. — Вип. 9. — С. 107–111.

1.7.119. Кравченко А. Польові дослідження Одеського державного археологічного музею в 1959 р. / А. Кравченко // Матеріали по археології Северного Причерноморья. — Одеса: ОГМ, 1960. — Вып. 3. — С. 299–300.

1.7.120. Краснокутський Г. Е. Реконструкція процесу розделки туш бизонів на основі планиграфічного дослідження костних решатків / Г. Е. Краснокутський, А. В. Старкін // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР: тези доповідей ХХ респ. конф., Одеса, жовтень, 1989 р. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 110–111.

1.7.121. Краснокутський Г. Є. Комплекс черепів бізонів на пізньопалеолітичному поселенні Анетівка II і його можлива функціональна роль / Г. Є. Краснокутський // Археологія Південного Заходу України : Збірник наукових праць. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 43–49.

1.7.122. Кротова О. О. Виробництво та суспільні відносини населення Північного Причорномор'я в добу пізнього палеоліту / О. О. Кротова // Археологія. — К., 1994. — № 1. — С. 19–31.

1.7.123. Левченко В. К біографії Петра Осиповича Карышковського–Икара: начало научного пути / В. Левченко // Південний Захід. Одесика: історико-краєзнавчий науковий альманах. — Одеса, 2011. — Вип. 12. — С. 303–312.

1.7.124. Леонова Н. Б. К вопросу об интерпретации Амвросиевского костяка — уникального памятника позднего палеолита Приазовья / Н. Б. Леонова, Е. В. Миньков // Проблемы интерпретации археологических источников. Сборник научных трудов. — Орджоникидзе: Северо-Осетинский государственный университет, 1987. — С. 42–46.

1.7.125. Лозовський А. К. Про роботу спеціалізованої вченої ради К. 41.051.08 по захисту кандидатських дисертацій при Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова / А. К. Лозовський, Г. С. Бондар // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1999. — Вип. 9. — С. 317–319.

1.7.126. Максименко І. В. Історіографічні читання / І. В. Максименко, В. М. Хмарський // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1999. — Вип. 9. — С. 319–322.

1.7.127. Некрасов П. А. Проведение полевой археологической практики студентов исторического факультета Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова / П. А. Некрасов // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного университета

им. И. И. Мечникова и Одесского государственного археологического музея в 1960 году. — Одесса, 1961. — С. 129–132.

1.7.128. Оленковский Н. П. Роль В. Н. Станко и его учеников в раскопчных исследованиях позднего палеолита Южной Украины / Н. П. Оленковский // *Stratum plus: Неандертальцы: альтернативное человечество*. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2010. — № 1. — С. 237–243.

1.7.129. Палієнко С. В. Проблема історико-культурного поділу пізнього палеоліту Східної Європи в радянському та пострадянському палеолітознавстві (кінець 50-х рр. XX — початок XXI ст.) / С. В. Палієнко // *Vita antiqua : Збірка наукових статей*. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. — № 7–8. — С. 42–49.

1.7.130. Пашкевич Г. О. Спориво-пилкові комплекси біля с. Мирного / Г. О. Пашкевич // *Український ботанічний журнал*. — К., 1976. — № 2. — С. 154–162.

1.7.131. Пидопличко И. Г. Амвросиевская палеолитическая стоянка и её особенности / И. Г. Пидопличко // *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*. — К.: АН Украинской ССР, 1953. — № 2. — С. 4–17.

1.7.132. Пиструил И. В. Коллекция кремневых изделий из с. Анетовка (сборы экспедиции под руководством Ф. А. Козубовского) / И. В. Пиструил // *Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко*. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 180–186.

1.7.133. Пиструил И. В. Критерии выделения и интерпретации плоских резцов в позднем палеолите / И. В. Пиструил // *Человек в истории и культуре. Сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук Владимира Никифоровича Станко*. — Одеса; Терновка: Друк, 2007. — С. 92–99.

1.7.134. Пиструил И. В. О позднепалеолитической стоянке Анетовка I / И. В. Пиструил // *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження*. — Одеса: Астропринт, 2000. — С. 197–204.

1.7.135. Піструїл І. В. Дослідження стоянок кам'яного віку Каторжино I та Каторжино II на Одещині / І. В. Піструїл

// Кам'яна доба України. — К.: Шлях, 2011. — Вип. 14. — С. 172–181.

1.7.136. Попова Т. М. X міжнародна наукова конференція «Болгари у Північному Причорномор'ї» / Т. М. Попова, О. А. Пригарін // Український історичний журнал. — К.: Дієз продукт, 2008. — № 1. — С. 226–229.

1.7.137. Пригарин А. А. Этносоциальные характеристики села Буджака: материалы похозяйственных книг с. Мураловки 1940-х гг. / А. А. Пригарин // Человек в истории и культуре. Сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук Владимира Никифоровича Станко. — Одеса; Терновка: Друк, 2007. — С. 296–311.

1.7.138. Присяжнюк О. М. Висвітлення проблеми розбудови системи охорони пам'яток Одеської області в радянській літературі / О. М. Присяжнюк // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2010: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. — Т. 121. — Вип. 108. Історія. — С. 110–114.

1.7.139. Пригарін О. А. Памяти учителя... / О. А. Пригарін // Древности 2006–2008. Харьковский историко-археологический ежегодник. — Харьков: Харьковское историко-археологическое общество, 2008. — С. 292–295.

1.7.140. Радзиховская Е. А. В. Н. Станко как исследователь этнокультурного процесса в первобытности Северного Причерноморья / Е. А. Радзиховская // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 388–392.

1.7.141. Сальников А. Г. Археологические исследования в Одесской области в 1960 г. / А. Г. Сальников // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова и Одесского государственного археологического музея в 1960 году. — Одесса: ОГУ, 1961. — С. 3–12.

1.7.142. Сальников А. Г. Археологические исследования Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова и Одесского государственного археологического музея в 1962 г. / А. Г. Сальников // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного университе-

та им. И. И. Мечникова и Одесского государственного археологического музея в 1962 году. — Одесса: Маяк, 1964. — С. 3–12.

1.7.143. Сапожников И. В. Археологические разведки для «Свода памятников истории и культуры Одесской области» в 1988 году / И. В. Сапожников // Воспитание историей. Тезисы Первой областной историко-краеведческой научно-практической конференции, посвященной 200-летию Одессы, (27–28 июня 1989 г). — Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1989. — С. 121–123.

1.7.144. Смирнов О. І. Незакінчені починання видатного археолога / О. І. Смирнов // Історична освіта: Інноваційні аспекти. Збірник наукових праць. — Вип. 4. — Миколаїв: МДУ, 2008. — С. 26–30.

1.7.145. Смольянинова С. П. Исследования палеолита и мезолита Среднего Побужья / С. П. Смольянинова, В. Н. Станко // Археологические исследования на Украине в 1978–1979 гг.: тез. докл. XVIII конф. Института археологии АН УССР, Днепропетровск, апрель, 1980. — Днепропетровск, 1980. — С. 28–29.

1.7.146. Смольянинова С. П. История исследования каменного века Степного Побужья / С. П. Смольянинова // Кам'яна доба України. — К.: Шлях, 2003. — Вип. 4. — С. 82–89.

1.7.147. Смольянинова С. П. К методике изучения процесса разрушения культурного слоя на позднепалеолитическом поселении Анетовка II / С. П. Смольянинова // Древнее Причерноморье. Краткие сообщения Одесского археологического общества. — Одесса: Одесское археологическое общество, 1993. — С. 9–10.

1.7.148. Смольянинова С. П. Новые позднепалеолитические памятники лесостепной полосы междуречья Днестра и Южного Буга / С. П. Смольянинова // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1976. — Вип. 8. — С. 144–154.

1.7.149. Смольянинова С. П. Нуклеусы стоянки Гиржево / С. П. Смольянинова // Stratum plus: Неандертальцы: альтернативное человечество. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса; Бухарест, 2010. — № 1. — С. 287–294.

1.7.150. Смольянинова С. П. Памяти учителя / С. П. Смольянинова // Материалы по археологии Северного Причер-

номорья. — Одеса: Друкарський дім «Фаворит», 2009. — Вып. 10. — С. 400–402.

1.7.151. Смольянинова С. П. Позднепалеолитическая стоянка Ивашково VI / С. П. Смольянинова // Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья: сб. науч. тр. / [отв. ред.: П. О. Каришковский]. — К.: Наукова думка, 1978. — С. 120–129.

1.7.152. Смольянинова С. П. Пространственное распределение кварцитовых изделий на поселении Анетовка II / С. П. Смольянинова // *Stratum plus*. Время последних неандертальцев. — Кишинев-Одесса-Бухарест, 2000. — № 1. — С. 477–484.

1.7.153. Смольянинова С. П. Разведки палеолита в Одесской области / С. П. Смольянинова // Результаты польових археологічних досліджень 1970–1971 років: тези доп. XV наук. конф. ІА, присвяченої 50-річчю утворення СРСР, 1972 р., Одеса / АН УРСР, Інститут археології. — Одеса, 1972. — С. 69–73.

1.7.154. Смольянинова С. П. Раскопки позднепалеолитической стоянки Ивашково VI / С. П. Смольянинова // Археологические открытия 1975 года. — М.: Наука, 1976. — С. 393–394.

1.7.155. Смольянинова С. П. Раскопки позднепалеолитической стоянки Ивашково VI / С. П. Смольянинова // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР: тез. докл. юбилейной конф. — К.: Наукова думка, 1975. — С. 22–24.

1.7.156. Смольянинова С. П. Техника вторичной обработки кремня позднепалеолитических и мезолитических памятников Побужья / С. П. Смольянинова // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 5–13.

1.7.157. Смынтына Е. В. Миграции населения и способ культурно-исторической адаптации: некоторые проблемы соотношения (по материалам мезолитических поселений Украины) / Е. В. Смынтына // *Vita Antiqua* : збірка наукових статей / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — К.: Київський університет, 1999. — № 2. — С. 31–37.

1.7.158. Смынтына Е. В. Палеогеография и обитатели позднемезолитической стоянки Зализничное в свете неолитизации Украинского Нижнего Подунавья / Е. В. Смынтына // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной пре-

мии України, академіка РАЕН, професора Володимира Никифоровича Станко. — Одеса, 2012. — Вип. 2. — С. 206–211.

1.7.159. Сніжко І. А. Утилізація здобичі гравецькими мисливцями Північного Причорномор'я / І. А. Сніжко // Археологія. — К., 2000. — № 2. — С. 65–71.

1.7.160. Сорокин А. Н. Мезолитические стоянки низовьев р. Мокши / А. Н. Сорокин // *Stratum plus*. В эпоху мамонтов. — Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса-Бухарест, 2003–2004. — № 1. — С. 359–443.

1.7.161. Старкин А. В. Новые аспекты методики пространственной фиксации фаунистических остатков на позднелепесточеновых памятниках / А. В. Старкин // *Человек в истории и культуре*. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вип. 2. — С. 323–334.

1.7.162. Старкин А. В. Отличительные черты костных остатков анетовской и амвросиевской популяций позднелепесточеновых бизонов степной зоны Украины / А. В. Старкин // *Археологический альманах: Сборник статей*. — Донецк, 1996. — № 5. — С. 147–154.

1.7.163. Степанчук В. Н. О некоторых демографических показателях в среднем палеолите / В. Н. Степанчук // *Человек в истории и культуре*. Сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук, Владимира Никифоровича Станко. — Одеса; Терновка: Друк, 2007. — С. 34–35.

1.7.164. Телегін Д. Я. Встановлення знаків на городищах і курганах України / Д. Я. Телегін // *Археологія*. — К., 1972. — № 7. — С. 103–104.

1.7.165. Телегін Д. Я. Довідник про археологічні пам'ятки Української РСР / Д. Я. Телегін // *Археологія*. — К.: Наукова думка, 1973. — № 8. — С. 116–117.

1.7.166. Телегін Д. Я. Про номенклатурний список крем'яних виробів доби мезоліту-неоліту / Д. Я. Телегін // *Археологія*. — К., 1976. — № 8. — С. 8–67.

1.7.167. Федорченко О. С. Дослідження пізнього палеоліту Північного Надчорномор'я та Надазов'я у 70–80-х роках ХХ ст. / О. С. Федорченко // *Магістеріум: Археологічні сту-*

дії: збірник. — К.: КП ВД «Педагогіка», 2007. — Вип. 27. — С. 26–31.

1.7.168. Цыбесков В. П. Научно-просветительская деятельность Одесского государственного археологического музея в 1960 г. / В. П. Цыбесков // Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова и Одесского государственного археологического музея в 1960 году. — Одесса, 1961. — С. 124–125.

1.7.169. Черниш О. П. Карта палеоліту УРСР. Матеріали і дослідження по археології УРСР / О. П. Черниш // Наукові записки Інституту суспільних наук, Львівський філіал АН УРСР. — К., 1954. — Т. 2. — С. 91–104.

1.7.170. Черняков И. Т. Одесский археологический музей за 50 лет / И. Т. Черняков // Результаты полевых археологических исследований 1970–1971 годов: тезисы XV науч. конф. Института археологии, посвященной 50-летию образования Союза Радянських Соціалістичних Республік, 1972 р., Одеса / АН УРСР, Інститут археології. — Одеса, 1972. — С. 7–12.

1.7.171. Шабашов А. В. Владимир Никифорович Станко и развитие этнологии в Одессе / А. В. Шабашов // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 393–406.

1.7.172. Шабашов А. В. Владимир Никифорович Станко. Украина / А. А. Пригарин, А. В. Шабашов // Българистика и българисти. — Година 2. — Брай 3. — София, 1997. — С. 3–7.

1.7.173. Шабашов А. В. Етнологічна болгаристика в Одеському (Новоросійському) університеті: уроки і перспективи / А. В. Шабашов // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2008. — Вип. 16. — С. 54–68.

1.7.174. Шабашов А. В. Станко Владимир Никифорович / А. В. Шабашов // Видные ученые Одессы : По воспоминаниям учеников и сотрудников / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова и др. — Одесса: Астропринт, 1997. — Вип. 7. — С. 76–81.

1.7.175. Швайко Т. Н. Деякі аспекти дослідження структури культурних горизонтів пізньопалеолітичної стоянки Анетівка I / Т. Н. Швайко // Археологія Південного Заходу України. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 24–32.

8. Автореферати дисертацій

1.8.176. Агафонова Т. А. Традиційний одяг українців і болгар Південно-Західної України (XIX — перша половина XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Тетяна Ананьївна Агафонова. — К., 1998. — 16 с.

1.8.177. Григорьева Г. В. Позднепалеолитические памятники Северо-Западного Причерноморья и Северного Приазовья: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Галина Васильевна Григорьева. — Л., 1968. — 17 с.

1.8.178. Диханов В. Я. Календарна обрядовість болгар та гагаузів Південної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Вячеслав Якович Диханов. — К., 2000. — 16 с.

1.8.179. Добролюбский А. О. Кочевники IX–XIV веков на западе Степного Причерноморья (проблемы этнического и социального развития по археологическим данным): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Андрей Олегович Добролюбский. — К., 1981. — 17 с.

1.8.180. Кіосак Д. В. Економіка населення Південно-Східної Європи (XI — початок VI тис. до н. е.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.04. «Археологія» / Дмитро Володимирович Кіосак. — Одеса, 2009. — 15 с.

1.8.181. Коен В. Ю. Финальный палеолит горного Крыма: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Вадим Юрьевич Коен. — К., 1991. — 21 с.

1.8.182. Краснокутский Г. Е. Охотничий промысел бизонов в позднем палеолите Северо-Западного Причерноморья: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Геннадий Евгеньевич Краснокутский. — К., 1992. — 18 с.

1.8.183. Кушнір В. Г. Господарство і побут населення Південно-Західної України в епоху розпаду первісного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук:

спец. 07.00.05 «Етнологія» / Вячеслав Григорович Кушнір. — Одеса, 1999. — 16 с.

1.8.184. Марченко О. М. Сільське населення Степового Побужжя кінця XVIII — початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Олена Миколаївна Марченко. — Чернівці, 2005. — 19 с.

1.8.185. Миньков Е. В. Охотничье хозяйство населения Северного Причерноморья в эпоху позднего палеолита : (Опыт реконструкции): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Евгений Викторович Миньков. — М., 1991. — 19 с.

1.8.186. Музичко О. Є. Історик Ф. І. Леонтович: життя та наукова діяльність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец.: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Олександр Євгенійович Музичко. — Дніпропетровськ, 2003. — 20 с.

1.8.187. Носкова І. А. Кримські болгари в XIX — на початку XX століття: історія та культура: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Інна Аркадіївна Носкова. — Одеса, 2003. — 20 с.

1.8.188. Оленковский Н. П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Николай Петрович Оленковский. — К., 1989. — 16 с.

1.8.189. Островерхов А. С. Экономические связи Ольвии, Березани и Ягорлыцкого поселения со Скифией (VII — середина V вв. до н. э.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Анатолий Степанович Островерхов. — К., 1978. — 24 с.

1.8.190. Петрова Н. О. Українська традиційна весільна обрядовість Одещини (20–80-ті рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Наталія Олександрівна Петрова. — К., 2004. — 20 с.

1.8.191. Піструїл І. В. Різці на пам'ятках пізнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.04. «Археологія» / Ігор Володимирович Піструїл. — К., 2005. — 20 с.

1.8.192. Присяжнюк О. М. Становлення і розвиток системи охорони культурної спадщини Одеської області (1944–2009 рр.):

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 26.00.05 «Музеезнавство; пам'яткознавство» / Олексій Миколайович Присяжнюк. — К., 2010. — 20 с.

1.8.193. Сапожников И. В. Поздний палеолит степей Нижнего Приднестровья: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Сапожников Игорь Викторович. — Л., 1987. — 16 с.

1.8.194. Сапожникова Г. В. Взаимоотношения культур и хозяйственных комплексов финального палеолита и мезолита Южного Побужья: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Галина Васильевна Сапожникова. — Л., 1986. — 16 с.

1.8.195. Синявська О. О. Історик О. І. Маркевич: життя та творчість: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Олена Олександрівна Синявська. — О., 2001. — 20 с.

1.8.196. Сминтина О. В. Історія населення України в XI–VI тис. до н. е. (екологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України»; 07.00.04 «Археологія» / Олена Валентинівна Сминтина. — Дніпропетровськ, 1997. — 22 с.

1.8.197. Смольянинова С. П. Палеолит и мезолит степного Побужья: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Смольянинова Светлана Петровна. — К., 1985. — 17 с.

1.8.198. Сніжко І. А. Утилізація мисливської здобичі на Амвросіївському пізньопалеолітичному комплексі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Ірина Анатоліївна Сніжко. — К., 2001. — 20 с.

1.8.199. Хасан Х. Х. Історико-культурний феномен Марі (за археологічними даними): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / Хасан Хасан Хамдан. — К., 2000. — 18 с.

1.8.200. Шабашов А. В. Система родства болгар України: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.05 «Этнология» / Шабашов Андрей Васильевич. — К., 1996. — 21 с.

9. Електронні ресурси

1.9.201. Агбунов М. Память — строки в историю [Електронний ресурс] / Михайло Агбунов // Одеські вісті. — 2009. — № 23. — Режим доступу: <http://izvestiya.odessa.ua/ru/2009/03/02/stroki-v-istoriyu>. — Назва з екрану.

1.9.202. Агбунов М. Юбилей. Рыцарь науки [Електронний ресурс] / Михайло Агбунов // Одеські вісті. — 2007. — № 14. — Режим доступу: <http://izvestiya.odessa.ua/ru/2007/02/21/yubiley-rytsar-nauki>. — Назва з екрану.

1.9.203. В Одессе открыта мемориальная доска известному историку Владимиру Станко: Новости. Официальный сайт города Одессы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ru/news/39393/>

1.9.204. Васильев С. А. Проблема критериев выделения крупных историко-культурных областей позднего палеолита (история вопроса и методология подхода) [Електронний ресурс] / С. А. Васильев // Сибирское археологическое обозрение. — Новосибирск, 2002. — Вып. 3. — Режим доступу: <http://www.sati.archaeology.nsc.ru/Home/pub/index.html>

1.9.205. Відділ історії козацтва. Історичний факультет ОНУ ім. І. І. Мечникова. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://history.onu.edu.ua/?page_id=133

1.9.206. Відкриття Центру болгарської мови та культури. Чорноморський державний університет імені П. Могили. Новини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?mact=News>

1.9.207. Візит Генерального консула Республіки Болгарія в ЧДУ ім. П. Могили. Новини. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.chdu.edu.ua/index.php?mact=News>

1.9.208. Ганчев А. Той бе нашият най-добър учител и приятел... [Електронний ресурс] / А. Ганчев // Вестник «Україна: Българско обозрение». — Режим доступу: http://abuodes.org.ua/start/Toj_be_nashijat_najdobr_uchitel_i_priyatel.../

1.9.209. Драгнева С. Човек в историята и културата. Станковски четения-2009 [Електронний ресурс] / С. Драгнева // Україна: Българско обозрение. — Режим доступу: http://abuodes.org.ua/start/stankovski_chetenija/

1.9.210. Записки обитателя одесского истфака [Электронный ресурс] // Дерibasовская-Ришельевская: Одесский альманах : сб. / [сост: Ф. Д. Кохрихт и др.]. — Одесса: Издательская организация «ПЛАСКЕ» АО, 2011. — С. 43–48. — Режим доступа: <http://vk.cc/2cwW40>

1.9.211. Иваников И. Род человеческий [Электронный ресурс] / Игорь Иваников // Преступности. НЕТ: независимое информационно-аналитическое издание. — Режим доступа: <http://news.pn/ru/public/75815>

1.9.212. Иваников И. Читая газеты. Вместо рецензии [Электронный ресурс] / Игорь Иваников // Преступности. НЕТ: независимое информационно-аналитическое издание. — 17 ноября, 2011.: — Режим доступа. — <http://news.pn/ru/public/69138>

1.9.213. Информационный Портал Болгар Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bg-ua.org>. — Назва з екрану.

1.9.214. Итоги книжного форума ОННБ им. М. Горького. Культура [Рубрика] [Электронный ресурс] // Вечерняя Одесса. — 2012. — № 80. — Режим доступа: <http://vo.od.ua/rubrics/kultura/21605.php>

1.9.215. Михайлюк А. Денис Жело: «К нам ображаются болгары со всей Николаевской области» [Электронный ресурс] / Анна Михайлюк. — Режим доступа:http://www.pravda.mk.ua/news/analytics_and_comments/2009/07/03/67721.html

1.9.216. Михель Д. Украинско-итальянское сотрудничество на примере НГГУ имени Петра Могилы [Электронный ресурс] / Д. Михель // Преступности. НЕТ: независимое информационно-аналитическое издание. — Режим доступа: <http://news.pn/ru/politics/7630>

1.9.217. Одесский ученый: имя увековечено его в трудах и памяти учеников [Электронный ресурс] // Рупор Одессы — независимое интернет-издание. — .Режим доступа: <http://rupor.od.ua/news/Odesskij-uchenyj-ima-uvekovechennoe-v-ego-trud/>

1.9.218. Он восстанавливал эпоху по камням [Электронный ресурс] / Пресс-служба ОНУ им. И. И. Мечникова. Университетские новости. — Режим доступа: <http://news.onu.edu.ua/rus/news/single/506>

1.9.219. Паламарчук С. Памяти настоящего ученого [Електронний ресурс] / С. Паламарчук // Информационный портал города Измаила. — Режим доступа: <http://www.izmail.es/article/10179/>

1.9.220. Рішення № 256 від 2009–02–27. Про вшанування пам'яті Станко В. Н. [Електронний ресурс]: Миколаївська міська рада. Нормативні акти Миколаївської міської ради та виконкому — офіційний портал. — Режим доступа: [ngik.gorsoviet.mk.ua/ru/showdoc/ %3D11744-11k](http://ngik.gorsoviet.mk.ua/ru/showdoc/%3D11744-11k). — Назва з екрану.

1.9.221. Сапожников И. В. Проблемы хронологии и культурной периодизации памятников палеолита, мезолита и неолита Северо-Западного Причерноморья [Електронний ресурс] / И. В. Сапожников // Eurasian Prehistoric Studies. Section: 85th Birth Anniversary of Eugen Comşaed by Lolita Nikolova and Alexandra Comsa, RPRP 8 (2008–2010). — Режим доступа: http://ianthropology.org/rprp_online2008sapozhnikov.htm

1.9.222. Скрижаль памяти: фоторепортаж [Електронний ресурс] : Пресс-служба ОНУ им. И. И. Мечникова. Университетские новости. — Режим доступа: <http://news.onu.edu.ua/rus/news/single/505>

1.9.223. Смыслът в живота [Електронний ресурс] : Програма Ганни Пеневей «Роден край». — Ч. 1. — Одеса: ООДТРК; Редакція «Лад», 2007. — Режим доступа: <http://youtu.be/V7OBnxfG1XY>

1.9.224. Смыслът в живота [Електронний ресурс] : Програма Ганни Пеневей «Роден край». — Ч. 2. — Одеса: ООДТРК; Редакція «Лад», 2007. — Режим доступа: <http://youtu.be/HFVL0zEZB9A>

1.9.225. Станко Володимир Никифорович [Електронний ресурс] : Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступа: <http://vk.cc/2cydD2>

II. ДЖЕРЕЛА

1. Нормативні документи

2.1.226. Указ Президента України. Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 2002 року // Вісник НАН України. — 2003. — № 2. — С. 3–11.

2. Архівні документи і матеріали

Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, м. Київ

*Фонд «Атестаційні справи здобувачів наукових ступенів,
дисертації яких захищено в спеціалізованій вченій раді
при Інституті археології НАНУ»*

2.2.227. Особова справа В. Н. Станко № 125/ 1233, 27.12.1983 р., 128 арк.

Фонд «Діловодство»

2.2.228. Станко В. Н. Звіт про роботу Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1981 р., 10 арк.

2.2.229. Станко В. Н. Короткий звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1985 р., 4 арк.

2.2.230. Поліщук Л. Ю. Попередній звіт про роботу Усаївського та Кодимського загонів Причорноморської експедиції Одеського археологічного музею АН УРСР. (Відкритий лист № 125/132), 1988 р., 3 арк.

2.2.231. Протоколи засідань спеціалізованої вченої ради Д. 016.47.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук, 1992 р., 28 арк.

Фонд «Експедиції»

2.2.232. Спр. 1967/33. Шапошнікова О. Г., Станко В. Н., Непріна В. І. Звіт про роботу Інгульської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1967 р., 87 арк.

2.2.233. Спр. 1970–71/50. Станко В. Н. Звіт про польові археологічні дослідження в Одеській області у 1970–1971 рр., 1971 р., 24 арк.

2.2.234. Спр. 1972/37 «б». Станко В. Н. Звіт про польові археологічні дослідження, 1972 р., 26 арк.

2.2.235. Спр. 1974/92. Станко В. Н. Звіт про польові археологічні дослідження у 1973–1947 рр. Розкопки мезолітичної стоянки Мирне, 1974 р., 58 арк.

2.2.236. Спр. 1975/99. Станко В. Н. Звіт про розкопки мезолітичної стоянки Мирне, 1975 р., 10 арк.

2.2.237. Спр. 1976/74. Станко В. Н. Звіт про розкопки мезолітичної стоянки Мирне, 1976 р., 7 арк.

2.2.238. Спр. 1977/46. Станко В. Н. Звіт про розкопки мезолітичної стоянки Білолісся в Одеській області, 7 арк.

2.2.239. Спр. 1978/25 «а». Станко В. Н., Смольянінова С. П. Звіт про роботу палеолітичного загону Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1978 р., 41 арк.

2.2.240. Спр. 1979/8 «л». Станко В. Н., Смольянінова С. П. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1979 р., 5 арк.

2.2.241. Спр. 1980/26. Станко В. Н., Смольянінова С. П. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1980 р., 30 арк.

2.2.242. Спр. 1981/4. Станко В. Н., Смольянінова С. П., Григор'єва Г. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1984 р., 37 арк.

2.2.243. Спр. 1983/28. Станко В. Н., Григор'єва Г. В., Смольянінова С. П., Швайко Т. М., Частнікова А. Н., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1983 р., 9 арк.

2.2.244. Спр. 1984/41. Станко В. Н., Григор'єва Г. В., Старкін А. В., Швайко Т. М., Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1984 р., 17 арк.

2.2.245. Спр. 1986/1. Станко В. Н., Григор'єва Г. В., Краснокутський Г. Є., Старкін А. В., Частніков А. Н., Швайко Т. М. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1986 р., 23 арк.

2.2.246. Спр. 1987/2 «а». Станко В. Н., Краснокутський Г. Є., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1987 р., 22 арк.

2.2.247. Спр. 1988/3. Станко В. Н., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1988 р., 21 арк.

2.2.248. Спр. 1989/11. Станко В. Н., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1989 р., 10 арк.

2.2.249. Спр. 1990/36. Станко В. Н., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології АН УРСР. (Анетівський загін), 1990 р., 10 арк.

2.2.250. Спр. 1991/130. Станко В. Н., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України. Розкопки палеолітичних поселень Анетівка II і XIII, мезолітичної стоянки Білолісся, 1991 р., 12 арк.

2.2.251. Спр. 1992/129. Станко В. Н. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1992 р., 48 арк.

2.2.252. Спр. 1993/119. Станко В. Н., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1993 р., 9 арк.

2.2.253. Спр. 1994/37. Станко В. Н., Главенчук А. В., Диханов В. Я., Піструїл І. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1994 р., 117 арк.

2.2.254. Спр. 1995/93. Станко В. Н., Піструїл І. В., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1995 р., 117 арк.

2.2.255. Спр. 1997/12. Станко В. Н., Піструїл І. В., Веселова Д. Ю., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1997 р., 46 арк.

2.2.256. Спр. 1998/41. Станко В. Н., Сминтина О. В., Старкін А. В., Піструїл І. В., Главенчук А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1998 р., 138 арк.

2.2.257. Спр. 1999/20. Станко В. Н., Главенчук А. В., Піструїл І. В., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 1999 р., 74 арк.

2.2.258. Спр. 2000/22. Станко В. Н., Главенчук А. В., Піструїл І. В., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 2000 р., 72 арк.

2.2.259. Спр. 2001/100. Станко В. Н., Главенчук А. В., Піструїл І. В., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 2001 р., 104 арк.

2.2.260. Спр. 2002/61. Станко В. Н., Главенчук А. В., Піструїл І. В., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 2002 р., 92 арк.

2.2.261. Спр. 2003/91. Станко В. Н., Главенчук А. В., Піструїл І. В., Старкін А. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 2003 р., 132 арк.

2.2.262. Спр. 2004/156. Станко В. Н., Старкін А. В., Главенчук А. В., Піструїл І. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України. Розкопки пізньопалеолітичного поселення Анетівка II, 2004 р., 101 арк.

2.2.263. Спр. 2005/255. Станко В. Н., Демиденко Ю. Е., Главенчук А. В., Піструїл І. В. Звіт про роботу Причорноморської експедиції Інституту археології НАН України, 2005 р., 75 арк.

Фонд «Наукові праці»

2.2.264. Спр. 36. Станко В. Н. Археологічні пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я, 1981 р., 158 арк.

2.2.265. Спр. 58. Станко В. Н., Гудкова А. В., Субботін Л. В., Черняков І. Т. Охоронні дослідження археологічних пам'яток в зонах новобудов Одеської області, 1982 р., 147 арк.

2.2.266. Спр. 93. Станко В. Н., Григор'єва Г. В., Швайко Т. М. Пізньопалеолітичне поселення Анетівка II (питання культурно-історичної періодизації пізнього палеоліту Північного Причорномор'я), 1985 р., 214 арк.

2.2.267. Спр. 112. Станко В. Н. Культурно-історична періодизація пізнього палеоліту Північно-Західного Причорномор'я, 1985 р., 63 арк.

2.2.268. Спр. 200. Станко В. Н. До проблеми становлення виробничої економіки у степах Північного Причорномор'я, 1991 р., 17 арк.

*Фонд «Відділ Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України м. Одеси»*

2.2.269. Спр. 1. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1980 р., 158 арк.

2.2.270. Спр. 2. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1981 р., 148 арк.

2.2.271. Спр. 3. Охоронні дослідження археологічних пам'яток в зонах новобудов Одеської області (заключний звіт), 1982 р., 147 арк.

2.2.272. Спр. 4. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1984 р., 356 арк.

2.2.273. Спр. 6. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР за 1985 р. і XI п'ятирічку, 1985 р., 384 арк.

2.2.274. Спр. 7 Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1986 р., 277 арк.

2.2.275. Спр. 8. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1987 р., 211 арк.

2.2.276. Спр. 9. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1988 р., 168 арк.

2.2.277. Спр. 10. Звіт Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР, 1989 р., 159 арк.

*Науковий архів Інституту історії України
Національної академії наук України, м. Київ*

Фонд 1. Інституту історії України НАН України

Оп. 1–л.

2.2.278. Спр. 612. Дисертаційна справа В. Н. Станко, 1967 р., 133 арк.

*Архів Одеського археологічного музею
національної академії наук України*

Фонд «Відділ кадрів»

2.2.279. Особові справи звільнених співробітників, 1960/61 р., 221 арк.

2.2.280. Розпорядження № 1559 про організацію наукового відділу Інституту археології на базі Одеського археологічного музею АН УРСР, 27.10.1975 р. (Копія з оригіналу).

Державний архів Одеської області

*Фонд Р-1438. Одеський університет
імені І. І. Мечникова*

Оп. XII.

2.2.281. Спр. 679. Річний звіт про науково-дослідну роботу кафедри історії давнього світу та середніх віків. Історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1968 р., 7 арк.

2.2.282. Спр. 863. Річний звіт про науково-дослідну роботу кафедри історії давнього світу та середніх віків. Історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1969 р., 5 арк.

Оп. XIV.

2.2.283. Спр. 72. Річний звіт про науково-дослідну роботу кафедри історії давнього світу та середніх віків. Історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1970 р., 27 арк.

2.2.284. Спр. 557. Протоколи засідань кафедри історії давнього світу та середніх віків. Історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1972/73 р., 51 арк.

2.2.285. Спр. 561. Річний звіт про науково-дослідну роботу кафедри історії давнього світу та середніх віків. Історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1972 р., 28 арк.

2.2.286. Спр. 558. Річний звіт про науково-дослідну роботу кафедри історії давнього світу та середніх віків. Історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, 1972/1973 н.р., 11 арк.

*Архів Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова*

Фонд «Відділ кадрів»

2.2.287. Особова справа В. Н. Станко № 137, 105 арк.

*Фонд «Історичний факультет
Одеського національного університету»*

2.2.288. Спр. 1. Протоколи засідань вченої ради, 1994 р., 98 арк.

2.2.289. Спр. 2. Протоколи засідань вченої ради, 1995 р., 104 арк.

2.2.290. Спр. 3. Протоколи засідань вченої ради, 1996 р., 101 арк.

2.2.291. Спр 5. Протоколи засідань вченої ради, 1998 р., 102 арк.

2.2.292. Спр. 6. Протоколи засідань вченої ради, 1999 р., 103 арк.

2.2.293. Спр. 7. Протоколи засідань вченої ради, 2000 р., 104 арк.

*Фонд «Кафедра історії давнього світу та середніх віків
історичного факультету
Одеського національного університету»*

2.2.294. Спр. 4. Протоколи засідань кафедри, 1993 р., 89 арк.

2.2.295. Спр. 8. Протоколи засідань кафедри, 1998 р., 101 арк.

*Фонд «Кафедра археології та етнології України
історичного факультету
Одеського національного університету»*

2.2.296. Спр. 1. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри археології та етнографії України та історії давнього світу та середніх віків, 1993 р., 10 арк.

2.2.297. Спр. 2. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 1994 р., 10 арк.

2.2.298. Спр. 3. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 1995 р., 10 арк.

2.2.299. Спр. 4. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 1996 р., 11 арк.

2.2.300. Спр. 5. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 1997 р., 12 арк.

2.2.301. Спр. 6. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 1998 р., 10 арк.

2.2.302. Спр. 7. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 1999 р., 10 арк.

2.2.303. Спр. 8. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 2000 р., 10 арк.

2.2.304. Спр. 9. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 2001 р., 14 арк.

2.2.305. Спр. 10. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 2002 р., 14 арк.

2.2.306. Спр. 11. Звіт про науково-дослідницьку роботу кафедри, 2003 р., 11 арк.

*Фонд «Лабораторія археології та етнології
Степової України Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова»*

2.2.307. Доповідна записка. Про доцільність організації науково-дослідної лабораторії «Археології та етнографії Степової України», 1992 р., 3 арк.

2.2.308. Записка про доцільність організації проблемної лабораторії, 1992 р., 1 арк.

2.2.309. Календарний план виконання теми «Економіка давніх суспільств Південної України», 1992 р., 3 арк.

2.2.310. Штатний розпис навчально-методичної Лабораторії «Археологія і етнографія Степової України», 1992 р., 1 арк.

2.2.311. План роботи Лабораторії «Археологія і етнографія Степової України» на 1993/1994 рр., 3 арк.

2.2.312. План роботи Лабораторії «Археологія і етнографія Степової України» на 1994/1995 рр., 4 арк.

2.2.313. Звіт про роботу Лабораторії «Археологія і етнографія Степової України», 1995 р., 4 арк.

*Фонд «Кафедра історії та загальних дисциплін
Первомайського інституту Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова»*

2.2.314. Розподіл навантаження по кафедрі, 2006/2007
н. р., 1 арк.

*Фонд «Кафедра історії і психології Первомайського
інституту Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова»*

2.2.315. Розподіл навантаження по кафедрі. Секція історії,
2007/2008 н. р., 2 арк.

*Архів Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського*

Фонд «Відділ кадрів»

2.2.316. Особова справа В. Н. Станко № 229, 2004–2007 рр.,
37 арк.

Фонд «Лабораторія археології та етнології»

2.2.317. Наказ № 4 Н «Про призначення співробітників» від
01 березня 2004 р., 6 арк.

2.2.318. Підсумок роботи та програма дій Лабораторії архео-
логії та етнології, 2007 р., 3 арк.

*Фонд «Кафедра історії України історичного факультету
Миколаївського державного університету»*

2.2.319. Протоколи засідань кафедри, 2005 р., 65 арк.

2.2.320. Якісний склад науково-педагогічного персоналу ви-
пускної кафедри (історія України), який забезпечує викладан-
ня дисципліни циклу фундаментальних дисциплін, 2004 р.,
15 арк.

*Фонд «Кафедра давньої та нової історії України історичного
факультету Миколаївського державного університету»*

2.2.321. Протоколи засідань кафедри, 2005 р., 72 арк.

*Фонд «Кафедра спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету Миколаївського державного
університету імені В. О. Сухомлинського»*

2.2.322. Звіт кафедри спеціальних історичних дисциплін за 2006–2007 н. р., 10 арк.

2.2.323. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціальності 6.030301 «Історія», 2007 р., 18 арк.

*Архів Чорноморського державного гуманітарного
університету ім. Петра Могили*

Фонд «Відділ кадрів»

2.2.324. Наказ про прийом на роботу В. Н. Станко № 974/К, 11.07.2007 р., 1 арк.

Фонд «Кафедра історії факультету політичних наук»

2.2.325. Індивідуальний план роботи викладача Станко Володимира Никифоровича, 2007/2008 н. р., 20 арк.

3. Газети

2.3.326. В обстановці діловитості. З факультетських партзборів // За наукові кадри. — 1971. — № 28. — С. 3.

2.3.327. Виноградов Ю. ОДУ — Італія: нова угода / Юрій Виноградов // Одеський університет. — 1992. — № 19. — С. 1.

2.3.328. Вперше в історії ОДУ // Одеський університет. — 1998. — № 9. — С. 1.

2.3.329. Долуханов П. Скифія до скифов / Петро Долуханов // Одеський вестник. — 1998. — № 140 — № 141. — С. 5.

2.3.330. Итальянские диалоги // Одеський університет. — 1992. — № 6. — С. 3.

2.3.331. Історичний факультет. Новини // Одеський університет. — 1995. — № 1–3. — С.11.

2.3.332. Кальньова Т. Історія Одеси / Тетяна Кальньова // Одеський університет. — 2000. — № 8, жовтень. — С. 2.

2.3.333. Керівництво до дії // За наукові кадри. — 1971. — № 21. — С. 1.

2.3.334. Марченко О. Вдячна пам'ять нащадків / Олена Марченко // Одеський університет. — 2000. — № 2.

2.3.335. Откриване на мемориална плоча на Владимир Станко // Роден край. — 2012 година. — бр. 8–25 февруари. — С. 4.

2.3.336. Скифия до скифов // Вестник региона. — 1998. — № 35. — С. 1.

2.3.337. Хмарський В. З життя факультету [Рубрика] / Вадим Хмарський // Одеський університет. — 1998. — № 5. — С. 3.

2.3.338. Шабашов А. Памяти учителя / Андрій Шабашов // Роден край. — 2012 година. — бр. 8–25 февруари. — С. 4.

2.3.339. Экспресс-анкета «ОГУ» // Одесский университет. — 1992. — № 6. — С. 1.

4. Праці В. Н. Станко

Автореферати дисертацій

2.4.340. Станко В. Н. Мезолит Северо-Западного Причерноморья: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Владимир Никифорович Станко. — К., 1967. — 28 с.

2.4.341. Станко В. Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / Владимир Никифорович Станко. — К., 1983. — 54 с.

Одноосібні монографії

2.4.342. Станко В. Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья / Владимир Никифорович Станко. — К.: Наукова думка, 1982. — 176 с.

Монографії, посібники, підручники у співавторстві

2.4.343. Бибииков С. Н. Финальный палеолит и мезолит горного Крыма / С. Н. Бибииков, В. Н. Станко, В. Ю. Коен. — Одесса: Весть, 1994. — 237 с.

2.4.344. Давня історія України : [в 3 т.] Т. 1. Первісне суспільство / [ред. кол. Березанська С. С., Гладилін В. М., Станко В. Н. та ін.]. — К.: Наукова думка, 1997. — 558 с.

2.4.345. Історія Одеси / [гол. ред. Станко В. Н.]. — Одеса: Друк, 2002. — 560 с.

2.4.346. Історія первісного суспільства [підручник] / В. Н. Станко, М. І. Гладких, С. П. Сегеда. — К.: Либідь, 1999. — 240 с.

2.4.347. Самаритаки Е. С. Терновка: документи и материалы по истории. (1792–1822) / Е. С. Самаритаки, Е. А. Уварова, А. А. Пригарин, В. Н. Станко; Търновско българське дружество «Иван Вазов», Одесское научно дружество на българистите. — Одесса, 2004. — Т. 1. — 154 с.

2.4.348. Станко В. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II. Вопросы историко-культурной периодизации позднего палеолита Северного Причерноморья / В. Н. Станко, Г. В. Григорьева, Т. Н. Швайко. — К.: Наукова думка, 1989. — 140 с.

***Програми навчальних дисциплін,
розроблені В. Н. Станко***

2.4.349. Станко В. Н. Археологія кам'яного віку Північного Причорномор'я / В. Н. Станко // Програми спецкурсів із спеціальності «Археологія» для студентів історичного факультету. — Одеса: Астропринт, 2003. — С. 16–21.

2.4.350. Станко В. Н. Вступ до археології / В. Н. Станко // Програми спецкурсів із спеціальності «Археологія» для студентів історичного факультету. — Одеса: Астропринт, 1996. — С. 3–6.

2.4.351. Станко В. Н. Методика обробки археологічних матеріалів: [для студентів-иностранцев] / В. Н. Станко // Програми спецкурсів із спеціальності «Археологія» для студентів історичного факультету. — Одеса: Астропринт, 1996. — С. 11–16.

2.4.352. Станко В. Н. Основи наукового дослідження (вступ до археології) / В. Н. Станко // Програми професійно орієнтованих дисциплін. Спеціальність «Археологія». — Одеса: Астропринт, 2003. — С. 3–8.

2.4.353. Станко В. Н. Сучасний стан проблеми антропогенезу / В. Н. Станко // Програми спецкурсів із спеціальності «Археологія» для студентів історичного факультету. — Одеса: Астропринт, 1996. — С. 49–52.

Статті В. Н. Станко у науковій періодиці

2.4.354. Станко В. Н. Анетовка XIII — пам'ятник початку нової пори пізнього палеоліта в степному Причорномор'ї / В. Н. Станко, В. Ф. Петрунь // Археологический альманах. — 1994. — С. 161–180.

2.4.355. Станко В. Н. Археология и время: след в жизни / В. Н. Станко // Вариабельність середнього палеоліту України. — К., 2003. — С. 6–9.

2.4.356. Станко В. Н. Белолесье и его место в изучении мезолита Юго-Восточной Европы / В. Н. Станко, Д. В. Киосак // Человек в истории и культуре. Сб. научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук, Владимира Никифоровича Станко. — Одеса; Терновка, 2007. — С. 147–153.

2.4.357. Станко В. Н. Великодолинська стоянка / В. Н. Станко // Радянська енциклопедія історії України. — 1969. — Т. 1. — С. 260.

2.4.358. Станко В. Н. Витоки цивілізації / В. Н. Станко // Пам'ятники України. — К.: Мистецтво, 1985 — С. 39–40.

2.4.359. Станко В. Н. Гіржівська стоянка / В. Н. Станко // Радянська енциклопедія історії України. — 1969. — Т. 1. — С. 421.

2.4.360. Станко В. Н. Гребеніківська стоянка / В. Н. Станко // Радянська енциклопедія історії України. — 1969. — Т. 1. — С. 454–455.

2.4.361. Станко В. Н. Греки Півдня України: інформація про початок дослідницької програми / В. Н. Станко, М. А. Араджіоні, Є. С. Самарітакі // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2002. — Вип. 12. — С. 534–536.

2.4.362. Станко В. Н. Гиржево — новая тарденуазская стоянка на Одессине / В. Н. Станко // Краткие сообщения Одес-

ского государственного археологического музея за 1963 год. — Одесса: Маяк, 1965. — С. 3–8.

2.4.363. Станко В. Н. Детское захоронение кочевника / В. Н. Станко // Записки Одесского археологического общества. — Одесса: Одесское книжное издательство, 1960. — Т. 1. — С. 281–284.

2.4.364. Станко В. Н. Деякі особливості структури поселень пізнього палеоліту / В. Н. Станко // Археологія Південного Заходу України. — К., 1992. — С. 10–24.

2.4.365. Станко В. Н. Динамика процесса формирования народонаселения Северо-Западного Причерноморья в позднем палеолите и мезолите (К вопросу о Черноморском потопе) / В. Н. Станко // Человек в истории и культуре. Сб. научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук, Владимира Никифоровича Станко. — Одесса; Терновка: Друк, 2007. — С. 22–28.

2.4.366. Станко В. Н. Дополнительные данные о мезолитическом местонахождении Таценки / В. Н. Станко, В. Н. Гладилин // Археологические исследования на Украине. — 1971. — Вып. 3. — С. 113–115.

2.4.367. Станко В. Н. Дослідження Інгульської експедиції / О. Г. Шапошникова, В. Н. Станко, І. М. Шарафутдінова, В. І. Нікітін // Український історичний журнал. — К.: Наукова думка, 1969. — № 5. — С. 146–147.

2.4.368. Станко В. Н. Исследование палеолита и мезолита степного Побужья / В. Н. Станко, С. П. Смольянинова // Советская археология. — 1985. — № 4. — С. 5–20.

2.4.369. Станко В. Н. Исследование памятников каменного века на р. Ингуле / В. Н. Станко, Г. В. Григорьева // Древности Поингулья. — К., 1977. — С. 37–51.

2.4.370. Станко В. Н. Исследование позднепалеолитического поселения Анетовка II в бассейне Южного Буга / В. Н. Станко, А. В. Старкин // Археологічні дослідження на Україні у 1990 р. — К., 1991. — С. 20–21.

2.4.371. Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность / В. Н. Станко, Т. Н. Попова // Вестник Одесского государственного университета. — 1995. — Вып. 1. — С. 37–52.

2.4.372. Станко В. Н. История Нижнего Поднестровья до основания Никония / В. Н. Станко // Никоний и античный мир Северного Причерноморья. — Одесса: Ветаком, 1997. — С. 19–22.

2.4.373. Станко В. Н. К археологической карте-схеме памятников каменного века Нижнего Поднестровья / В. Н. Станко, В. И. Красковский // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — Одесса: Маяк, 1966. — Вып. 5. — С. 235–244.

2.4.374. Станко В. Н. К методике изучения микроструктур памятников палеолита / В. Н. Станко // Древности Причерноморских степей. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 4–8.

2.4.375. Станко В. Н. К проблеме западных связей мезолита степного Причерноморья / В. Н. Станко // Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 31–45.

2.4.376. Станко В. Н. К проблеме сложения гребениковской культуры / В. Н. Станко // Исследования по археологии Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 13–26.

2.4.377. Станко В. Н. Колебания уровней Черного моря и расселение человека в мезолите Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Науковий вісник Миколаївського державного університету. — 2005. — Вип. 11. Історичні науки. — С. 8–16.

2.4.378. Станко В. Н. Кризис охотничьего хозяйства и возникновение скотоводства в Азово-Причерноморских степях / В. Н. Станко // Древности. — 1995. — Вып. 1. — С. 6–11.

2.4.379. Станко В. Н. Культ бизона (быка) в древних обществах Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Древности. Труды Российского археологического общества. — 1995. — Т. 19. — С. 17–29.

2.4.380. Станко В. Н. Культ бизона (быка) в древних обществах юго-восточной Европы / В. Н. Станко // Старожитності Причерномор'я. — Одеса: МП Гермес, 1995. — Вип. 2. — С. 1–11.

2.4.381. Станко В. Н. Культурно-исторический процесс в мезолите Северо-Западного Причерноморья / В. Н. Станко // Северо-Западное Причерноморье — контактная зона древних культур: Сб. науч. тр. — К.: Наукова думка, 1991. — С. 5–17.

2.4.382. Станко В. Н. Материалы по греко-болгарским переселениям из Румелии в Северное Причерноморье 1802–1806 гг. /

В. Н. Станко, Е. С. Самаритаки, А. А. Пригарин // Болгары в Северном Причерноморье. — Одесса, 2006. — Т. 9. — С. 209–224.

2.4.383. Станко В. Н. Мезолит Днестро-Дунайского междуречья / В. Н. Станко // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — Одесса: Маяк, 1971. — Вып. 7. — С. 93–110.

2.4.384. Станко В. Н. Мезолит Южной Бессарабии / В. Н. Станко, П. М. Долуханов, М. Сефериадес, Е. В. Смынтына, Г. П. Пилипенко и др. // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1999. — Вип. 8. — С. 8–67.

2.4.385. Станко В. Н. Мезолитическая стоянка Гиржево в Одесской области / В. Н. Станко // Советская археология. — М.: Наука, 1966. — № 2. — С. 96–103.

2.4.386. Станко В. Н. Мезолитическая стоянка Мирное / В. Н. Станко // Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1963 год. — Одесса, 1965. — С. 17–20.

2.4.387. Станко В. Н. Мезолитическое местонахождение у с. Таценки на Киевщине / В. Н. Станко, В. Н. Гладилин // Археологические исследования на Украине в 1967 году. — К.: Наукова думка, 1969. — Вып. 2. — С. 95–102.

2.4.388. Станко В. Н. Мистецтво та світогляд пізньопалеолітичної людини (за матеріалами України) / В. Н. Станко, М. І. Гладких // Археологія. — 1996. — № 3. — С. 39–50.

2.4.389. Станко В. Н. Народовластие в доклассовых обществах: проблемы изучения / В. Н. Станко // Советская историческая наука и новое политическое мышление. — Одесса, 1991. — С. 88–95.

2.4.390. Станко В. Н. Некоторые вопросы позднего мезолита Северо-Западного Причерноморья (по материалам раскопок стоянки Гиржево) / В. Н. Станко // Записки Одесского археологического общества. — Одесса: Маяк, 1967. — Т. 2. — С. 155–168.

2.4.391. Станко В. Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (2-я Днестровская группа памятников) / В. Н. Станко // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1997. — Вип. 4. — С. 3–9.

2.4.392. Станко В. Н. Некоторые итоги работы Ингульской экспедиции / В. Н. Станко, О. Г. Шапошникова // Краткие

сообщения Института археологии АН СССР. — М.: Наука, 1971. — Вып. 127. Памятники эпохи неолита и бронзы. — С. 50–53.

2.4.393. Станко В. Н. Новая позднепалеолитическая стоянка в степях Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Археологические исследования на Украине в 1967 году. — К., 1968. — Вып. 2. — С. 22–25.

2.4.394. Станко В. Н. Нові радіовуглецеві дати поселення Мирне / В. Н. Станко, П. Біаджи, Д. В. Кіосак // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — 2008. — Т. 96. — Вип. 83. Історичні науки. Присвячується пам'яті В. Н. Станко (1937–2008), археолога, етнолога, історика, доктора історичних наук, професора, академіка. — Миколаїв; Venezia: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, Ca'Foscari, 2008 — С. 33–37.

2.4.395. Станко В. Н. Новые мезолитические местонахождения на р. Ингул / В. Н. Станко, Г. В. Григорьева // Археологические памятники Поингулья. — К., 1980. — С. 164–171.

2.4.396. Станко В. Н. О культуре бизона в раннепервобытных общинах степного Причерноморья / В. Н. Станко // Древнее Причерноморье. Краткие сообщения Одесского археологического общества. — Одесса, 1993. — С. 3–6.

2.4.397. Станко В. Н. Основные особенности и хронология памятников мезолита степей Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. — М.: Наука, 1977. — Вып. 149. — С. 46–53.

2.4.398. Станко В. Н. Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья / В. Н. Станко // 50 лет Институту археологии АН УССР. — К., 1984. — С. 103–106.

2.4.399. Станко В. Н. Охотники на бизонов в позднем палеолите Украины / В. Н. Станко // Археологический альманах. — 1996. — № 5. — С. 129–138.

2.4.400. Станко В. Н. Первые скотоводы Азово-Причерноморских степей / В. Н. Станко // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження: Збірка наукових робіт, присвячена 135-річчю Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2000. — Т. 2. — С. 7–20.

2.4.401. Станко В. Н. Передумови становлення відтворюючої економіки в степах Північного Причорномор'я / В. Н. Станко // Старожитності Миколаївщини. — Миколаїв, 2002. — С. 11–21.

2.4.402. Станко В. Н. Периодизация памятников палеолита Северного Причерноморья / В. Н. Станко // *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. — К.: Наукова думка, 1976. — Вып. 8. — С. 15–21.

2.4.403. Станко В. Н. Позднемезолитическое местонахождение Зализничное на Нижнем Дунае / В. Н. Станко, Л. В. Субботин // *Археологія*. — 1979. — № 29. — С. 80–82.

2.4.404. Станко В. Н. Позднемезолитическое местонахождение кукрецкого типа на Южном Буге / В. Н. Станко, В. Ф. Петрунь, Т. И. Максимюк // *Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья*. — К., 1981. — С. 5–12.

2.4.405. Станко В. Н. Позднепалеолитическая стоянка Анетовка II / В. Н. Станко, Г. В. Григорьева // *Археологические открытия 1984 года*. — М.: Наука, 1986. — С. 310–311.

2.4.406. Станко В. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка I / В. Н. Станко, Т. Н. Швайко, С. П. Смольянинова // *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. — К.: Наукова думка, 1984. — С. 4–14.

2.4.407. Станко В. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка II / В. Н. Станко // *Каменный век: памятники, методика, проблемы*. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 113–125.

2.4.408. Станко В. Н. Поздний палеолит и сложение мезолита в степях Северо-Западного Причерноморья / В. Н. Станко // *Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя*. — К.: Наукова думка, 1980. — С. 5–21.

2.4.409. Станко В. Н. Предпосылки становления производящей экономики в причерноморско-приазовских степях / В. Н. Станко // *Проблемы археологии, древней и средневековой Украины*. — Харьков, 1995. — С. 14–15.

2.4.410. Станко В. Н. Производственные комплексы по утилизации охотничьей добычи в позднем палеолите (по материалам поселения Анетовка II) / В. Н. Станко // *Первобытная археология*. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 54–63.

2.4.411. Станко В. Н. Промысел бизонов в палеолите Северного Причерноморья / В. Н. Станко // *Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова*. — Одеса, 1997. — Вып. 5. — С. 3–10.

2.4.412. Станко В. Н. Разведки в Одесской области / В. Н. Станко // *Археологические открытия 1972 года*. — М.: Наука, 1973. — С. 274–276.

2.4.413. Станко В. Н. Разведки и раскопки памятников палеолита и мезолита в Северо-Западном Причерноморье / В. Н. Станко, С. П. Смольянинова, Г. И. Иванов // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 405–406.

2.4.414. Станко В. Н. Разведки палеолита на Нижнем Днепре / В. Н. Станко // Археологические исследования на Украине в 1968 году. — К.: Наукова думка, 1971. — Вып. 3. — С. 105–107.

2.4.415. Станко В. Н. Разведки памятников каменного века на севере Одесской области / В. Н. Станко, С. П. Смольянинова // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. — К., 1976. — С. 112–126.

2.4.416. Станко В. Н. Разведки памятников эпохи энеолита на севере Одесской области / В. Н. Станко, Н. Б. Зиньковская // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. — К., 1976. — С. 130–150.

2.4.417. Станко В. Н. Ранний мезолит степей Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Первобытная археология: поиски, находки. — К.: Наукова думка, 1980. — С. 90–109.

2.4.418. Станко В. Н. Раскопки Измаильской экспедиции / В. Н. Станко, А. В. Гудкова, Э. Ю. Новицкий, С. В. Паламарчук, Г. Н. Тощев, М. М. Фокеев, И. Т. Черняков // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 322–323.

2.4.419. Станко В. Н. Раскопки мезолитической стоянки Мирное / В. Н. Станко // Археологические открытия 1972 года. — М.: Наука, 1973. — С. 332–333.

2.4.420. Станко В. Н. Раскопки мезолитической стоянки Мирное / В. Н. Станко // Археологические открытия 1976 года. — М.: Наука, 1977. — С. 374–375.

2.4.421. Станко В. Н. Раскопки позднепалеолитических стоянок Анетовка I и II на Среднем Побужье / В. Н. Станко, С. П. Смольянинова, Г. И. Иванов // Древности Северо-Западного Причерноморья. — К., 1981. — С. 5–17.

2.4.422. Станко В. Н. Раскопки позднепалеолитического поселения Анетовка II / В. Н. Станко // Археологические открытия 1985 года. — М.: Наука, 1987. — С. 416–425.

2.4.423. Станко В. Н. Раскопки позднепалеолитической стоянки Анетовка II / В. Н. Станко // Археологические открытия 1979 года. — М.: Наука, 1980. — С. 340–341.

2.4.424. Станко В. Н. Раскопки поселения Анетовка II / В. Н. Станко // Археологические открытия 1983 года. — М.: Наука, 1985. — С. 357–358.

2.4.425. Станко В. Н. Следы мезолита и неолита в Присивашье / В. Н. Станко, А. И. Кубышев // Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья. — К., 1981. — С. 85–91.

2.4.426. Станко В. Н. Следы палеолита на Нижнем Днепре / В. Н. Станко // Археологические открытия 1968 года. — М.: Наука, 1969. — С. 261–262.

2.4.427. Станко В. Н. Случайная археологическая находка у с. Концеба Одесской области / В. Н. Станко // Краткие сообщения Одесского государственного университета и Одесского государственного археологического музея. — Одесса, 1961. — С. 58–61.

2.4.428. Станко В. Н. Социальная организация позднепалеолитических охотников на бизонов / В. Н. Станко // Каменный век европейских равнин. — Сергиев Посад, 1997. — С. 19–22.

2.4.429. Станко В. Н. Типы памятников и локальные культуры в мезолите Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Материалы и исследования по археологии СССР. — М., 1972. — № 185. — С. 252–261.

2.4.430. Станко В. Н. Турецкая колония «Терновка»: документы по истории 1792–1799 гг. / В. Н. Станко, Е. С. Самаритаки, А. А. Пригарин // Одеська болгаристика: Науковий щорічник Одеського наукового товариства болгаристів. — 2004. — Вип. 2. — С. 5–29.

2.4.431. Станко В. Н. Хозяйство населения степей Северного Причерноморья в мезолите / В. Н. Станко // Записки исторического факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1996. — Вип. 3. — С. 3–14.

2.4.432. Станко В. Н. Холмские курганы / В. Н. Станко, А. В. Гудкова, И. Т. Черняков // Исследования по археологии Северного Причерноморья. — К., 1986. — С. 53–96.

2.4.433. Станко В. Н. Хронология и периодизация позднего палеолита и мезолита Северного Причерноморья / В. Н. Станко, Ю. С. Свеженцев // Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода. — 1988. — № 57. — С. 116–120.

2.4.434. Станко В. Н. Энеолитические находки на стоянке Мирное / В. Н. Станко, Н. Б. Бурдо // Древности Северо-Западного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 17–22.

2.4.435. Станко В. Н. Этнографическое изучение болгар Южной Украины в Одесском университете: методика и направление исследований / В. Н. Станко, А. В. Шабашов // Записки історичного факультету ОДУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 1996. — Вип. 3 — С. 79–86.

Виступи В. Н. Станко на конференціях

2.4.436. Станко В. Виступ на засіданні Вченої ради факультету / Володимир Станко // Одеський університет. — 1995. — № 1–3. — С. 11–13.

2.4.437. Станко В. Н. Деякі питання етноісторії степової України за даними археології / В. Н. Станко // Одесі — 200: матеріали міжнародної наук.-теор. конф., присвяченої 200-річчю міста Одеса (6–8 вересня 1994 р.). — Одеса, 1994. — Ч. 2. — С. 159–160.

2.4.438. Станко В. Н. Изучение памятников палеолита и мезолита на Николаевщине / В. Н. Станко // Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції. — Миколаїв, 1995. — С. 12–14.

2.4.439. Станко В. Н. Изучение системы кровного родства у болгар Южной Украины / В. Н. Станко // Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы. 2-е Дриновские чтения. — Харьков, 1991. — С. 150–151.

2.4.440. Станко В. Н. Исследования палеолита и мезолита Среднего Побужья / С. П. Смольянинова, В. Н. Станко // Археологические исследования на Украине в 1978–1979 гг.: Тез. докл. XVIII конф. Института археологии АН УССР. — Днепропетровск, 1980. — С. 28–29.

2.4.441. Станко В. Н. Некоторые аспекты изучения экономики населения степного Причерноморья в позднем палеолите / В. Н. Станко // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья. (К 100-летию основания Херсонского музея древностей): тезисы докл. конф., Одесса, октябрь, 1990 г. — Херсон, 1990. — Ч. I. — С. 11–15.

2.4.442. Станко В. Н. Некоторые итоги изучения палеолита и мезолита степей Северного Причерноморья / В. Н. Станко // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. Тезисы докладов юбилейной конференции. — Одесса, 1975. — С. 7–10.

2.4.443. Станко В. Н. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (1-я Южнобугская группа памятников) / В. Н. Станко // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования: сборник научных работ, посвященных 60-летию В. Н. Станко. — Одесса, 1997. — С. 14–27.

2.4.444. Станко В. Н. Некоторые итоги исследования мезолитической стоянки Мирное / В. Н. Станко // Тези доповідей XV наукової конференції Інституту археології АН УРСР. — Одеса, 1972. — С. 73–75.

2.4.445. Станко В. Н. О возрасте и условиях обитания поселения Анетовка II / В. Н. Станко, А. В. Старкин // Тезисы докладов конференции памяти А. И. Доватура. — Рени, 1989. — С. 9.

2.4.446. Станко В. Н. О времени зарождения скотоводства в Северном Причерноморье / В. Н. Станко // Тезисы первой областной историко-краеведческой конф., посвященной 200-летию г. Одессы «Воспитание историей» (27–28 июня 1989 г.) — Одесса, 1989. — С. 103–104.

2.4.447. Станко В. Н. О дискретном характере орудийного производства в ранней родовой общине / В. Н. Станко // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР. Тези доповідей XX респ. конф. (Одеса, жовтень, 1989 р.). — К., 1989. — С. 216–218.

2.4.448. 1.3.209. Станко В. Н. Одесское археологическое общество / В. Н. Станко // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839–1989. Тезисы докладов юбилейной конференции (27–28 октября 1989 г.). — Одесса, 1989. — С. 5–8.

2.4.449. Станко В. Н. Охорона пам'яток археології. Сучасний стан / В. Н. Станко // Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (18 грудня 1996 р.). — К., 1996. — С. 82–85.

2.4.450. Станко В. Н. Передмова до видання / В. Н. Станко // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби. Матеріали

конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга (29–31 жовтня 1998 р.). — Одеса, 1999. — С. 7.

2.4.451. Станко В. Н. Этнологическая болгаристика в Одеском университете / В. Н. Станко, А. В. Шабашов // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби. Матеріали конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга (29–31 жовтня 1998 р.). — Одеса, 1999. — С. 13–27.

Публікації В. Н. Станко у зарубіжних виданнях

2.4.452. Станко В. Н. Анетовка II — позднепалеолитическое поселение и святилище охотников на бизонов в Северном Причерноморье / В. Н. Станко // Stratum plus. Время собирать камни. — Санкт-Петербург; Кишинев; Одесса, 1999. — № 1. — С. 322–325.

2.4.453. Станко В. Н. Етнографското изучаване на българите от Южна Украйна в Одеския университет: методика и направление на изследванията / В. Н. Станко, А. В. Шабашов // Болгарский ежегодник. — 1996. — Год. XXII. — Кн. 2. — С. 99–102.

2.4.454. Станко В. Н. Исследование стоянки ранней поры позднего поселения Анетовка XIII в Северном Причерноморье / В. Н. Станко, В. Ф. Петрунь // Изучение древних культур и цивилизаций. — СПб., 1994. — С. 51–55.

2.4.455. Станко В. Н. К методике реконструкции структуры памятников позднего палеолита / В. Н. Станко // Теория и методика исследования археологических памятников лесной зоны. — Липецк, 1992. — С. 47–49.

2.4.456. Станко В. Н. Начало позднего палеолита на Юге Восточной Европы / В. Н. Станко // Проблемы археологии Юго-Восточной Европы. — Ростов н/Д, 1998. — С. 23–24.

2.4.457. Станко В. Н. Палеоэкологическая обстановка в позднем палеолите Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Проблемы культурной адаптации в эпоху верхнего палеолита (по материалам Восточной Европы и США). Тезисы докл. Советско-американ. симпозиума (Ленинград, июль 1989 г.). — М.: Наука, 1989. — С. 27–29.

2.4.458. Станко В. Н. Палеоэкологическая ситуация в мезолите степей Северного Причерноморья / В. Н. Станко //

Тезисы докладов XV международного симпозиума. — Толбухин, 1988. — С. 2.

2.4.459. Станко В. Н. Палеоэкологическая ситуация в мезолите Северного Причерноморья / В. Н. Станко // *Studia Praehistorica*. — № 11–12. — Sofia, 1992. — С. 18–28.

2.4.460. Станко В. Н. Праздник бизона в древних культурах юго-восточной Европы / В. Н. Станко // *Pontika. Recent Research in Northern Black Sea Coast Area. Proceedings of the International Conference (18th of March 2006)*. — Krakow, 2008. — P. 191–203.

2.4.461. Станко В. Н. Природная среда и развитие хозяйства позднепалеолитического человека в бассейне р. Ю. Буг / А. Я. Арап, В. Н. Станко, А. В. Старкин // Четвертичный период. Методы исследования, стратиграфия и экология: 7-е Всесоюзное совещание. — Таллин, 1990. — С. 31–32.

2.4.462. Станко В. Н. Хронология позднего палеолита и мезолита Северного Причерноморья / В. Н. Станко, Ю. С. Свеженцев // Тезисы докладов Всесоюзной конференции «Геохронология четвертичного периода» (Москва, 18–21 ноября 1985 г.). — Таллин, 1985. — С. 80–81.

2.4.463. Станко В. Н. Человек и природа Северного Причерноморья / В. Н. Станко // Корреляция отложений, событий и процессов. — Кишинев, 1985. — С. 260.

2.4.464. Stanko V. N. Bison Hunters in the Late Paleolithic of the Ukraine / V. N. Stanko // *La Bison et Moyen de subsistence*. — Toulouse, 1995. — P. 39.

2.4.465. Stanko V. N. Bison Hunters in the Late Paleolithic of the Ukraine / V. N. Stanko // *La Bison: gibier et moyen subsistance des hommes du Paleolithique aux Paleoindiens des Grandes Plaines* — Toulouse, 1999. — P. 343–349.

2.4.466. Stanko V. N. Black Sea level changes and distribution of late Paleolithic and Mesolithic populations in the Northern Black Sea region / V. N. Stanko // 8 EAA Annual Meeting (24–29 September 2002). — Thessaloniki, 2002. — P. 203.

2.4.467. Stanko V. N. First Cattle-Breeders of the Azov-Pontic Steppes / V. N. Stanko // *Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse*. — Cambridge, 2003. — P. 299–306.

2.4.468. Stanko V. N. Fluctuations in the level of the Black Sea and Mesolithic settlement of the Northern Pontic area /

V. N. Stanko // *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate and Settlement*. — Springer, 2007. — P. 371–385.

2.4.469. Stanko V. N. Formation dynamics of the population of the northwestern Prycornomorja Steppe in the Upper Paleolithic and Mesolithic / V. N. Stanko // *Quaternary International*. — 2009. — Vol. 197. — Iss. 1–2. — P. 8–11.

2.4.470. Stanko V. N. La Scythie avant les Scythes / V. Stanko, P. Dolukhanov, M. Seferiades // *Arheologia*. — 1999. — № 369. — P. 66–73.

2.4.471. Stanko V. N. Landscape Dynamics and Mesolithic Settlements in the North Pontic Steppes / V. N. Stanko // *Landscape in Flux Central and Eastern Europe in Antiquity*. — Oxbow Books, Oxford, 1997. — P. 253–262.

2.4.472. Stanko V. N. Landscape Dynamics and Mesolithic Settlement in the North Pontic Steppes / V. N. Stanko // *Landscape in Flux*. — University of Newcastle-upon-Tyne, 1994. — P. 12–13.

2.4.473. Stanko V. N. Les Bison préhistoriques D'Anetovka / V. Stanko, M. Seferiades // *Arheologia*. — 2000. — № 39 (370). — P. 50–55.

2.4.474. Stanko V. N. Mesolithic economy in the North Pontic steppes / V. N. Stanko // *BAR*. — 1224. — Oxford, 2004. — P. 73–77.

2.4.475. Stanko V. N. Recherches archéologiques dans la région du Nord de la Mer Noire (recherches sur la paléolithique et la mésolithique) / V. N. Stanko // *L'eau et les Homes...* — Venna, 1989. — P. 13.

2.4.476. Stanko V. N. Scythia Before the Scythians / V. Stanko, P. Dolukhanov, M. Seferiades // *Arheological Reports*. — 1998. — № 22. — P. 1–9.

2.4.477. Stanko V. N. The Dynamics of population forming processes in the North–Western Pontic area in the Late Paleolithic and Mesolithic / V. N. Stanko // 2 Plenary Meeting and Field Trip of project IGCP–521 «Black Sea–Mediterranean corridor during the last 30 ky: sea level change and human adaptation (2005–2009)». — Odessa, 2006. — P. 163–164.

2.4.478. Stanko V. N. The Mesolithic Settlement of the Lower Danube–Prut–Dniester–South Bug interfluvials: The Early Mesolithic Assemblages / V. Stanko, D. Kiosak // *Atti della Societta per*

Preistoria e Protoistoria della Regione Friuli–Venezia–Giulia. — Trieste: Centralgrafica Snc, 2007. — XIV. — P. 13–28.

2.4.479. Stanko V. N. The paleological situation on the Black Sea steppe in the Late Paleolithik / V. N. Stanko // *Antiquity*. — 1989. — Vol. 63. — № 241. — P. 787–783.

Рецензії В. Н. Станко

2.4.480. Станко В. Унікальне издание / В. Станко, Т. Попова // Одеський університет. — 1995. — № 1–3. — С. 10.

2.4.481. Станко В. Н. Рец.: Алексеев Ю. М., Наулко В. І., Руденко Н. В. Країнознавство. — К., 2002. / В. Н. Станко // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2002. — Вип. 14. — С. 272–275.

2.4.482. Станко В. Н. Рец.: Баран В. Д. Давні слов'яни. — К., 1998. — 336 с. / В. Н. Станко, О. В. Сминтина // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2001. — Вип. 11. — С. 385–389.

2.4.483. Станко В. Н. Рец.: И. В. Сапожников. Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины. — Киев: Шлях, 2003. — 203 с. / В. Н. Станко, М. П. Оленковский // Археологічні дослідження Львівського університету. — 2006. — Вип. 9. — С. 276–285.

2.4.484. Станко В. Н. Рец.: Телегин Д. Я. Памятники эпохи мезолита на территории УССР. — К., 1985 // Український історичний журнал. — 1987. — № 3. — С. 148–149.

Спогади вченого про колег

2.4.485. Станко В. Н. Анатолій Діомидович Бачинський: вчений і друг (до 70-річчя з дня народження) / В. Н. Станко // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2002. — Вип. 14. — С. 6–11.

2.4.486. Станко В. Н. Анатолій Діомидович Бачинський: вчений і друг / В. Н. Станко // Анатолій Діомидович Бачинський. До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали). — Одеса, 2008. — С. 101–106.

2.4.487. Станко В. Н. Борис Мозолевський: спомин вченого-історика, колеги-археолога В. Н. Станко про окремі штрихи з

його життєдіяльності // Історія рідного краю. Миколаївщина: Навчальний посібник / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили; Одеса: ТОВ Від, 2003. — С. 133–136.

2.4.488. Станко В. Н. П. И. Борисковский и становление палеолитоведения в Одессе (воспоминания ученика) / В. Н. Станко // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2008. — Вип. 2. — С. 48–54.

Рецензії на праці В. Н. Станко

2.4.489. Бандрівський М. Рец.: Давня історія України / Ред. колегія В. Станко, С. Березанська, В. Гладилін, М. Гладких, В. Отрощенко. — К.: Наук. думка, 1997. — 559 с., іл. / М. Бандрівський, Л. Крушельницька, М. Пелешишин // Праці археологічної комісії: статті, матеріали, критика та бібліографія. — 1998. — Том 235 (ССХХХV). — С. 683–688.

2.4.490. Борзияк И. А. Рец.: Станко В. Н. Мирное. Проблема мезолита Степей Северного Причерноморья. — К., 1982. — 176 с. / И. А. Борзияк // Археологические исследования в Молдавии в 1983 году. — Кишинев: Штинница, 1988. — С. 142–144.

2.4.491. Оленковский Н. П. Рец.: Станко В. Н. Мирное. Проблема мезолита Степей Северного Причерноморья. — К.: Наук. думка, 1982. — 176 с., 45 ил. / Н. П. Оленковский // Советская археология. — М.: Наука, 1986. — № 3. — С. 281–283.

5. Спогади про В. Н. Станко

2.5.492. Агбунов М. В. Об ушедшем друге и наставнике. Матеріали до біографії (спомини про В. Н. Станко) / М. В. Агбунов // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 344–348.

2.5.493. Атанасов О. С. Матеріали до біографії (спомини про В. Н. Станко) / О. С. Атанасов // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 372–373.

2.5.494. Григорьева Г. В. Человек в науке и жизни / Г. В. Григорьева, Г. И. Зайцева // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 65–68.

2.5.495. Гриськов А. С. «В лето 1974 года...». С. Мирное, археологические раскопки / А. С. Гриськов // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 57–62.

2.5.496. Демиденко Ю. Э. Владимир Никифорович Станко: личные впечатления младшего коллеги / Ю. Э. Демиденко // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 79–81.

2.5.497. Демин О. Б. Первые годы преподавательской деятельности В. Н. Станко в Одесском государственном университете им. И. И. Мечникова / О. Б. Демин // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — 2008. — Т. 96. — Вип. 83. Історичні науки. Присвячується пам'яті В. Н. Станко (1937–2008), археолога, етнолога, доктора історичних наук, професора, академіка. — Миколаїв; Venezia: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, Ca'Foscari, 2008. — С. 30–31.

2.5.498. Дьоміна О. І. Матеріали до біографії (спомини про В. Н. Станко) / О. І. Дьоміна // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 373–374.

2.5.499. Коваль І. Н. Человек дела и совести / И. Н. Коваль // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 53–57.

2.5.500. Курунян З. В. Память о друге Владимире Никифоровиче Станко / З. В. Курунян // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика

РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 92–93.

2.5.501. Максим'юк Т. І. Матеріали до біографії (спомини про В. Н. Станко) / Т. І. Максим'юк // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 367–372.

2.5.502. Наулко В. І. Незабутні зустрічі з Володимиром Станко / В. І. Наулко // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 51–53.

2.5.503. Нікітін В. І. Матеріали до біографії (спомини про В. Н. Станко) / В. І. Нікітін // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 353–367.

2.5.504. Паламарчук С. В. Мои воспоминания об учителе / С. В. Паламарчук // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 75–79.

2.5.505. Руссев Н. Д. Сердце, разбитое о жизнь (девять тезисов о Владимире Никифоровиче Станко) / Н. Д. Руссев // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 71–73.

2.5.506. Стоянова Г. Н. Под большими деревьями... / Г. Н. Стоянова // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 93–108.

2.5.507. Сунцов В. Ю. Моя путевка в жизнь... / В. Ю. Сунцов // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып. 2. — С. 83–86.

2.5.508. Толочко П. П. Археолог и человек / П. П. Толочко // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора Владимира Никифоровича Станко. — Одесса, 2012. — Вып.2. — С. 50–51.

2.5.509. Черняков І. Т. Матеріали до біографії (спомини про В. Н. Станко) // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. — Одеса: Видавничий дім «Паллада», 2009. — Вип. 3. — С. 348–353.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГІС — географічна інформаційна система
- ЗІФ — Записки історичного факультету
- ЗС та ЗУ — Зрошувальні системи та зрошувальні установки
- ІА АН УРСР — Інститут археології Академії наук УРСР
- ІА НАНУ — Інститут археології Національної академії наук України
- ІІ МК РАН — Інститут історії матеріальної культури Російської академії наук
- ЛВІА — Ленінградський відділ Інституту археології
- МГОАТ — Миколаївська група Одеського археологічного товариства
- МНУ ім. В. О. Сухомлинського — Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
- НСКУ — Національна спілка краєзнавців України
- ОАМ — Одеський археологічний музей
- ОАТ — Одеське археологічне товариство
- ОНТБ — Одеське наукове товариство болгаристів
- ОНУ ім. І. І. Мечникова — Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
- ООДА — Одеська обласна державна адміністрація
- ПІ ОНУ ім. І. І. Мечникова — Первомайський інститут Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- ПНР — Польська Народна Республіка
- РАПН — Російська академія природничих наук
- УТОПК — Українське товариство охорони пам'яток історії та культури
- ЧДУ ім. П. Могили — Чорноморський державний університет імені П. Могили

Наукове видання

**ГОНЧАРУК Григорій Іванович
ІВАНІЧЕНКО Лілія Михайлівна**

**СИН БОЛГАРСЬКИЙ —
ПАТРІОТ УКРАЇНСЬКИЙ**

Монографія

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Редактор *Н. Я. Рихтік*
Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *О. М. Петренко*
Коректор *Н. І. Крилова*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 14,42 + 0,93.
Тираж 300 прим. Зам. № 101 (41).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.